JULES
MICHELET

RÖNESANS

Çeviren:
Kazım Berker

Cumhuriyet

DÜNYA KLASİKLERİ DİZİSİ: 16

RÖNESANS

Bu kitabın hazırlanmasında, Rönesans'ın MEB Fransız Klasikleri dizisinde yayınlanan ilk baskısı temel alınmış ve çeviri dili günümüz Türkçesine uyarlanmıştır.

Yayına hazırlayan : Egemen Berköz
Dizgi : Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Baskı : Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti.
Ekim 1998

JULES MICHELET

RÖNESANS

Kâzım Berker tarafından
Fransızca'dan çevrilmiştir.

Hümanizma ruhunu anlama ve duymada ilk aşama, insan varlığının en somut anlatımı olan sanat yapıtlarının benimsenmesidir. Sanat dalları içinde edebiyat, bu anlatımın düşünce öğeleri en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir ulusun, diğer uluslann edebiyatlarını kendi dilinde, daha doğrusu kendi düşüncesinde yinelemesi; zekâ ve anlama gücünü o yapıtlar oranında artırması, canlandırması ve yeniden yaratması demektir. İşte çeviri etkinliğini, biz, bu bakımdan önemli ve uygarlık davamız için etkili saymaktayız. Zekâsının her yüzünü bu türlü yapıtlann her türlüsüne döndürebilmiş uluslarda düşüncenin en silinmez aracı olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyatın, bütün kitlenin ruhuna kadar işleyen ve sinen bir etkisi vardır. Bu etkinin birey ve toplum üzerinde aynı olması, zamanda ve mekânda bütün sınırlan delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi ulusun kitaplığı bu yönde zenginse o ulus, uygarlık dünyasında daha yüksek bir düşünce düzeyinde demektir. Bu bakımdan çeviri etkinliğini sistemli ve dikkatli bir biçimde yönetmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemeyen Türk aydınlarıa şükran duyuyorum. Onlann çabalarıyla beş yıl içinde, hiç değilse, devlet eliyle yüz ciltlik, özel girişimlerin çabası ve yine devletin yardımıyla, onun dört beş katı büyük olmak üzere zengin bir çeviri kitaplığımız olacaktır. Özellikle Türk dilinin bu emeklerden elde edeceği büyük yararı düşünüp de şimdiden çeviri etkinliğine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okurunun elinde değildir. 23 Haziran 1941.

Milli Eğitim Bakanı
Hasan Âli Yücel

SUNUŞ

Cumhuriyet'le başlayan Türk Aydınlanma Devrimi'nde, dünya klasiklerinin Hasan Âli Yücel öncülüğünde dilimize çevrilmesinin, kuşkusuz önemli payı vardır.

Cumhuriyet gazetesi olarak, Cumhuriyetimizin 75. yılında, bu etkinliği yineleyerek, Türk okuruna bir "Aydınlanma Kitaplığı" kazandırmak istedik.

Bu çerçevede, 1940'lı yıllardan başlayarak Milli Eğitim Bakanlığı'nca yayınlanan dünya klasiklerinin en önemlilerini yayınlıyoruz.

Cumhuriyet

RÖNESANS

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Fransız tarihçisi Michelet, 1798 yılında Paris'te doğmuş, 1874'te ölmüştür. "Fransa Tarihi" ve "Fransız Devrimi Tarihi" adlı yapıtlarıyla Fransız toplum yaşamının canlanmasına yardım etmiştir. Bundan başka, "XVI. Yüzyılda Fransa Tarihi" ve "Renaissance" adlı kitapları, yazarın geniş bilgisini gösteren birer başyapıttır.

"Renaissance" [Rönesans] adı, XV ve XVI. yüzyıllarda, yazın, sanat ve bilim alanlarında Avrupa'da görülen kalkınma ve gelişme devinimlerine verilir. İtalya'da Rönesans dönemi yazarlarıyla sanatçılarını II. Giulio ve X. Leone; Fransa'da I. François ile II. Henri korumuşlardır.

Ortaçağ'ın sonlarına doğru, Rönesans üslubu, eski yapıtlara öykünmeyle kendini göstermiş ve XVI. yüzyılda bütün Avrupa'da doruğuna ulaşmıştır. Mimarlık-

ta bu üslup, yeni öğelerle karışık eski dönem öğelerinin oldukça öznel bir uyarlamasından, biraz sahne etkisi yapacak surette biçimlerin birbiri üzerine düzenli olarak konulmasından ibarettir. Yalnızca Fransız mimarları modellerinden üstün yapıtlar yaratabilmişlerdi. Yontu alanında, eski dönem yapıtlarının incelenmesi sanatçıya doğayı inceleme duygusunu aşılamış, fakat bu da bazen onu açık ve sert bir gerçekçiliğe kadar götürmüştür. Resimde, doğal anlatımıyla sanat gelişiyor. "Raccourci" yani, çizgi perspektifinin etkisiyle eşyanın bazı boyutlarının küçülmüş olarak gösterilmesi yöntemiyle perspektif, yani, eşyayı uzaklığın ve durumun yarattığı farklara göre gösterme bilimi gelişiyor. Her yerde eski dönemin süsleme sanatına öykünme kaygısı dikkati çekiyor.

Büyük üstat Michelet'nin tarih ve yazın değeri bakımından çok zengin ve parlak olan bu yapıtı; hangi tarih olaylarının etkisiyle Rönesans dönemine geçildiğini, Rönesans'ın anlam ve önemini; bu dönemde yazının, güzel sanatlarla diğer bazı sanatların, bilim ve fennin nasıl bir yol izleyerek geliştiğini, Ortaçağ'da bilgisizlik ve dinsel gericilik içinde bunalan ve budalalaşan insanın doğaya dönüşle birlikte gerçeğin ışığıyla nasıl aydınlanmaya başladığını, duygu ve düşüncelerinin değiştiğini, akıcı ve yazınsal bir anlatımla açıklıyor.

Yazara göre, Rönesans'ın ilkçağı Fransa kıralı VIII. Charles'ın İtalya seferini izleyen yirmi yıldır. Bu çağ henüz şüpheli ve kararsız bir karakter taşıyor. Bu

çağda Rönesans çok ileri bir atılım yapıyor, dehası her şeyi sarıyor, fakat, sonuçları pek o kadar kendini duyurmuyor. Amerika'nın bulunması (1492), dünya sisteminin bulunması (1507) gibi, aslında büyük önemi olan olaylardan birincisi bütün görkemiyle değerlendirilemiyor; ikincisi ise, belirsiz kalıyor. Rönesans ile eski dönemin ortaya çıkarılması söylenmek isteniyorsa, Rönesans'ın yazında olması gerekiyor. Fakat, bilimin bu dalı yeni olarak pek az yapıt veriyor. Zamanın en büyük başarısı Latince bir derleme olan, Erasmus'un Atasözü'dür. Buna karşılık, Machiavelli ve Aristoteles orta ölçüde beğeniliyor. Commines'in anıları henüz ortaya çıkmamış bulunuyor. Rönesans, ilk peygamber olan ve yaşadıkları dönemin kat kat ilerisinde bulunan Vinci ve Michelangelo ile kesinlikle sanattadır. Zamanın kıralı da Raffaello'dur. Rönesans, yoklaya yoklaya kendini arıyor ve doğaya doğru adım adım yürüyor. Onu bulduktan sonra, yavaş yavaş kendine mal ediyor. Rönesans'ın gerçek anlamı, doğaya karşı sevecen ve iyi davranmaktır.

VIII. Charles'ın İtalya'yı istila etmesi üzerine, İtalya'nın keşfi ve onda gizli olan değerlerin belirmesi, yapılan birçok kazılarla yüksek değerdeki eski yapıt ve anıtların ortaya çıkarılması, basımcılığın bulunması, eski dönem yapıtlarının bastırılmasıyla eski kültürün yayılması ve doğaya dönüş gibi olaylar Rönesans'ın doğmasında ve gelişmesinde başlıca etkenlerdir.

Yapıtı dilimize çevirirken yazarın kısa tümcelerle

çok şey anlatmak istediği ve yazınsal biçimlere ve simgesel anlatıma fazla yöneldiği, özellikle dikkatimi çekmiştir. Yazarın gerçek düşüncesini kavrayabilmek için ender bazı tümceleri üzerinde uzun boylu durmak, hatta kitap karıştırmak gerekmiştir. Böyle yapmamış olsaydım, yapıtın o bölümleri okuyucularca kolaylıkla anlaşılamazdı. Esasında çok geniş genel bilgisi olan ve tarihçilikte uzman olan Michelet bu kitabı yazarken zengin ve değişik kaynaklara da başvurmuş olduğu için yüksek nitelik ve değerde bir yapıt yaratmıştır. Bu ölçüde bir yapıtı dilimize çevirmek fırsatını bulduğum için kendimi gerçekten mutlu saydığımı belirtmekten özel bir zevk duymaktayım.

Kâzım Berker

RÖNESANS

I.
Rönesansın anlamı ve önemi

Sevimli Rönesans sözcüğü "güzel"in âşıklarına ancak yeni bir sanatın gelişini, düşlemgücünün serbest gelişimini anımsatır.

Rönesans, bilgin için, eskiçağ bilgilerinin yenileştirilmesi; hukukçular için de, eski âdetlerimizin alt üst oluşu üzerinde ışığın parıldamasıdır.

Hepsi bu mu? Kavgacı bir dinbilimin dumanları arasında Raffaello'nun Orlando'su, Arap mimarlığı tarzındaki yapıtları, Jean Goujon'un su perileri, dünyanın geçici isteğini karşılıyorlar. Birbirinden çok farklı olan üç anlayış -sanatçı, papaz, kuşkucu- bu büyük çağın bileşkesinin böyle olduğunda birleşiyorlar. Montaigne'in "ne bileyim"inde Pascal'm gördüğü şey bundan başka bir şey değildi. Bossuet de Variation'larını bu anlayışla yazmıştı. Demek ki, bu kadar karışık, bu kadar geniş, bu kadar hararetli bir devrimin bu görkemli çabası, yalnızca hiçliğe varacaktı? Bu derece büyük bir tasarı sonuçsuz kaldı. İnsan düşüncesi için bundan daha cesaret kırıcı ne olabilir?

Bu peşin yargı sahipleri, gerçekte küçük ama önceki çağlardan çok bu çağın malı olan iki şeyi unutuyorlardı: Dünya'nm keşfi, insanın keşfi.

XVI. yüzyıl, büyük ve doğal gelişmesi içinde, Colombo'dan, Copernic'ten Galileo'ya, yerin keşfinden göğün keşfine kadar uzanır.

İnsan, bu yüzyılda kendi benliğini yeniden bulmuştur. Vesale ile Servet, insana yaşamın sırrını açıklarken, insan beri yandan Luther, Calvin, Dumoulin, Cujas, Rabelais, Montaigne, Shakespeare, Cervantes ile manevi varlığın sırlarına ermiştir. Doğanın esasını anlamaya çalışmış, adalete, mantığa dayanmaya başlamıştır. Kuşkucular inancı sağlamaya çalışmışlar ve içlerinden en cesuru kendi Emel Tapınağı'nın kapısına "İçeri girin ki, gerçek inanç kurulsun" tümcesini yazmıştır.

Yeni inancın dayandığı temel, gerçekte, derindir; çünkü, yeniden ortaya çıkarılan Eskiçağ, kendisini duygu bakımından Yeniçağ'a benzetmekte, yeni yeni anlaşılmaya başlayan Doğu, bizim Batı'ya elini uzatmakta, nihayet zamanda ve mekânda insanlık ailesini oluşturan öğelerin mutlu kaynaşması başlamaktadır.

II.

Rönesans dönemi

Garip, doğa dışı ve son derece yapay bir durum gösteren Ortaçağ'dan yana ileri sürülebilecek tek kanıt, süresinin uzunluğu ve doğaya dönme konusundaki sü-

rekli direnişidir. Ama, sarsıldığı ve koparıldığı halde hep canlanan şey doğal değil de nedir? Derebeyliğe bir bakın, toprağa nasıl sıkı sıkıya bağlıdır. XIII. yüzyılda yok olmuş gibi görünürse de XIV. yüzyılda yeniden canlanmıştır. XVI. yüzyılda bile "la Ligue" adı verilen anlaşma onu hortlatmış, soylular sınıfı da Büyük Devrim'e kadar derebeylik kâbusunu yaşamıştır. Papazlar sınıfına gelince durum daha beterdir. Hiçbir önlem işe yaramadı. Hiçbir darbe onun hakkından gelemedi. Zamanın eleştiri ve ileri düşüncelerinin saldırısına, alttan alta, eğitim ve göreneklerden aldığı güçle karşı koydu. İşte çoktan beri yok olmuş olmasına karşın büsbütün ortadan kaldırılması güç olan Ortaçağ böyle sürüp gitti. Öldürülmemek için yaşamak gerekir.

Ortaçağ kaç kez sona ermedi ki. Bir defa XII. yüzyılda laik şiir, efsanelerin karşısına otuz kadar destanla çıktığı Abailard, Paris'te okullar açarak ilk eleştiri ve sağduyu denemesine giriştiği zaman son buldu.

Ortaçağ, XIII. yüzyılda, aşırı bir mistisizm, tarihi İncil'in yerine ebedi İncil'in ve İsa'nın yerine Ruh-ül-Kudüs'ün geçtiğini ilan ettiği zaman sona erdi.

O, XIV. yüzyılda Dante üç âlemi (cennet, cehennem, araf) Tanrısal Komedya'sına alıp düşlem âlemini insana yaklaştırdığı, değiştirip kapadığı zaman sona erdi.

Ortaçağ, kesin olarak XV. ve XVI. yüzyıllarda, basımcılık, Yunan ve Roma uygarlığı, Amerika, Doğu ve gerçek dünya sisteminin keşfi, göz kamaştıran ışıkları-

nı kendi üzerine çevirdiği zaman can çekişmeye başladı.

Bu çağm uzun sürmesinden nasıl bir sonuç çıkarmak gerekir? Her büyük kurum, her sistem bir kez egemen olup dünya yaşamına karıştı mı, sürekli olur, dayanır, ölümü uzun sürer. Paganlık Cicero zamanından başlayarak sarsılmışken, Julien zamanında ve Théodose'dan sonra da sürüklenip gitti.

Nüfus yazmanı, isterse ölüm tarihini görkemli cenaze alaylarının cesedi toprağa bıraktığı gün olarak kaydetsin. Tarihçi, bu ölüme, yaşlının verimli çalışmasını yitirdiği günün tarihini koyar. Bir kitaplığa girin, Mabillon'un Acta Sanctorum'unu, yüzyıldan yüzyıla, kuşaktan kuşağa, halk icadının üstüste gelen birikimlerini, zamana göre barbar merhametinin çocukça görünümlerini, o yerin tanrısını, mesihini vermiş olan bu binlerce ermişin tarihini içine alan bu büyük kitabı isteyin. Her şey, XII. yüzyılda biter. Kitap bitince de, tükenmez sanılan bu bereketli çiçeklenme sona eriverir. Fakat denilecek ki, cizvitler çalışmalarını sürdürmüşler. Sayısız ermiş de Bollandiste'lerin oluşturdukları yapıtta yer almıştır. Ayrı düşüncede, tartışmacı ve savaşımcı olan diğer ermişler İsa'ya yardıma geliyorlar, fakat onların sert mistisizmleri İsa'yı dehşete salıyor, korkutuyor. O, Tanrı sevgisine eren San Francesco'nun karşısında irkiliyor, Meryem de, kendi uğrunda ölüm ateşleri hazırlayan, işkenceler düzenleyen şövalyesi İspanyol Saint-Dominique'in karşısında irkiliyor.

Bu sert yüzler, insanı ürpertecek derecede, eski Benediktinlerle karşıttırlar. Cehenneme ve dinsizliğe ilençler yağdıran bu insanların bu davranışlarında, şiddetli sözlerinde, allak bullak olmuş yüzlerinde cehennemlik bir anlatım olduğu yargısına varılır.

Ruhaniler Meclisi'nin kararlarına bakın. Bunlarda, destanlarda olduğu kadar değişiklikler bulursunuz. Eski kararlar, genel olarak kurumlarla ve yasa koymayla ilgilidir. Büyük Latran Ruhani Kurulu'ndan sonra gelenler ise, tehditler, korkutmalar, şiddetli cezalarla doludur.

Bir kolluk örgütü kuruluyor, kilise korkutma yollarına sapıyor. Kiliseden bereket çıkıyor. Son çabalarının sonucu, bir yandan kiliseye utkular kazandırırken, öbür yandan yeni yeni tehlikeler yaratmak olmuştur. Abailard'a karşı onu başarıyla savunan Saint-Bernard, ona mantık ve eleştiriye karşı apaçık bir başarı kazandırmıştır. Bu hangi güçle elde edilmiştir? Yüzyılın sonlarından başlayarak Joachim de Flore'a müthiş bilicilikler, İncil'in yorumcusu Jean de Parme'ye de öğütlerini esinlendiren mistisizmle.

O ana kadar papaz duvarcıların elleri altında dinsel nitelikte olan sanat, sonraları laik bir nitelik kazandı. Kilisenin buyruğunda çalışan sıradan duvarcıların eline geçti. Alçakgönüllü bir kitle oluşturan bu duvarcılar, kilisenin koruması altında hiçbir kayda bağlı olmayarak görkemli yapılar yükselttiler. Bunların içinde belirsiz bir düşleme dalan insanın göğsü serbest soluklarla geniş soluk alma olanağını buldu.

Oluşturulan şeyler bundan mı ibaretti? Hayır. Tapınağı, hâlâ payanda ve dayanma duvarları üzerinde güçlükle tutunduran Gotik tarzdan ayrılan Rönesans, payandasız, akılcı ve hesaba dayanan mimarlığı yaratmaya başlıyor. Bu mimarinin ilk örneğini Brunelleschi, Floransa'daki Santa Maria kilisesiyle veriyor. Bir sanat sönüyor ve bir başka sanat doğuyor; ortada hiçbir ara yok. Skolastiğin yaşarlığı daha azdır. O bir daha doğmamak üzere ortadan kalkmıştır. Abailard'ın bıraktığı noktaya yeniden dönerek Ockam onun ömrüne son vermiştir; onun en büyük ve en son utkusu beşiğine dönmek olmuştur.

Ortaçağ'ın bilimi hakkında ne düşünmeli? Bu varsa ancak düşmanları olan, Araplar ve Yahudilerin çalışmalarıyla var olmuştur. XII. yüzyılda ciddi olan, matematik bilimler, yararsız bir astrolojiye, "carrés magique" (remil gibi bir sihir oyunu anlamına gelebilir-KB) ticaretine çevrilmiştir. Roger Bacon'un zamanında akla uygun olan kimya, bir simya, bir saçmalama durumuna gelmiştir. Büyücülük XV. yüzyılda, korkunç karanlıklarını artırmıştı. Bilgi ışığı dehşet verici bir biçimde sönüyordu. Basımcılıkla birlikte yeniden doğacağını sanmamalı; basımcılık, etkisini yavaş yavaş göstermiştir. Bunu ilerde kanıtlayacağız. Bu büyük ve yansız güç önce bütün zümrelere, bilgi dostları kadar, düşmanlarına da yardım etmiştir.

Yeter derecede söylenmemiş olan bir şeyi açıkça söyleyelim, Fransız Devrimi, formüllerini felsefe bili-

miyle yazılı ve hazır bulmuştur. O zamanın felsefesi ortadan kalktıktan yüzyıl sonra olan XVI. yüzyıl devrimi, inanılmayacak bir yoklukla karşılaşmış ve hiçten yola çıkmıştır.

O büyük bir istencin kahramanca atılımı olmuştur.

XIX. yüzyılın büyüklüğünü yapan ortak güçlerine çok güvenen kuşaklar; insan türünün güç aldığı canlı kaynağı, yalnızca kendisinin dünyadan daha fazla bir varlık olduğunu duyumsayan ve kurtuluşu için komşudan ödünç yardım beklemeyen ruh kaynağını görmeye gelin. XVI. yüzyıl bir kahramandır.

III.

XII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar düzenin kuruluşu ve bireyin güçten düşmesi

Seçkin tarihçiler dinsel ve laik yönetimin bu dört yüz yıl içinde nasıl örgütlendiğini ya da yok olduğunu, düzen ve güvenliğin nasıl kurulduğunu çok iyi bir biçimde anlatmışlardır, yalnızca o zaman dinde, yazında ortaya çıkan gerileme devinimini, karakterin ve ruhu harekete getiren güçlerin etkilerini yitirişlerini açıklamamışlardır. Bütün Avrupa'ca öykünülmüş olan XII. yüzyılın destanlarından tutun da Roman de la Rose'un tatsızlığına, Villon'un hüzünlü neşelerine kadar, ne büyük gerileme.

Yazın tarihçileri özellikle M. Fauriel, pek yerinde

olarak "XII. yüzyıl günün doğuşu, XIV. yüzyıl da günün batışıdır" demişlerdi ya. XV. yüzyıl için ne demeli?

Siyasi tarihçilerin en çok övdükleri kölelikten kurtuluş olaylarının çoğalışı, kentsoylu sınıfının genişlemesi ve zenginleşmesi, bir sınıftan ötekine yükselmenin kolaylaşması olguları, sanıma göre, ahlaki bir sonuca varmalıydı; ruhu güçlendirmeli, büyüklüğünün yepyeni anlamıyla, onda var olan ilahi gücü geliştirmeli, ona yaratıcı bir güç ve esin vermeliydi.

Bununla birlikte o zaman uygar özgürlüğün gözle görülür hiçbir sonucu ortaya çıkmadı. Eşya gibi davranılan insana, artık insan gibi davranılmaya başlanıyor. Ama bununla ne kazanıyor? Bir şey kazandığı varsayılsa bile, bu fark edilmiyor. O, yine kavruk kalıyor ve kısırlaşıyor. Etkileri altında bulunduğu bu süre içinde ne gibi bir olay olmuştur?

Kilise, hiçbir zaman eşi görülmemiş korkunç bir kolluk gücüyle donanmış bir monarşi, bir hükümet olmuştur. Piskoposluğun zayıflığı üzerine kurulmuş olan Papalık gibi, tımarların düşmesi üzerine kurulan monarşi, laik meclisleri, yorum getiren ruhani başkanlığı bulunan bir çeşit kilise halini almıştır.

Böylece Tanrının yardımıyla iki hükümet, yanılmazlığı ilahi karakteri gösteren iki tür ölümlü tanrı ortaya çıktı. Onlara inananlar Tanrı erkinin kendilerinde cisimleştiğini duyarlar. Yaşayan yasa, yetkin olmayan bir bireyde nefse egemen olmayı sağlamış ve bir hiçte, bir Tanrı bu âlemin yeni mezhebi olmuştur. İki tanrının mo-

narşik ınihrabı, Ortaçağ'ın kollektif devletlerden deneyebildiğinin, ruhani meclislerin komün ve belediyelerin, büyük federasyonların, Lombardia anlaşmalarının, imparatorluk diyet meclislerinin, Fransa "Etats Generaux"larımn yıkıntıları üzerine kurulmuştur. Bütün bunlar XV. yüzyılda mezarda gömülüdür. İki biçimiyle (Papa ve Kıral) cisimleşme her yerde üstün gelmiştir. Mistisizm her yeri kaplamıştır. Mantığa yer kalmamıştır.

Origene'in kendisine uyguladığı işlem için, insan zekâsının bu dönemde uğradığı işlemin aynıdır denilmiştir. O işlemledir ki doğa hiçbir zaman sönmeyecek olan yaşam verimli XVI. yüzyılda vahşi bir enerjiyle ayaklanmıştır.

M. Guizot komünlerin düşmesiyle bir şey yitirdiğimizi sanıyor. Yitirilen şey; XII. yüzyılın komün yönetimini Frederic Barberousse'dan daha güçlü yapan ve XV. yüzyıl kentsoylusuyla birlikte tamamen ortadan kalkan ruh, yani kişiye güven, büyük dayanma gücü, nefse güven gibi güzel huylardır.

M. Augustin Thiery, Cabochienler partisinin 1413 yılında denediği yönetim kalkınmasını hayranlıkla karşılamakla birlikte, altmış yıl önce olan Marcel devrimine oranla onda bir ilerleme görmektedir. Bu derece alçalmış ve düşmüş olan kamu çıkarını koruma anlayışının onun dikkatini çekmediği sanılır. Çünkü o siyasi kadroyu değiştirmeksizin, yönetim mekanizmasına düzen verilebileceğini sanıyor. Yaşam boyu koşuluyla sürebilen bir hükümetin bayrağı altında, Jean'ın şaşkınlı-

ğı ve VI. Charles'ın deliliği arasında ciddi hangi düzeltme olabilir? XIV. yüzyıl, kötülüğün nerede olduğunu seziyor ve çarenin nerede bulunduğunu araştırıyor. XV. yüzyıl ise artık bunu hiç düşünmüyor.

Öykülerinin başında, yarı budala olduğunu itiraf eden zavallı Frédégaire'nin ahmaklığı XV. yüzyılın birçok anıtlarında kendini yeniden gösterir gibidir; ve Merovingien papazlarından herhangi birinin Molinet'nin uyaklarındaki yavanlığa erişebilmiş olup olmadığını bilmiyorum.

IV.

Ortaçağın soylu kökenleri - XIII. yüzyılda bayağılaşması

Ortaçağın zulmü özgürlükle başladı. Esasen her şey ancak özgürlükle başlar. Hiç şüphe etmeksizin denilebilir ki, X. yüzyıla doğru, önemli sonuçlarıyla büyüklüğü yeter derecede anlatılmış olan bu karanlık dönemde, Eudes'in Paris'i savunduğu, Robertle Fort'ün öldürüldüğü, Allan Barbetorte'un Normanları denize döktüğü sıralarda, Roland da şansonlarını yaratmaya başlamıştı. Daha 1066 yılında, Fatih Guillaume zamanında antikalaşmış olan bu şansonlar, sanıldığı gibi Ortaçağ'ın ürünleri değildir. Bu çağ onları yalnızca karışık bir hale getirmiştir. Bu gibi şeyler tutsaklık çağında doğamaz, fakat yaşayan, henüz esir ve dayanma gücü olan; bunun için sığınaklar kuran ve Avrupa'yı Normanların, Macarların ve Endülüs Araplarının istilasından kurtaran bir çağda başlayabilir.

Böyle büyük tehlikelerin baş gösterdiği zamanlarda soyluluğu araştıran yoktu. Bir ırmağın yıkılmış kademeleri üzerine ya da ağzına sağlam bir kule kurmak cesaretini göstermiş olan kimse, onu savunmaya gelen kahramanların aslını sormazdı. Irklar, bize nice farklar gözettiren Gauloislar [Galliler], Franklar ve Romalılar onun gözünde eşittir. Bu toplum nasıl ortaya çıkıyordu? Bazı ülkelerde geçerli olan karşılıklı evlat edinme yoluyla oluyordu ki bu yöntem en eski olanıdır. Diğer ülkelerde (örneğin Franche Comte) de karşılıklı saygı yöntemi geçerliydi. Tımar verilmesi bile bazı bakımlardan eşit koşullarla bir sözleşme sayılırdı. En ender olan şeyse, adam, "savaşacak adam"dı. Bir kuleye sahip olmak için, onun içine yerleştirecek adam bulmak gerekliydi. Kuledeki adam geçeni, kaçanı çağırır ve ona, "Burada kal ve kendimizi birlikte savunalım. İstediğin zaman gidebilirsin ve ben senin gitmene yardım edeceğim; gerekirse sana yol göstereceğim. (Hukukun Kökenleri adlı yapıtımdaki "ilkel formüller"e bakınız.) İmdi bu günden başlayarak bu köprüyü, vadinin bu dar boğazını, kapımı, ocağımı, yaşamımı, kendimi, karımı ve çocuklarımı sana emanet ediyorum," derdi. Bu sözlere öteki de: "Ben de, yaşadığım sürece, ölünceye kadar ve daha ilerisi için kendimi size teslim ediyorum," yanıtını verirdi. Bunun üzerine iki adam kucaklaşırlar ve bir sofrada yemek yerlerdi. Bu bağ en sağlam bağdı. Başka bağlar ikinci derecede kalırdı. Frederic Barberousse, "Senin gibi bir şövalye uğruna iki imparatoriçe veririm," derdi.

Eski bağıtlar işte böyleydi. Özgürlük ne kadar verimlidir. Taşlar adam oluyor, çocuklar sayısız artıyor, uluslar topraktan karıncalar gibi çıkıyorlar ve sonra, artan yalnız sayı değildir, cesaret, dinçlik, yaşam ve esin de artıyor. Yalnızca büyük şeyler yapmak istenmiyor, yapılanları övmek de isteniyor. Savaşçı, savaşlarının söylencelerini övüyor. Vakanüvisin "yiğitler şarkı söylüyorlardı" sözüyle açıkça söylemek istediği şey de budur. XII. yüzyılda şarkı söyleyen şaklaban ücretli askerin, XIII. yüzyılda kalem oynatan uşak papazın, bu şarkıları yazmış olduklarını hiç sanmam. Bunlardan bize ulaşanların en eskisi olan Chanson de Roland [Roland'ın Şansonları], biçim bakımından feodal bir havaya bürünmüş olmakla birlikte, onlarda halkın gür sesi, kahramanların ağırbaşlı sadası var.

Derslerimde uzun uzun anlatmıştım ve ilerde de, Ortaçağ özgürlük sisteminin nasıl ortadan kalktığını, vassal (ya da kahraman), hizmet (hizmetkâr, köle?) sözcüklerinin uğursuz yorumuyla, anlamların birbirine karıştırılmasıyla nasıl esir insanı büyüleyen, onu nasıl toprağa bağlayan sihirli bir formül halini aldığını daha iyi anlatacağım; şüphenin, unutmanın, karacahilliğin, bu karanlık ve kaypak yolların, bu uğursuz sözcüklere nasıl anlam değiştirttiklerini anlatacağım. Serbest mülkiyetin umutsuz direnişlerinden; büyük Ortaçağ denizinde kuşatılan ve sıkıştırılan malikâneler arasındaki öldüresiye savaştan; özgür olarak yatıp tutsak olarak uyananın artık insan olmadığını, taş, toprak, hayvan sayıldı-

ğını öğrenen insanın öfkesinden söz etmiştim. Bruges egemeninin dehşet veren öyküsünü, Ortaçağ saraylarının alayları arasında toprağının artık özgür olmadığını duyunca öfkesinden yıldırımla vurulmuş gibi yere yuvarlanan, kan damarı çatlayıp, henüz özgür [olan] kanını döken, Hainautlunun öyküsünü okuyun.

Soylu Chanson de Roland, her yerinden anlaşıldığı gibi, bu kötü dönemden öncesine rastlar; yayıncının keskin eleştirisi, bu şarkının Haçlı seferlerinde baronları eğlendirmek için şatolarda düzenlenen destanlar çağmdan öncelere ait olduğunu açığa çıkarmıştır. Quatre Fils Aymon gibi, bu destanların en çok göze görünen yanları, kırallığa ve merkeziyetçi hükümet sistemine karşı kin besletmeleridir. Bunların hepsi ilgiyi ayaklanan vassal üzerine çekerler. Bunlarda, Charlemagne bir budala, bir büyücünün oyuncağı olarak gösterilmiştir. Başında taç yerine bir paçavra olduğu halde tahtında uyuyan ve saray halkının alayları arasında uyanıp, elinde imparatorluğun kılıcı yerine sönmüş bir odun gören bahtsız bir "haşmetpenah".

Bütün bunlar kırallığın uykuda olduğu derebeylik çağına ait olan şeylerdir. Bunun tam tersi X. yüzyılda, barbarlara karşı yapılan büyük savaşta, eski imparatorluk birliği özlenen, hayranlıkla anılan bir şeydi. İmparatorla halk arasında hiçbir düşmanlık yoktu. Rolandlar, Olivers'ler ondan ayrılmamışlardı. Onlar silahlanmış halkı temsil ediyorlardı. Hatta, belki de 1100 yıllarında yayılan, bu biçimiyle nispeten çağdaş olan destanın şaşırtıcı büyüklüğü de buradan gelir.

Saint-Louis dönemiyle bu dönem arasında büyük bir uçurum vardır. Yüz yılda ya da yüz elli yılda adeta bin yıl geçmiş gibidir. Eleştiriye yapılmış olan en esaslı hizmetler bu aşamayı kaydetmek olmuştur. Roland bunu doğallıkla, son derece incelikle ve şaşkınlık uyandırıcı eleştiri yeteneği ve sağduyuyla, yazma kitaplarda destanın uğradığı garip değişiklikleri not ederek, övülmeye değer bir surette yapmıştır. Birincisi Homeros, sonuncusu Henriade dilindedir. Bununla birlikte mesafe XII. yüzyıldan XIII . yüzyıla kadardır. Daha Saint-Louis zamanında, eski destanı yenileştirenler çağdaş yazın adamlarıdır. Bunlara pekâlâ XV. Louis zamanında yaşamış gözüyle bakılabilir.

XIII. yüzyıl bir yazın yüzyılıdır ve bu bakımdan sanırsınız ki ince, zarif bir ılımlılık duygusu onu, ayrıntıları azaltıp düşünceleri az sözle anlatma yoluna yöneltmiştir. Hiç de böyle olmamıştır. Değersiz düşünceler, birbiri üzerine yığılan uyaklar altında ezilmiştir. Gereksiz uzatmalar, bol sözcükler kullanarak bilgiçlik taslamalar, her noktada okul kokusu veriyordu. XII. yüzyılda destanlar kısaydı ve okunurdu. Bunlar başlıklarında gösterildiği gibi, şarkılardan oluşuyorlardı. XII. yüzyılda kulağa değil gözlere önem veriliyor. Kabine için yazı yazılıyor, güzel konuşma bilimi doğuyor. Çok söyleyen, bitmek tükenmek bilmeyen bir güzel konuşma ki, iki veya üç bin dizeden oluşan destanı, yirmi veya otuz bin dizeye çıkarıyor. Buna niçin şaşmalı? Bu yazarlar bir şatonun kulesine yerleşmiş papazlar ve kopyacılar-

dır; yahut da tüccarlık yapan hokkabazla, dizeleri sayıyla, el yazmalarını kiloyla satan bir tür kitapçılardır.

Yapıtlarını uzun ve karışık sözlerle anlatmaya kalkıştıkları o güçlü dönemden, bu adamların hiçbir şey anlamadıklarını söylemek yararsızdır. Onlar kahramanlık dönemlerinin yaşayış biçimine bizden daha yabancıdırlar. Onların, yakın olmakla birlikte tümüyle unutulmuş olan çağın âdetlerini öğrenmeye ve incelemeye ne zamanları ve ne de zevkleri elverişli değildir. Onlar hiç zorluk çekmeksizin, yer adlarını insan adları yerine koyarlar. Garip kuruntu, Saint-Louis'nin başını çeviren ayla, o zamanki Fransa'yı aydınlatmaya yetiyordu ve daha o zamandan çağdaş olan bu dönemin üzerine Ortaçağ'm sahte ışığını yansıtıyordu.

Dünyanın ne dereceye kadar kendini unutmuş olduğunu söylemiştim. Unutulduğu doğal, ama, kendiliğinden mi, zamanla mı, ihmal yüzünden mi unutulmuş? Hayır. 1200 yılına doğru insanın yüreğini paralayan, geleneğini yıkan, benliğini kıran yarayı, hiçbir zaman kimse gerçek anlamıyla anlatamayacaktır. O yara insanı benliğinden öylesine ayırmıştır ki, kendisine eskiden ne olduğu anlatılırsa, "Kimden söz ediyorsunuz?" diyecek kalacaktır.

V.

XII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar insan bağımsızlığının birbirini izleyen özverileri

Eski dönem, müthiş yalınlığı içinde "Kölelik bir tür

ölümdür" demiştir. İşte ne şüpheye, ne de alaya yer vermeyen açık durum; köle gülünç ve iğrenç bir varlık değildir. Tanrılarını, yurdunu yitirmiş, yurttaş niteliği kalmamış bir yazgı kurbanıdır. O, ölmüştür, ama büyüklüğünü koruyabilir ve adı da Epictete olabilir.

Demirbaş kölelik anlamsız ve çelişkili bir durumdur. İşte bir Hıristiyan; Mesih'in yaşamı pahasına kurtarılan, başka insanlarla eşit bir insan ki her şeye karşın gerçek bir köle yaşamı sürmekte... Ne diyorum? Hıristiyanlığa taban tabana karşıt, hem sorumlu hem sorumsuz bir durumda yaşamaktadır. Öyle bir durum ki, onu Mesih'in günahlarına ve çektiği işkencelere ortak yapmaktadır. O özgür müdür? Özgürdür; çünkü onun evlenmeyle sağlanan bir ailesi vardır. O özgür değildir; çünkü karısı, eski çağda yaşayan kölenin karısı gibi fiilen kendisinin değildir. Çocuklar kendisinin midir? Hem evet, hem hayır. Öyle köy vardır ki bütün halk bugün dahi eski senyörlerin karakterlerini taşır (Mirabeaulardan söz ediyorum). Ne özgür olan ne özgür olmayan köleye, "piç", "ne idiğü belirsiz" gözüyle bakılır. O, sanki gülünç olmak için yaratılmış bir varlıktır. Ortaçağın yarası işte budur. Bu çağda herkes, herkesle alay eder. Her şey şüphe uyandırır. Hiçbir şey açık değildir. Her şey gülünç gelebilir. En yükseğinden en aşağıdakine kadar karışık biçimler pek çoktur. Ortaçağ'ın ortaya getirdiği en son insan biçimi; kentlerin aşağı tabakasından olan, nasırlı elleriyle, demirci omuzlarıyla, soyluluk taslayan kentsoyludır. Kaz, kuğunun yanında neyse, o da saray adamının karşısında odur.

Gülsenize eskinin neşeli zamanları, gülsenize. Eğlenceli noeller gülsenize; hoş masallar, yüz kızartan durumunuzla eğlenin. Aristophanes'in neşesi hiç de bayağı değildir, insanı yükseltir. Her gün ölüm cezasına karar veren yargıç, halkın karşısında yergici ozan, sevdiklerinin alay konusu olan Bon Homme, Peuple'i sahneye koyuşu gerçekten büyük ve cüretli bir işti. Ortaçağ'ın niteliği daha çok hüzün vericidir. Onda üç eğlenceli yan var. Darağacı, sopa dayağı ve aldatılan kocalar. Fakat bu aldatılan koca, güldüremeyecek kadar acınacak durumdadır.

O çağın başlıca alay konusunu unutuyordum. Bu da bağımsızlık ve özgürlük adına kalan tek şeydir. Bağımsız tımarlar bizde sonsuz şaka konusu olmuşlardır. Güneş gibi eski, ışık gibi parlak bir bağımsızlığı isteyen güneşin malikâneleri, Almanya'nın eğlencesidir. Eski zaman özgürlüklerine olan bu acı susayış, kölelerin peşinde koştuğu gülünç bir düşlemdir. Ne boyun eğeni, ne kendisine boyun eğileni, ne altında ne üstünde bir şey olmayan gülünç senyörlük. Bir doğa yanılgısı, bir canavar. Bu gülünç şeye bir ad koymak güç. Adı kırallıktır. Yvetot kıralıyla kim alay etmedi? Köleler dünyasının tanımadığı bir özgürlük, ahmakçasına alaya uğramış, rezil olmuş, aşağılanmıştır. Eline kamıştan bir asa verilmiş, başına kâğıttan bir hükümdarlık tacı giydirilmiştir. Nasıl insan önceleri özgürken zulme uğrayıp, benliğinden vazgeçmek, kendisini ve toprağını papaz veya baron olan senyöre teslim etmek zorunda kalmışsa, serbest

kent ve komün de X. yüzyılda doğduktan sonra, XIII. yüzyıla kendisini öyle teslim etmiş, derebeyi kıralın buyruğu altına girmiştir. Doğdukları o erk, büyüklük ve etkinlik çağlarında güney Fransa komünleri, dünya çapında harekete başladılar. İtalya, Almanya, Hollanda komünleri de onların ardı sıra, bir hamlede bütün sanatları, XV. yüzyılda kadar Avrupa'nın kavuşacağı bütün uygarlık biçimlerini ortaya koydular. Fakat papaların ve kıralların kundakçılığıyla Güney Fransa'nın yanıp yıkılarak uğradığı korkunç son, bizim kuzey komünlerinin gözlerini yeter derecede açmıştır. Çevre derebeylerinin kendi yaptığı zulme karşı konulabilir sanılırdı. XIII. yüzyılda ortaya çıkan devletle kilisenin katmerli gücüyle silahlanmış, uzakta sırlar perdesi içinde gizli olan evrensel senyör, yani kıral, ona karşı mücadele edecek kadar akılsız değildir. Derebeylik kavgalarında henüz cesaret kırılmamıştı. Fakat burada kırılıyor; herkes korku içinde. Her kent birbirine güvensizlikle bakmaya başlıyor. Kentlerde kıralın adamları da var. İlk tartışmada, emin olunuz ki bu adamlar, oranın egemenlerine karşı (ki zavallı halka zulüm yaparlar) uzakta bulunan kıralı çağıracaklar, kimse de buna engel olamayacaktır. İtalyan kentleri yabancı kolluk güçlerini, yabancı komutanı çağırmışlardı. Fransız kentleri kıralın yargıcını ve bakanını çağırdılar; onların egemenliği altına girerek kömünden, seçimden, kendi kendini yönetmekten, kendi geleceklerini kendileri belirlemekten vazgeçtiler. Adaletin kılıcı, oranın göreneğinden haberi olmayan ve ya-

salarını bilmeyen yabancı bir adamın eline geçti. Kentin eski sesi, kilise çanı, kulesinden aşağı iniyor, kent sessizliğe gömülüyor ve orada, eğer [bir] çan bile çalmakta devam ediyorsa, bu çan senyörün adına, kıral senyör, papaz senyör adına çalan manastır çanıdır. Acaba çan ne diyor? Alçalın, boyun eğin, uyuyun çocuklar diyor. Ağır tekdüzelikleri altında ruh, aynı sesin yinelenmesinden sağırlaşarak iç sıkıntısından bunalıyor, gevşiyor, kendi kendisinden iğreniyor. Sessiz bir kasabaya dönüşen bu komünde ileri gelenler, hiç şüphesiz kıralın adamları, kırallığın adliye ve maliye mensupları, hükümet adına davalara bakan memurlar, yargıç yardımcılarıydılar. Bu çöplüklerin gururlu horozları da çamurlu sokaklarda, yaya kaldırımını işgal edenler de onlardır. Her şey onlara uyularak yapılır. Bu kentsoyluluk ruhu, kentsoyluluk ahlakı nedir? Modern tarihçiler, çekingen, namuslu derler; eski tarih kitapları ve adli anıtlar, utanmaz, namussuz ve başı boş yanıtını verirler. Bizim mahkeme sicillerinin hepsinden yüz kez daha dolgun, daha zengin olan bu sonunculardan birini inceleyiniz. Fermanlara ait üç yüz sicilden, özellikle af buyrultularından söz ediyorum. Orada, anlattığı görenek ve gelenekleri, Villonları, Basselinleri, Regnierleri ve XIV. Louis zamanına kadar, Flechier'in ilginç yanılgılarını bulursunuz. Kentsoyluluğa ait basit arşivleri, bize onu çıplak, namussuz haliyle arkadan gösterir.

Orada; gündüz davacılardan aldıkları armağanları, asıp kesmeden kazandıklarını, gece kızlarla yiyenleri;

Patelinleri, Grippeminaudları, savcılara, yargıçlara harfi harfine öykünenleriyle bir toplumun bayağılığı görünür. O çağda başkan ya da üye olan ve yalnızca şövalyelere yüz veren madam, arka kapısını sevgilisine açık tutar. Kesesini dolduran zampara, sabah, her önüne gelene geçirdiği geceyi anlatır. Ahlak ve karakterdeki bu alçalmayı neyle önlemeli? Merkez adına uygulanan bağımsız bir adaletle mi? Fakat adaleti uygulayan, kıralın adamı olan bu yargıç, yerel dostlarının etkisi altında, çıkar gözeten yargılar verir. Şirin sokakların tanrıçalarına, iki idam kararı arasında, aşıkane beyitler düzen bir yargıç, onların ricalarını nasıl geri çevirsin? Kadın ya da para için yapılan her yerel adaletsizlik, daha sert olacak, yüksekten kırallık adına yapılacaktır.

XIV. ve XV. yüzyıllarda, acınacak kadar hafif bir aydınlık beliriyor. Şüphesiz, bir gün Fransa'ya güç ve kurtuluş sağlayacak olan merkeziyet, az bir zaman içinde yok oluyor. Fransa'nın merkeziyetçiliği genel düzensizlik doğuruyor, onu bir deliye ayak uydurmak, yıkım ve iflası genelleştirmek, Jean zamanında köle, VI. Charles zamanında da budala olmak zorunda bırakıyor. Artık kırallık, yani becerikli ve cesur XI. Louis, tıpkı Marcel gibi buna bir çare bulamıyor. İlk iyileştirme girişimi üzerine herkes onu bırakıyor, Romalı söylevci nasıl yalnız kalmışsa, kıral da yalnız kalıyor (1464). Bunun sebebi nedir? Sebep hep aynı, ötekinde olduğu gibi bunda da adam yoktu. Karakter alçalmış, manevi güç kırılmış, enerji yok edilmişti. Kıral, bir kıral olmak istediği

vakit, kimselerin kıralı olmadığını anladı. Öyle ki, kırallıktan yana olan ve oldukça uzun süren bu el çekme, onu güçsüzleştirmekten başka bir işe yaramadı.

Son derece uzun, dolambaçlı, eğri büğrü, karanlık yollarla bu insan çölünden, bir dünya görünümü gösterecek olan yeni yaşama nasıl kavuşmalı? Kimse bunu keşfedemiyor.

Bunları beklerken, en iyilerin, kendilerine en çok güvenenlerin cesaretleri kırılıyordu. Genç ve dinç düşünceler kendilerini bu bayağılıklarla dolu çağdan kurtarıp, soylu, kahraman, yeniden canlandırılması olanaksız olan o eskiçağa sığmıyorlardı. Montaigne'nin ünlü dostu, kıralın adamı, yargıç Boetie, "Contr"unu yazdı. Bu yapıt toplu olarak, bütün Ortaçağ'ı silen, daha doğrusu onu aşağı gören, hiçe sayan acıklı bir küçük kitaptır. Yapıt, esas olarak Saint-Just'ün şu sözünü yineliyor: "Romalılardan beri dünya boş kaldı."

VI.

Budalalar âleminin doğuşu

İlkçağ, kölesiyle de, efendisiyle de ahmak kişileri olan bir çağdı. Ortaçağ'ın kilise âleminde bir sürü akılsız vardı. Fakat budala, boşluğun okullarından ve yeterliliğine güvenen skolastik yöntemden doğan, esasında çağdaş bir yaratılıştır. O pek fazla olan ve iddialı gururları sözcüklerle kabaran, havayla beslenen sınıflardan canlanmış ve türemiştir.

Akademi, baro, yazın, parlamenter hükümet, bu büyük halka önemli gelişmeler sağlamıştır. Fakat bunun kutsal beşiği gösterilmek istenirse; tarih olsun, mantık olsun, bu onuru, ancak ruhları, cevherleri boş olan şeylere, gerçekleşmiş düşlemlere tapmaya zorlayan (bu tuhaf ve keyfi) düşüncenin bile mutlaka doğada kendisine karşılık olan bir şeyin var olduğu yolundaki ilkeyi çıkış noktası olarak alan, yaratıcıya, kanıtların bütün düşüncelerine varlık ve esas vermek için gerçekler yaratmak gibi garip bir koşulu zorla kabul ettiren laf ebesi bir çağa mal edilebilir.

Her sözcük bir düşünceyi anlatır ve her düşünce bir varlıktır. Demek dilbilgisi, mantık; mantık da bilimdir. Doğayı ne diye incelemeli, ne için gözlemlerde bulunmalı, bilgiler edinmeli? Dünyaya olduğu gibi bakmalı; doğru ve gerçek, düşlem aynasında görülür.

Bu öğreti, insanlığa üç ya da dört yüzyıl yetti. Ne gibi ürünler verdi? Bu, son skolastiklerin sonuncusu Ockam, yeni bir Samson gibi tapınağın sütunlarını sarstığı ve her şey birden yıkıldığı vakit görüldü. Tapınağın yıkıntısı neredeydi? Boş yere arandı. Ortada bir tek düşünce bile kalmamıştı. Sonuncu skolastiğin öğrettiği şey, ilk skolastiğe, sağduyunun çıkış noktasına, Abailard'ın aydınlatıcı düşüncelerine dönmek, başka bir deyişle üç yüzyılın yitirilmiş olduğunu itiraf etmek gereği olmuştu. Zorluk çok büyüktü. Bir felsefe yaratılmamışsa da, yeni bir tür insan yaratılmıştı. Okullar, kürsüler; budalalıklar... Bunların hepsini ortadan kaldırmak

(bu ulusun ölmeye hiç de niyeti yoktu) hükümete ne dehşetli bir darbe olurdu. Günün ışıklarını tutmak için daha sağlam, daha iri bir nesne, daha kalın bir duvar nerede bulmalı?

Felsefeyi, yargıyı yasak etmek, onları büsbütün kamçılamak demekti. Fakat felsefeyi yasal, dar bir çerçeveye sokarak onu yerinde saymaya mahkûm etmek, düşünce üretmeye az ölçüde ve belirli bir noktaya kadar izin vermek, akıl yürütmeye ancak diğer akıl yürütmeleri baltalamak için göz yummak, alınacak önlemlerin en beceriklicesi, en akıllıcası olurdu. İşte sağduyu denen bu tehlikeli hastalığın aşısı bulunmuştu.

Abailard, düşüncelerin birer varlık olmadığını, tümel [külliyet] adı verilen düşüncelerin gerçek olmayıp düşüncenin tasarımlarından ibaret olduğunu ileri sürmeye kalkıştığı zaman, bütün okul mensupları nefretlerini açığa vurdular. Akıl ve mantığa karşı düzenli bir ayaklanma başladı. Abailard, Galileo'nun ilerde yapacağı gibi, bunlardan özür diledi. Şu kadar ki, dinin temel yargılarına daha uygun sandıkları bu gerçekçiliğe çılgınca saplanmakla, bir uçuruma doğru yürümekte olduklarını, inançlarının çaresiz yıkılıp gideceğini, erksiz düşmanlarına haber verdi. Ta XII. yüzyıldan, bir Spinoza geleceğini söyledi.

Akıl yürütme yasaklanmış ama seziş yeteneğine el uzatılmamıştı. Yürümekten ahkonan düşünce, havalanmaya başladı. Daha pek uzun olan gerçeğe erişmesine ve geleceğin hız almasına yardım eden aşk erkine, düş-

lemsel güçlere dayandı. Papa'nın kışkırtmasıyla Abailard'ı tedirgin etmiş olan mistikler bütün saflıklarıyla ona, kocamış kiliseyle birlikte Papa'nın ortadan kalkacağı serbest düşünme çağını müjdelediler. Nurdan, sevgiden ve özgürlükten, genç bir kilise doğacaktı. Dehşete düşen Roma, kendisini Médée'nin kazanına eritilmiş bir durumda koyarak gençleştirmek isteyen bu dostların ne kadar korkunç olduklarını anladı. Her şeyi mantıkla çözümleyenlerden gelen tehlike daha büyük değildi. Bunlara yeniden nasıl yüz göstermeli? Mistikleri nasıl mahkûm etmeli? Kilise, mistisizmin keyfi davranışını desteklemezse, adalet ve yasa öğretisine, ilahiyatçınınkine karşıt olan hukukçunun inancına dönmüş olur. Yasayla hareket eden, işleri mantığa vuran kilise, kilisenin tam karşıtı, nedensiz bir sonuç, bir hiçlik demektir. Etkisiz bir önlem düşünüldü. Abailard'dan sonra biraz akıl yürütebilen yarı-düşünürlere nasıl dayanılmış, ılımlılık çerçevesinde biraz saçmalayabilen, bir dereceye kadar öfkelenebilen, delirebilen yarı mistiklere nasıl izin verilmişti? Bunlar, budalaların ikinci sınıfıdır; cidden yetkindirler. Ötekilerse, ayaklarındaki kösteklerle acemice devinen, ama yine de biraz adım atabilen çaresiz hayvanları andırıyorlardı. Fakat akıllı mistiklere gelince; onlar kanatlanmış hayvanlar gibiydiler; sıkı sıkı bağlı ayaklarını arada bir gererek yerden bir kademe kadar sıçrayan, sonra tepetaklak yere düşen, durmadan havalanmaya çalışıp sonunda inançları doğdukları gübreliğe bağlı kalan kuşları andırıyorlar. 1200 yılına doğru,

olaylar bu durumdaydı. Okulun parlak döneminde, bu iki sınıf arasında ılımlı budalalarla coşkun budalalar arasında kavga başladığı zaman, Yahudiler, Aristoteles'in o çok arzu edilen yapıtlarını İspanya'dan getirmekle, onlara kötü bir oyun oynadılar. Abailard, Aristoteles'in ancak küçük yapıtını elde edebilmişti.

XII. yüzyılın felsefe yapıtları topu topu beş veya altı cilt kadardır. İşte dört deve yükü tutabilecek kadar büyük bir yığın oluşturan eski çağın ansiklopedicileriyle yorumcularının yapıtlarını, bizim bilginlerin, bu yemin üzerine nasıl bir açgözlülükle atılıp, içlerine sindirdiklerini tahmin etmek güç değildir. Onlar, bu yem üzerine saldırırken, bunun gerçek Aristoteles olmadığına, Yunanca'dan Arapça'ya, Arapça'dan da Latince'ye çevrilirken kırılmış, değiştirilmiş ve bozulmuş; İbni Sina'nın elinde budanmış olduğuna; Panteist İbni Rüşd ile Tevrat'ı yorumlayan Yahudilerin anlamını tam tersine çevirdiğine aldırış bile etmediler.

Şu garip duruma bakın; Haçlı Seferinde İspanyalı Araplarla yapılan savaşlarda, güney kâfirlerinin öldürülmesiyle, Yahudilerin izlenmesiyle, dinsizlerle kendi aralarına keskin bir kılıç koyduklarını sanan bu adamlar, onları kabul ediyorlar ve dinsel inançlarına sokuyorlar; çoğu zaman, adlarını gizleyerek de onları okullarında okutuyorlar. Arap filozofu İbni Sina, sınıflandırmalarını ve bir çok düşüncesini, büyük Albert'in, Saint-Thomas'm Hıristiyan eklektik felsefesini zorla kabul ettiriyor. Brucker, büyük tarih kitabında açıkça "İbni

Sina, Arap ve Hıristiyan okulunun kıralıdır" der. Pek Ortodoks olmayan bir etki, Doğu'nun düzme Aristotelesi, bu bilginin felsefe usulü arasına, Yahudi David'in, İbni Rüşd'ün, Alkindi'nin benimsedikleri Spinoza felsefesinin tohumunu karıştırıyor. Dostlarımızm bile, Ortaçağ bilginlerine gösterdikleri evlat sevgisi dolayısıyla söylemekten çekindikleri şeyi açıkça söyleyerek, engelleri aşan bu azimli ve cesur eleştirici, felsefe eleştirmeni M. Haureau'ya teşekkür edelim. M. Haureau, onların Aristoteles'e, Arap yorumcularının düşüncelerini isnat ederek çoğu zaman yanıldıklarını, Aristoteles'in yerine peripateticien'leri [Aristoteles felsefesini güdenleri] koyarak ve bu adla Aristoteles'in felsefesine sadık olmayan Arapların başkalarını aldattıklarını, iyi tanımadıkları Aristoteles ile hiç tanımadıkları Platon'un tutucu öğretisiyle uzlaştırmak isteğine kapılarak, bu üstatlara söylemiş olduklarının bazen tam tersini söylettiklerini kanıtlamıştır. Bunun tek bir örneğini vermek gerekse; büyük Albert, Saint-Thomas, Duns Scot, yazılarında asla bulunmayan ve öğretilerinin ruhuna tümüyle aykırı olduğu için de bulunması mümkün olmayan illetin bir tarifini Aristoteles'e yormakta birleştiklerini söyleyebiliriz. Bir Ortodoks Aristoteles, bir Hıristiyan putperestliği yaratmak çabası, bu yanlış esasa bir parça da Yunanlı ve dominiken kisvesine bürülü Arap öğretisi katarak, bu büyük bilginlerin üstatlıkları ne olursa olsun, melez, üç kez piç, üç kez yanlış bir bilgi vermiştir. Aynı öğretinin sinesinde dünyayı birleştirmek konusunda besle-

dikleri iyi niyetleri, hayret uyandıran o düşlem ve incelik erkleri, yine de birbirine uymayan şaşılacak sonuçlar ortaya getirdi. Aydınlatmak ister gibi görünen, fakat gerçekte her şeyi karanlığa boğan sorunların ufak tefek kısımlara bölünmesi, gözü aldatıyor ve onu kararsız bir duruma sokuyor. Ne yapacağınızı bilmezsiniz, fakat hiç engel olmaz, tam tersine güvensizlik içinde yüzersiniz; bin türlü görüş ileri sürülüyor ve olumlu olarak hiçbir şey elde edilmiyor; aynı zamanda bin göz daha iyi görmeye çalışıyor, hepsi bulanık ve şaşı görüyor.

Katır doğurmadığı gibi bu okul da kısır kaldı. Saint-Thomas'dan sonra, bir an, yaratıcı duygusunu veren yeni bir cüret gösterdi; ama boşuna. Son derece kavgacı ve genç bir düşünür olan İrlandalı Duns Scot, skolastiği fantezinin alanına çıkardı. Saint-Thomas en garip şeylerde, örneğin meleklerin psikolojisi üzerindeki araştırmalarında biraz akılcı kalmaya çalışıyor. Fakat cesur İrlandalı, düşünebilen ve var olabilen her şey haklı olarak maddenin özünde bulunduğu için sakınmayı unutarak bütün kıyıları bırakıyor. Bilinmeyen diyarlara, acayip yaratıklarla dolu bulutlara doğru açılıyor, o bütün yaratılış gariplikleriyle senli-benlidir. O, pervasızca ejderler üzerine binerek alabildiğine gidiyor. Düşlem, gerçekte sözcüklerle nesnelere eş değerde olursa, her sözcük bileşimi, nesnelere ve gerçeklere yaklaşır. Sözcükleri birbirine bağlamak, bilmek demektir. Önceden saptanan dil kuralına göre yapılan bu sözcük zincirlemesi bize düşünme makinesini veriyor; öğrenilmemiş şeyler,

bundan daha iyi hangi reçeteyle akıl yürütmeden söylenebilir? Otomatik olarak düşünmek, düşünmeden düşünmek, ne deha eseri, ne bilgili olma, değil mi? Budalalar hayret ve hayranlık içinde kaldılar. Scot, nasıl Saint-Thomas'ı yendiyse; Raymond Lulle de, Duns Scot'u öyle yendi.

Bütün bu şeyler aslında güzel, fakat eğitim ve akıl alışkanlıkları için daha güzel. Zekâyı bozması; kambur, topal, bir gözü kör etmeye yarar bir cimnastik olması bakımından, bunun benzeri asla bulunamaz. Tek öğretimden, birbiriyle uzlaştırılmasına olanak olmayan kusurların kaynaştırılmış olması gibi bir mucize bile ortaya çıkmıştır. Bu öğretim anlam ve değer bakımından hafifti; halbuki metin bakımından yüklüydü; sıra dışı ve düşlemsel olmasına karşın, ağır, ince, yorucu akıl yürütmeleriyle yine de yerden ayağını kesmiyordu, sakıngan davranıyordu. Ancak sizi gözeten, ancak sizden sorumlu olan bir öğretmen, bir bilgin, bir kılavuzla yola çıkıyordu. Bu öğretmen oldukça değiştirilen, Arapça bir çevirmenin Latince bir çevirisi olan el yazmasıydı. İki kat belirginsizlik, eleştiri yokluğu, karıştırma alışkanlığı ve okulun yorumcuları, bu belirsizliği artırıyorlardı; öğrenci orada değerli bir beceriyi, sözcüklerle yetinmek becerisini elde ediyordu. Bununla birlikte bazı düşüncelerini korumakta inat ederse, kavga bunun da hakkından geliyordu. İşte rekabetin, özenmenin, kıskançlığın mutlu sonuçları. Karşı konulan, mahmuzların üzerinde dikilen bu genç horozlar, ölesiye

bahse tutuşarak, sorunları karıştırmalarına, dinleyenleri şaşırtmalarına ve kendi mücadelelerinden başları dönerek sersemleşmelerine yarayan bir cesaret elde ediyorlar... Onur, saatlerce gerilemeden sözcükler bulup çekişebilenindi. Bu yüksek yarışmaları, görkemli tartışmaları ancak gece sona erdirebilirdi. Yargıcılar olsun, çekişenler olsun, hepsi kendi kendilerine hayran, böbürlenmiş, içleri bomboş, sersem sersem, çekilip giderlerdi. Homeros'un savaşları bir yana, fare ve kurbağaların savaşı Secchia Rapita, burada yerlerini onlara bırakmalıdır. XII. yüzyıldan beri Fouarre Sokağı'nın çamuru Saint-Jacque Sokağı'nın deresi, Cornificienlerle Nihilistlerin karşı karşıya çalıştıklarına tanık olmuşlardı. Bunların tehlikeli oyunu, bir onay için kaç ret gerektiğini şaşırmadan kolayca hesap etmekten ibaretti. İki ret bir onay; üç ret, bir yadsıma; dört ret bir onay vb... Cornificienler son derece önemli olan sorunları kurcalarlardı. Örneğin: "Pazara götürülen domuzu bağlı tutan, domuzcu mudur, yoksa ip mi?" Buridan'ın eşeğini bilirsiniz, iki eşit etken, iki eşit eğilim, iki ölçek yulaf arasında Brunau ne yapacaktır (Brunau, eşeğin skolastik adıdır)? Okul onun devinimsiz kalacağına ve bu nedenle açlıktan öleceğine güvence veriyordu. Olaylarla ilgisi olmayan bu gibi düşüncelerle beslenmiş, deneyden tümüyle yoksun boş kafalar, hayretler içinde kalıyorlardı. Onlar eskiden siyah ve daima çamurlu olan "Capes"lerin elbiseleri içinde, gür kaşları altındaki iri gözlerini devirerek üç önermeli kıyaslarıyla tehditler savu-

rurlarken, insana görkemli görünürlerdi. Apaçıklığı kabul etmeden, on beş yıl, yirmi yıl itiraz eden saygıdeğer öğrenciler, budalalığın bu yiğit araçları ve emekli şampiyonları, rakipleri olmadığına ve bütün insanların üstünde olduklarına emin olan, bilgiç geçinen mantıkçı budalalardı. Sistemler geçici olabilir. Fakat budalalık ölümsüzdür. Ockam'ın çabasıyla skolastiğin bütün kâbusları ortadan kaybolduğu zaman, skolastik, matematiksel bir kurum, yokluğun değişmez okulu olarak kaldı.Ünlü iki tarihçi bunun mezarını onurlandırdılar. Hutten, saf yürekli bir kalemle genel keşişliğin ve budalalığın acınacak iç yüzlerini yazdı. Rabelais, yüksek bir formülle, "Boşlukta vızıldayarak düşlemin ikinci kasıt ve niyetleri yutup yutamayacağı soruluyor. Rahipler meclisinde, on iki ya da on beş hafta kökünden tartışılmış olan sorun vb..." diyerek, okulun bilgiç budalalığını ve dehasını özetliyor.

VII.

Doğadan yüz çevirme

Galiba ışığın girebileceği delikler beceriklice tıkanmıştı. İşin kurnazca yanı, körler yerine, görmeyi hiç sevmeyen miyoplar, gece kuşları yetiştirilmiş olmasıydı. Onlara çekinmeksizin, "Bakın, işte; gözleriniz var," deniliyordu. İki güç; kavrayış ve kâvrayışsızlıkla mantık ve keramet güçleri aynı zamanda zayıflatılmıştı; öyle ki, düzgün olarak işlemekten alıkonan insan düşün-

cesi, onu elle dokunulması yasaklanan şeye bir sıçrayışta eriştiren o cüretli atılganlıklardan bile yararlanamıyordu. Yürümek de, uçmak da yasak edilmişti, yalnızca karnının üzerinde sürünerek ilerlemeye izin verilmişti; hoşnut olan hükümet, tırtıl ve sümüklü böcek yarışları düzenleyip, onlara ödüller öneriyordu.

Bütün bunlar, etkisiz bir duruma getirilmiş olan Abailard'm "Kendini tanı" ilkesiyle sonsuz İncil'in sonrasında oluyor; bu dönem, budalalık kitapçığının iki yüz yorumcusunun bulunduğu, rahip Lombard'ın parladığı dönemdi. Fakat bakın! Daha doğuşta insan düşüncesinde öyle bir ayaklanma ve kötülük yeteneği vardır ki, o, ruhun ve iç âlemin serbestliğinin incelenmesinden uzak bulundurulunca, gözlerini sinsi sinsi doğaya çevirmeye başladı. Artık özgür kavrayış yoktur; çok şükür, şiir yok! Hiç olmazsa, buna uyulsaydı! Tarlalardan ot toplamak, hasta adama yardım etmek, basit şeylerden Tanrı'nın verdiği ve bizim yaşamımızı düzeltmeye elverişli yaşamı çıkarmak, büyük sapkınlık mıdır? Dikkat edin çocuğum, dikkat edin. Gerçekten bundan daha büyük sapkınlık olamaz. İşte salt bunun için Yahudiler ve Araplar Tanrı'nın ilencine uğramışlardır. Sefiller! Hastalığın Tanrısal bir bağış, bir uyarı, bu dünyada çekilen ve öbür dünyanın azaplarından düşülecek hafif bir acı olduğunu anlayamamışlardır. Tanrı da ceza olarak onları, dünyanın bütün kandırmalarıyla çevirmiştir. Şeytanın gerçek cennetleri olan Valence'in Huerta'sı ve Granada'nın Vega'sı, bir nokta üzerinde üç kıtanın, Avrupa, Afrika

ye Asya'nın bütün servetlerini toplamıştır. Bunlar, ipek, pirinç, safran, şekerkamışı, hurma ağacı, muz ağacı, hekimlikte kullanılan bir tür zamk, zencefil, kayısı ve pamuk gibi maddeleri işleyerek ve bunları ülkeden ülkeye taşıyarak dünyanın düzenini zorladılar; Tanrı'nın yapıtını alt üst ettiler. Barutu, kâğıdı ve pusulayı bulan bu barbarlar, göğü daha yakından görebilmek, yıldızlardan haber vermek için gözlem yerleri yapmak cüretini gösterdiler. Dışbükey bir camla onları alçaltıyorlar, karanlık bir dürbünün dibine biçimlerini bırakmaya, bütün yörünge ve devinimlerini açıklamaya, kutsal kitabın ve azizlerin, göklerin kımıldamayan kristaline çivilemiş oldukları bu gururlu gök cisimlerini, insanın gözü önünde küçülmeye zorluyorlar.

Tek sözcükle inançsızlar, Adem'in günahını yineleyerek bilim ağacının meyvelerini yemeye koyuldular. Onlar, kurtuluşu mucizede değil, doğada; Mesih'in söylençesinde değil, Tanrı'nın yarattığında aradılar.

İster bu dünyayı, ister Ortaçağ dünyasını ele alın. Bin beş yüz yıl içinde, baba Tanrı'nın, yaratıcının bir tapınağı ve bir mihrabı olamadı. XII. yüzyıla kadar, o hiç görünmüyordu (Diderot: Tanrı'nın Paris Piskoposu'nca onaylanmış Tarihi);. XIII. yüzyılda, Mesih'in yanında görünmeye kalkışıyor. Fakat hep ondan aşağı bir durumda kalıyor. Kim ona en ufak bir adak, onun için bir ayin yaptırmayı düşünmüştür? O, uzun sakalıyla, ihmal edilmiş ve yapayalnızdır. Halkın gözleri başka yöndedir. Ona lütfen izin verilir; buraların egemenleri olan Mesih

ve Meryem onu kiliseden kovmuyorlar; bu az bir şey değildir. Kendisine karşı öç duygusu beslenmediğine sevinsin. Çünkü, eninde sonunda o Yahudi'ydi ve bu Jehova'mn Mekke'nin Tanrısı'ndan başka birisi olduğunu kim bilir? Araplar ve Yahudiler baba Tanrı'ya inandıklarını ve bunun ödülü olarak kendilerine yaratılışın nimetlerini saçtığını ileri sürerler.

Tanrı'ın yaratması, yaratıcı becerisi, insanın sanatı ve becerisi, bunların hepsi Ortaçağ'da iyi anlamda olmayan ve hoş görülmeyen sözcüklerdi. Eski dinlerde mihrabın üzerine safça konulan bu yaratıcı güç, huzurunda analıktan söz etmeye ancak cesaret edilebilen sönük ve solgun rahibeyi andıran bu dinde günah sayılır. Ana, mihrap üzerinde bakire olarak yer almaktadır. Ana, ana değildir; oğul, oğul değildir. "Sizinle benim aramda ortak ne vardır?" Baba, baba mıdır? Hayır; sadece sütbabadır. Joseph'in alçakgönüllü ve acı çeken Joseph'e karşı amansız olan Ortaçağ noelleri, onlar için bir alay nedeni oluyor.

Fars'ın kurucusu olan Hürmüz, Yahudilerin bereket verici Jehovası, Yunanistan'ın kahraman Zeus'u; bunların hepsi uzun sakallı tanrılar, doğanın ateşli âşıkları ya da insan edimlerinin çalışkan devindiricisidirler. Ortaçağ'ın ılımlı ve hüzünlü Tanrısı sakalsızdır ve asıl Hıristiyanlık çağlarında öyle kalır. Anıtlar, haşin Ortaçağ'a kadar onu sakallı göstermediler. Ey yaşam verici sakal! Kıyametin yakında kopacağını bildirecek olduktan sonra neye yararsın? Yarın ölecek olduktan sonra do-

ğurmanın yararı nedir? Verimli her eylem durmalıdır. "Zambaklara bakın, eğirmesini bilmezler; ama sizden daha iyi giyinmişlerdir." İş böylece biter. "Sezar'ın hakkını Sezar'a vermeli". İmparatorluk içinde her yurt erir. "Ne Yunan kalır, ne Romalı, ne de barbar." İmparatorluk çöker, barbar girer. San Paolo bile Julia yasasını cesaretle yalanlayarak, evlenmeye pek izin vermiyor; aile de en kötü bir biçimde söner; karı ve kocalar anlaşarak birbirlerinden ayrılırlar; erkek, rahip; kadın, rahibe olur; ayrılma düşüncesinde tümüyle oy birliği etmiş iyi birer dost olarak kalırlar.

İşte gerçek gelenek, istilayı izleyen kıtlık zamanında, Saint-Benoit tarikatının üyeleri bir aralık tarımla uğraştıysalar, bunu yasal devinimsizliğe karşı zoraki bir muhalefet olsun diye yapmışlardır. Yakında her şey eski dinginliğine kavuşur.

Zaman zinciri acaba ne biçimde uzayıp gidecektir? Atina yortularında olduğu gibi "herkes birbirine yaşam meşalesini verir." (Et quasi currentes vitai lampada tradunt); dünyanın sonsuz koşusu bitmemiş miydi? Bu yüce koro dağılmamış mıydı? Güzellik tanrıları kırılmış olarak yerin altına gömülmüştü. El yazmaları yanmış, kaybolmuştu. İzoryalı putkıranın yönetimi zamanında, İstanbul bile, büyük Grégoire'ın güzel sanatlar perilerine karşı yapmış olduğu mücadeleyi yapıyordu. Yıkılan, dul kalan zavallı insanlığın son mirasının, Boëce'nin çevirisindeki Porphyre'in bir tümcesinden ibaret kaldığı gün olmuştu; her türlü bilim ve fenden vazgeçmek,

budalalığa sıkıca sarılmak için güzel bir fırsat belirmişti. Pascal olsaydı, sofuca, "Hayvanlaşın!" demekten başka bir şey yapamazdı.

Burada söylenmezlik edilemeyen büyük formül ortaya çıkar; bereket versin, eski dönemin tutucu din adamları ve onun kurtarıcıları olan rahipler, oradaydılar. Yorulmak bilmeyen Benediktin papazları, kitapları kopya ediyorlar, çoğaltıyorlardı. İşte kötülük de buradaydı. Keşke bunlar okumasını da, yazmasını da bilmeseydiler! Fakat onlarda yazmak ve yazdıklarını kazımak [eskiden, yazılı kağıdı yeniden kazanmak için, üzerindeki yazılar kazınırdı] hevesi vardı. Onlar olmasaydı, barbarların ve sofuların öfke ve şiddetleri başarı kazanamazdı. Rahiplerin uğursuz sabırları; Ömer'in kundaklattığı yangından, İspanya'nın yüz kitaplığının ateşe verilmesinden ve engisizyonun diri diri insan yakmasından daha çok kötülük yaptı. Yeniden yeniden kazınıp yazılmış el yazmalarının ziyaret edildiği yer olan manastırlar, eski dönemin başyapıtlarının budalaca yok edildiği yerlerdir.

Gassin dağında bulunduğum sırada, alçakgönüllülükle, ünlü kitaplığı ziyaret izni istemiştim. Bir rahip bana sert bir sesle, "Giriniz, kapı açıktır" dedi. Orada ne kapı, ne anahtar vardı. Pencerelerde otlar bitmiş. Kitaplar, sıralar üzerinde kalın bir toz tabakası içine atılmışlardı. Birçok eski kitabı karıştırdım, fakat hiçbiri tam değildi; bazılarının formaları eksikti; bazılarında ise, boş bırakılan yerlerinden yararlanmak için, yapraklar kesil-

mişti. Gözlerim yaşararak aşağıya indim ve bu barbarca davranışın nedenini sordum. Bir rahip bana, kendisi gibi rahiplerin, dört veya beş sou [en küçük para birimi; metelik] kazanmak için, bir formayı kopardıklarını, kazıdıklarını ve çocuklara küçük ilahi kitapları, kadınlara küçük muskalar (şüphesiz tılsımlar) yazarak sattıklarını söyledi. Benvenuto Dimola, bunları saflıkla anlatır.

Elyazmalarının bu yetkin koruyucularının yanında, yaşamak isteyen ve yaşamı koruyabilen bilimlere önem veren kıralların durmadan himaye ettikleri bir Arap tıp okulu; eski Salerno okulu vardı. Söylentiye bakılırsa, Asya ülkelerinde yolculuk yapan gözüpek bir yolcu olan Afrikalı bir mağribi, oralardan, bu okulun en değerli hazinesi olan, Hippocrate'm ve Galien'in çevirilerini getirmişti. Fakat Araplar yalnızca eski putperestlerin hekimlikle ilgili kitaplarını okumak dinsizliğini göstermekle kalmıyorlardı. Kâfirlerin prensi imparator II. Frédéric'in desteklemesinden cesaret alarak, yaşamı anlamak için ölüyü kesip açmak gibi cüretli bir işi, yüce bir kâfirliği de uyguladılar; bu nefret edilecek bir olaydı: Bir şey duymayan cesedi doğradılar; insanları kurtarmak için cesedi feda ettiler. Gözüpek bir düşünce adamı, sevimli bir şair ve inançsız bir insan olan koruyucuları, Üç Arabozucu adlı kitabın (böyle bir kitap yazılmış bile değildi) kendisine yorulmasını haklı gösterecek kadar kötü bir adam olarak tanınmıştı. Kesin olan bir şey varsa, o da, Avrupa'nın Asya ile kardeşçe konuşmasına aracılık yapan bu büyük prensin, Müslüman dinbilim-

cilerini sorguya çekmesi ve Haçlı ordularının kılıcını kırabilecek şu soruyu sormasıdır: "Tanrı hakkında ne düşünüyorsunuz?" Salerno ile, Montpellier ile, Araplar ve Yahudilerle, onların çömezleri olan İtalyanlarla, doğa tanrısının utku kazanan bir dirilme olayı ortaya çıkıyordu. Yalnızca üç gün değil, bin ya da bin iki yüz yıl gömülü olduğu halde, doğa tanrısı başıyla mezar taşını delmişti. O yengi kazanmış, büyümüş, elleri meyve ve çiçeklerle dolu, dünyayı avutucu bir sevgi gibi yeniden yükseliyordu. Araplar, yer kürenin derin bağrında, basit güçler aracılığıyla, insana soyunu üreten ve belki de onun yaşam kaynağı olan yaşam iksirlerini keşfetmişlerdi. Ne ad verileceği bilinmeyen bu ana tanrının kendisine karşı gösterdiği sevecenlik çok boldu. İnsanı bitkin, iki yana sallanır, kendisine doğru gidemeyecek bir durumda görünce, büyük ana, merhametli sütnine, onu kolları arasına almak için atılıyordu.

Buna karşı insan ona ne verebilirdi? Olsa olsa, büyük bir yürek, yüksek ve geniş bir istenç. Bir kahraman ortaya çıktı, bu Roger Bacon'dur (1214-1294).

Oxford ve Paris'te yetişen bu öğrenci, önce zamanının özsüz dinbilimini yuttuktan sonra, eski sorunları, gözüpek bir yalınlıkla, "Hıristiyan olabilmek için kutsal kitabı okuyabilmek gerekir," diye çözümleyerek, İbranice, Rumca ve Arapça öğrendi.

Büyük harcamalarla o zamanın bilimini oluşturan Arapça ve Rumca yazılmış ne bulabildiyse hepsini topladıktan sonra, Arapların çizdiği yolu izliyor, hızla do-

ğanın bağrına doğru ilerliyordu. Kendisini sihirbaz sanan meslektaşları rahiplerce ihbar edilince haklı görünmek için Opus Majus [Büyük Yapıt] adındaki dev yapıtını Papa'ya gönderdi ve bu suretle sandığından daha çok suçlu olduğunu kanıtlamış oldu. Bu yapıtında, "Sihirbazlık hiçbir şey değildir," diyordu, "Kilise iyi, hoş diyor; fakat ne için?". "Çünkü insan aklı doğayı kullanarak her şeyi yapabilir," sözünü ekliyordu. İşte sihirbazlığı ortadan kaldıran, kutsal sihirbazlığı devirirken, geriye mucize olarak yalnızca insanın gücünü bırakan, korkunç bir sav...

Sonra yalnızca bir kitap göndermiş olsaydı neyse; hayır, bu kitabı, kendisi tarafından yetiştirilmiş, canlı bir kitap sayılabilecek bir adamla göndererek dünyanın en tez canlı, en dehşetli eğitimcisi olduğunu ortaya koymuştur. Papaya, "Kitabımı size getiren genç adama dikkat ediniz, onun adı Jean de Paris'tir; benim kırk yıllık çalışma pahasına elde ettiğim şeyi o bir yılda öğrendi," diyordu.

İşte sağduyunun baş döndürücü çabuklukla eğitilmesi. Elektrik kıvılcımıyla insanın beyninde önceden var olan bilimi ortaya çıkarmanın ve bundan silahlı Minerva'yı fışkırtmanın garip gücü!

Rahipler, bu tehlikeli Bacon'ın, fırtınalar yaratacak olan tunçtan bir başı ateşte kızdırarak dövmekte olduğunu pekâlâ söylemişlerdi. Bu mektubu alan Papa, hayretler içinde kaldı ve sihirbaza dokunmaya cesaret edemedi. Papanın ardılı ise onu hapsetti. Dehşetli ışıklarla

dolu kitabı, nasıl da derin bir görüşle, iki dünya için güç ve gerçeği hazırlıyordu.

Güç, güçlerin eşitliği, barut ve topçuluk bu kitapta öğretilmekteydi; Amerika gösterilmekte ve önceden haber verilmekteydi, Cristoforo Colombo'yu harekete geçiren de bu söz olmuştur. Araplarca bilinen teleskopu bir Hıristiyan burada ilk kez görür gibi oldu. Bilimlerin ve insanlığın yüksek yasası, sonu gelmeyen erginleşme yeteneği, Condorcet'den beş yüz yıl önce Opus Majus'ta okunur. Imitation ve Consummatum est'in değişmez tipi ne oluyor? O, kesinlikle yakılmıştır. İlerde ispirtoyu icat eden meslektaşı Armand de Villeneuve'nin başına gelen, kesin olarak onun da başına geldi; Papa, onu Papa sıfatıyla izliyor ve bir hekim gibi koruyor. Bacon yaşlılık sakatlıklarına yakalanmamanın çareleri hakkında bir kitap yazdı. Bu dinsiz, insan yaşamını sonsuzlaştırma sanatını bilseydi? Papa bu soru ve şüpheyi homurdanırken seksen yaşında olan Bacon, ölerek işin içinden çıkıyor ve düşmanlarına, Galileo'nun yaptığı gibi söylediklerini yadsıdığını görmek mutluluğunu vermiyor.

İşte o zamanın papalığının kararsızlığı, dünyasal korkular, yaşamak ve canını kurtarmak isteği yüzünden, düşünce adamı sarsılmıştır.

Papalar, hekimliği onaylıyorlar; Yahudi hekimleri çevrelerine topluyorlar, ama hekimliğin araçları olan anatomiyi, kimyayı yasak ediyorlardı. İnceleme yapanların cesaretleri kırıldı. Olgular üzerinde incelemeler yapmak çok tehlikelidir. Boş, yararsız, garip ve düşlem ürünü olan bilimi desteklemek için kitapların gölgesi-

ne sığınılıyor, eski metinlere başvuruluyor. Gerçeğin alanı kuraklaşıyor: XIV. yüzyılda hiçbir keşif yapılmamıştır.

Buna karşılık, aymazlık verimlidir. Aymazlar, gevezeler ve hilekârlar, müneccimler ve simyacılar çoğalmaktadır. XII. yüzyılda Fibonacci ve Pisa okulu zamanında ağırbaşlı olan matematikçiler, XIV. yüzyılda büyücü, sihir dördülleri yapan kimseler oldular. Charlemagne'nin halifeden almış olduğu bir asma saati vardı. Fakat doğudan dönen Saint-Louis'nin saati yoktur ve gecelerini bir mumun dayanma süresine göre ölçüyor. İspanya Araplarına göre verimli, Roger Bacon'a göre de henüz ihtiyatlı olan kimya, altını yitirmek, onu potaya koyup dumanını çıkarmak sanatına dönüşüyor. Felsefedeki, yazındaki gerileme, bilimlerde daha belirgin ve daha etkin olarak kendini gösteriyor. Copernic, Harvey, Galileo üç yüzyıl geri bırakılmıştır. Sağlam yeni bir kapı, kalın ve kunt kapı, doğayla hiç ilgilenmeden onu çekiştiren bir gevezeler âleminin doğması, ilerlemeye engel oluyor.

İşte kurumlu budalalar ordusu için güzel bir destek alayı.

VIII.

Rönesans'ın kerameti. Sonsuz İncil. Dante'nin güçsüzlüğü.

Rönesans XII. yüzyılda elleri gelecekle, yazgının kitaplarıyla dolu olan, Roma'nın bu eski kıralına bir di-

şi falcı gibi görünmüştü. O duraksıyor, beş ciltten, ikisini yakıyor ve üç cildi için beşine istediği fiyatı istiyor: duraksıyor; iki cilt daha alevler içinde yok oluyor, kalanı ondan zorla alıyor ve her ne pahasına olursa olsun onu satın alıyor.

İşte Rönesans böylece ilk atılımında, en önce insana çağdaşlaşmanın kestirme ve düz yollarını bağışladı; öyle ki bu ilkçağın mantıkçıları ve mistikleri bize anlatmak istediklerini, bütün öncekilerden daha iyi anlatıyorlar. Bu gösterişli an geçtikten ve elden kaçırıldıktan sonra Rönesans'ın yolları eğri ve kararsız bir duruma geliyor; o hedefe büyük devirler yaparak ve hatta bocalayarak, çıkmaz yollardan gidiyor. Aldatılan, bu bitmek bilmeyen dolaşık sözlerden usanmış olan insan aklı, birkaç kez yoldaki taşlara oturuyor ve orada, ağlayan bir çocuk gibi kimseyi dinlemek, yürümek ve ilerlemek istemiyor, tersine yorgunluğunu artıracak ve onu hedeften uzaklaştıracak olan geriye adım atmak için, arka arka gidiyor.

Çıkış noktasını, birinci eleştiriyi, birinci peygamberi, "kendi kendini tanı" diyeni ve sonsuz İncil'in ortaya çıkmasını anımsatalım.

Abailard, dağdaki sığınağı olan okuldan, Saint Denis manastırından kovulunca, çöle gizlenmeye gitti ve orada Paraclet'in, Ruh-ül-Kudüs'ün, bilim ve sevgi ruhunun yeni mihrabını kurdu. Böyle bir ışık gizli kalamadı. Okullar, bütün bağlılarıyla birlikte, onun çevresinde becerebildikleri kadar konakladılar, kulübeler

yaptılar. Çölde bir bilgi ve özgürlük kenti yükseldi.Bu yoksul öğrenci topluluğu günün birinde, Heloise'm korunacağı yeni tapınağı yaptıracak ölçüde zengin oluverdi. Halkın verdiği sadakayla kurulmuş olan Paraclet manastırı, Ruh-ül-Kudüs için yaptırılan ilk ve son kilise olmuştur.

Abailard, alçakça unutulmuş ya da bir hayvan biçiminde sefilce temsil edilmiş olan Ruh-ül-Kudüs'ü, yani üçlemeyi [teslis: Tanrı, İsa ve Kutsal ruh] oluşturan üç kimliği, birbirine eşit ve insan biçiminde gösteren o ünlü yontuyla layık olduğu yere çıkarmıştı. O zamana kadar garip bir görünümü olan üçlemede, ne Baba Tanrı görünürdü, ne de Ruüh-ül-Kudüs...

O Ruh-ül-Kudüs'ün sevgiye eş değerde olduğunu, Oğul Tanrı'nın, Ortaçağ'da söylendiği gibi sevgiyi temsil etmeyip, akh, zekâyı ve sözü temsil ettiğini öğretti.

Eski öğretinin, Hristiyanlığın Platon ile ilgili kaynaklarına uygun olan özü budur. Bu öğreti yoruma yol açan, gelişmeyi gözeterek eski inancı kurtarmak isteyen, çağdaş önemi büyük olan ve sonunda yeni dünya ölçüsünde gün geçtikçe yayılan bir öğreti oldu.

Bu sesin, mahvolmak isteyenlerce nasıl vahşi bir öfkeyle boğulduğu biliniyor. O zamandan beri gözüpek ve yıkıcı olan bütün sistemler, XII. yüzyılda kendini gösteriyor. Vaudoi'lar İncil'i mekân ve zamandan yalıtarak her gün yenilendiğini, Tanrı'nın insan bedeniyle maddi ve görülür bir biçim alması olgusunun ara vermeksizin yinelendiğini ve bu olgunun onun bir tutkusu olduğunu

öğretiyorlar. Demek oluyor ki, artık İncil'in ortaya çıkışının tarihi, Tibère zamanından şu veya bu kadar yıl sonra değildir; o bütün yılları, bütün zamanları kapsamaktadır; zamanın dışındadır; o, sonsuz İncil'dir.

Hıristiyanlığın ölümü gibi görünen ne korkunç sadeleştirmedir bu. Birçokları ürperdiler ve bu yakıcı ışığın karşısında gözlerini kapadılar. Fakat bu ışık şiddetle ve içerden dışarıya, ruhların derinliğinden bile parıldıyordu.

Kalabra'da Joachim adında basit bir adam vardı; o bir manastırın kapıcısıydı. Bir gün bahçede düşleme dalmışken ona, elinde bir çanak bulunan şaşırtıcı derecede güzel bir adam görünüyor ve çanağı onun dudaklarına götürüyor. Joachim, sakınarak bir yudum içiyor. Bilinmeyen adam, "Zavallı, dibine kadar içmiş olsaydın, bütün geleceği içmiş olacaktın," diyor.

Fakat Joachim, yalnızca bir damla içtiği, aydınlanacağına azap çektiği, Hıristiyanlık âlemine açılan uçurumlardan ürktüğü için ülkeden ayrıldı ve Mesih'in kabrinde kendisini huzursuz bırakan ayartmalardan kurtulmayı ve dinginliğe kavuşmayı düşündü. Çömezi, dönüşte onun Sicilya'da, Etna'nın eteğinde bir manastırda kaldığını ve orada üç gün boyunca garip bir düşünceye kapılarak, nabzı atmadan, sesi çıkmadan ve ölüyormuş gibi bir tür can çekişme hali yaşadığını aktarır. Acaba nasıl bir düş görmüştü? O, bu olay hakkında bildiğini yazdırmaya karar verinceye kadar, uzun süre bir şey öğrenilemedi: "Ben onun ayaklarının ucundaydım: o, ge-

ce ve gündüz bana yazdırıyordu; yüzü, ormanların kuru yaprakları gibi soluktu."

Geleceğin testisinden sevgiyle, sadelikle içilen bu bir damlacık su, bir denizdi, bunu göreceksiniz.

Şaşılacak şey; doğan Hıristiyanlık, kendisini dünyanın basit bir çağı, tarihsel biçimlerinden biri sanmıştı. Tertullien II. Yüzyılda, "Her şey olgunlaşıyor; adalet bile. Beşiğinde, o ancak doğaydı ve Tanrı korkusuydu. Yasa ve peygamberler, onun çocukluğu; İncil ise gençliğiydi. Ruh-ül-Kudüs onu erginliğe ulaştıracaktır," derdi.

1200'üncü yılın insanı daha çok şey biliyor. O biliyor ki Ruh-ül-Kudüs, özgür düşünce ve bilim dönemidir.

"İnançlılar arasında, üç dönem, üç insan sınıfı olmuştur. Birinciler, yasanın düzenlenmesi işine çağrılmışlardır; ikinciler, İsa'nın çektiği acılarını ve şehitliğini anlatan ayinin yapılması işine; her iki işe başvuran sonuncular da, dalınç [= insanın yalnız başına, Tanrı'yla baş başa kalması; murakabe) özgürlüğü için seçilmişlerdi. "İsa'nın ruhu nerede ise, özgürlük oradadır," demekle Kutsal Kitap bunu onaylamış oluyor. Baba Tanrı, korkuyu ve kulluğu anlatan yasa yapma işini, Oğul Tanrı, akıl ve hikmeti anlatan disiplin işini zorla kabul ettirdi; Ruh-ül-Kudüs de, sevgiyi anlatan özgürlüğü önerdi. İncil'in egemen olduğu sırada, ikinci dönem, gelecek döneme oranla değil, kendisinden önceki döneme oranla serbestti, serbesttir.

"Tevrat'ın metni Yahudi ulusuna, İncil'in metni Ro-

malılara verilmişti; akıllı insanlara her ikisine göre davranabilme zekâsı ayrılmıştı."

Tanrının âlemi, bu sır, önce çok karanlık göründü. Sonra tan yeri gibi aydınlanmaya başladı; günün birinde bütün ışığıyla parıldayacaktır; çünkü, dünyanın her döneminde, bilim gelişir ve çoğalır. Bu yazılıdır: "Çokları gelip geçeceklerdir ve bilim artarak yürüyecektir.

Birinci dönem bir kölelik dönemidir; ikincisi, özgür insanlar; üçüncüsü, dostlar dönemidir. Birinci çağ, yaşlıların; ikincisi, erginlerin; üçüncüsü, çocukların çağıdır. Birincisine, ısırgan otları; ikincisine, güller; sonuncusuna, leylaklar..." (Concordia, s. 9, 20, 96, 112).

İşte Tertullien'in hiç görmediği, büyük olan, gerçekten Ruh-ül-Kudüs'ten, yüreklerin ışığından esinlenen şey budur. Eski bilgin, çocuğun inanca ulaşmasını olgun yaşa bırakıyordu; Joachim, onu yaş ilerledikçe gençleşir gösteriyor; olgunluğun meyvesi, akıl ve hikmetin tacı olarak, bize çocukluğu söz veriyor. Ey yüce söz; yüreğin kahraman, kutsal çocukluğu! Her yaşam ancak onunla başlar.

Özgür düşüncenin, bilimin ve aynı zamanda çocukluğun egemen olduğu dönem. Dante'nin, içinde hep yolculuk yapmak isteyeceği; bizim bile, Tanrı'dan, içinde âlemden âleme sefer etmeyi istediğimiz dostlar gemisine insanları bindiren yumuşatıcı öğreti.

Bu büyük öğretim, Rönesansın başlangıcıydı. O zamandan beri sonsuz bir İncil gibi yayıldı. Birçokları onu alevlere büründürerek öğrettiler ve Jean de Parme,

Cordelierslere cesaretle, "Quod doctrina Joachimi excellit doctrinam Christi"yi öğretti.

IX.

Kahraman İncil. Jean ve Jeanne. Zayıf çabalar.

Rönesans'ın ilk ve en güçlü sözü söylenmişti. Onun sonraki girişimleri, hatta XVI. yüzyıldaki girişimler bile, bir oranda gerileme niteliğindedir. Deha ve buluştaki özgünlük, dönemin kişiliklerinin büyüklüğü, XVIII. yüzyıla kadar buna bir çare bulamayacaktır. Kapı açılmış ve sonra kapatılmıştır. Şimdi Ortaçağ'dan sıyrılmak için herhangi bir girişim yavaş, güç ve pek az başarılıdır. Niçin? Çünkü bu çabalar, içinden çıkılmak istenilen sistemin çevresi içinde yapılmaktadır. O, hem isteniyor, hem istenmiyor. Ondan hem çıkılıyor, hem çıkılmıyor. Joachim de Flore bile özür diliyor, sonsuz İncil düşüncesini çok uzaklara atıyor. Kitabını kime sunuyor? Yok ettiği Papa'ya. Yüzyıl sonra üç âlemin sırrını ortaya koyan, yüreğinin gücüyle Ortaçağ'ı insansallaştıran Dante, bir bakımdan onu harap ediyor, diğer bakımdan dehasıyla, ona yeni bir büyüleyicilik vererek, saygınlık kazandırıyor. Luther'in bile, XVI. yüzyıldaki kahramanca atılımıyla, "gerek Roma'ya, gerek şeytana karşı beslediği yüksek nefretiyle" geçmişi alt üst ederek yıkacağını sanır mısınız? Asla. O, daha eski bir geçmişi istiyor; San Paolo'nun rehberliğiyle geçmişe dönmek savındadır.

Üzerinde durulması gereken, olağanüstü, garip görünüm... Tanrısal güç, bu demir ve kurşun dönemlerinde, 1300 yılma kadar mucizeler yağdırıyor; fakat bunun yararı olmuyor. O, insanlığı sarsıyor, fakat uyandıramıyor. Ferreus Urget somnus. Tanrı, artık yarattığı yapıtın nesine inanacağını bilmiyor.

Kendiniz de bakın. 1300 yılında, en yüksek esin ürünü, insan dehasının en iyi düşünmüş olduğu yapıt, bilimin ve birikmiş tutkunun ölümlü çabası olan Tanrısal Komedya gelip geçiyor ve hiçbir etkisi olmuyor. Bu sırada, bankacılıkta, tefecilikte, her yerde Yahudilerin yerine geçen Floransa'nın yapacağı başka şey vardır. Dante'nin düşmanı olan İtalya, yalnızca Decameron'u okuyor. Bu büyük dinbilim destanı, pazar vaazlarında okunmak üzere, Saint-Thomas'a, okula ve kiliseye geri verildi.

Halkın daha çok rağbetini kazanmış olan Petrarca'nın, eski dönemi mezardan çıkarmak için harcadığı dindarca çaba başarısızlığa uğruyor. O, Yunanlı üstatlar çağırdı; fakat bunlar öğrencisiz kaldılar. Ölülerini ululamaya güçleri yetmeksizin, harap olmuş bir dünyanın serseri gölgesi araya girer. O, hayran olduğu ve okuyamadığı Homeros'un yapıtı üzerinde ölü olarak bulundu. Roma'nın gerçek canlandırıcıları, eski imparatorluğun çalışkan insanları, bana kalırsa, bizim yasa adamlarımızdı. Güzel Philippe'in hakaretini VIII. Boniface'a götüren, bunlardan Guillaume Nogaret idi. Papalara karşı ileri sürülmüş olan Salus Populi (halkın esenliği) sa-

vı, yakında kırallara karşı da ileri sürülecektir. Marceller ve Arteveldler kentsoyluluk temeli üzerinde cumhuriyet kuracaklarını sanıyorlar. Bu temel kayboluyor, siliniyor, eziliyor ve her şey çöküyor.

Cumhuriyet daha dün halktan doğmuşken, ilk ortaya çıkışında ona dehşetle bakılıyor. Paris devrimi, köylerin devrimiyle hiçbir bağlantıyı kabul etmez. O, ondan ürker ve nefret eder. Bu dirilen Lazar'm [İsa'nın, ölmüşken dirilterek mucize gösterdiği kişi] yüzü o kadar değişmiştir ki, o yaklaşınca her şey kaçıyor; o, hâlâ insan mıdır? Bundan kuşku duyuluyor, ona acımaktan vazgeçiliyor.

Bununla birlikte, o zamanda, karanlık fakat büyük ve kutsal bir devrim başlıyordu. Her ulusun özellikle dilinde bulunan dehası, çekingen girişimlerle, başlangıçta duraksayarak, bu birliktelik sırrını, "yurt"u açıklıyordu.

İtalya, aynı dili konuşmaya başlıyor; silik lehçelerin yerine "Si"ler dili ["si" evet anlamına gelir] geçiyordu. Fransa, sevimli öykücüsü Froissard'la kendi dilini çözüyordu. Luther'in Almanya'ya dilini geri vermesini beklerken, sade, kahraman, peygamber bir adam olan Jean Huss, Bohemya'nın lehçesini düzeltmiş, İslav dehasını anmış, kendi dilini ve yurdunu yaratmıştı.

Yurt; kutsal sözcük; seni yazarken niçin görüş bulansın ve gözler kararsın? Ulusumuzun üzerinde ağırlığı olan bu kadar şan ve şerefin, bu kadar düşüşün bunaltıcı anısı olan, senin uzun ve acıklı tarihin midir?

Yoksa çıkış noktan, senin benimsenmenden önceki acı, kendisinde göründüğün, yüz kez anlatılsa yüz kez göz yaşları akıttıran bu kadının öyküsü müdür?

Destanlar ve uydurma mucizelerle sıvanmış olan dünya, doğruyu ve gerçeği, güvenilir bir mucizeyi gördü; ama onu duyumsamadı.

Durum böyleyken, bu tarih karşısında hangi destan, hangi masal tutunabilir? Doğu'nun kabul ettiği otuz bin tanrı biçiminden, Batı'nın ölümlü tanrılarından, kahramanlarından, olgun insanlarından ya da din uğrunda ölenlerinden hangisi burada mücadeleye cüret edecektir?

İyi düşünün. Burada bulunan, bir bilgin, yaşam savaşımıyla deneyim kazanmış ve öğretilerine inanmış, olgun bir kişi değildir. O, olumsuz, reddedilmiş, kabul olunmuş bir din fedaisi değildir. O, eylemci, istemli olarak önceden düşünülmüş bir din fedaisidir, iğrenç ateşte yakılıncaya kadar, kılıçtan yılmadan, yaraları arttıkça direnci de artan bir ölüdür.

Imitation adlı kitapla yenilenmiş olan manastır İncili bize, "Bu kötü dünyadan kaçın," diyor. Kahraman İncil (Bir kitap mı? Hayır, bir ruh), bize, "Bu dünyayı kurtarın, savaşın ve onun için ölün," diyor. Kılıçlar arasında kanını dökerek öğüt veren bu haber verici kimdir? O, anasının yanında iplik büken bir çocuk, tarlaların bilgisiz bir kızıdır. Fakat onun güçlü olan yüreğidir ve eşini yüreğindedir. O kadım, yurdu bağrıyla ve sevecenliğiyle koruyor. Orada bir yurt doğacaktır. Bu sözcüğü söyleyen ve duyan yalnızca o oldu: "Fransa'nın kanı."

Fransa bu gözyaşından doğacaktır ve yurt kurulduktan sonra o, bilginleri, iç duygunun yetkesini, vicdanın nüfuzunu şaşırtan yüce bilgisizliğiyle bir ateş ocağının üzerine kuruluyor.

Âlem diz çökecek mi? Ona bir mihrap kuracak mı sanıyorsunuz? Aldanmayın. Ocak tutuşturulduğu, herkesin ağzındaki eski bir destan olan gerçek, büyümüş olarak göründüğü zaman ona kimse dikkat etmiyor ve sonunda biz, çağdaş eleştiriciler, çok geç olarak, bizimkilere, özgürlük uğrunda canlarını feda eden büyük ölüleri katmak için, kutsal yadigârı buluyoruz.

Ey talihsiz kuşak, görmeden yaşayan umutsuz dönem; kulaklarınızı tıkayan, gözlerinizi ve ruhunuzu kapayan, kötülüklerin aşırı derecede olması mı, yoksulukların yarattığı uyuşukluk mu, açlık mı, maddenin sesi mi? Hayır, bu kötülüklerden önce, ağır bir nesircilik, kurşun gibi ağır bir baygınlık; daha iyi söyleyelim, bir yokluk, yüzyılı kaplamıştı. Halkı kıskananlar, sanki onu eğitenler, ancak gölgeden bir ulus yetiştirmişlerdi. Israrla getirilmiş olan kısırlık, çok başarılı sonuç vermişti. Ortaçağ giderken, gerisinde bir çöl bırakıyordu.

Dante'yi dinlemek için kim kalıyordu? Kimse. Skolastik, anlayışı parçaladığı zaman, Ockam'ın düşüncesini anlamak için kim kalıyordu? Kimse. Her şey yok edilmiştir. Jeanne d'Arc'ı [Jan Dark'ı], halkın bu kahramanlık destanını, devrimin bu canlı mucizesini anlayacak ne kadar az adam kalıyordu!

Boşluktan, çölden ve ölümden fazla bir şey ortaya çıkmıştı. Çünkü bir şey yaşıyordu. Arabozuculuk, mey-

velerini daima tattığımız ve bu ulusun sürekli yıkımını gerektiren, uğursuz ayrılık tohumu: bir Fransa'da iki Fransa, birbirine az dost olan, birbirine benzemeyen ve karşıt kültürlü, iki halk. Ortaçağ'ın en kötü yüzyıllarında, herkesin, halkın ve baronların aynı şarkıları, Dies Iroe'yi ve Rolland'm şansonlarını [şarkılarını] söyledikleri zaman, şüphesiz, aralarında çetin toplumsal farklar bulunuyordu; fakat buna karşın kimi düşündeşlikler de vardı. XII. yüzyıla doğru, yüksek sınıfların kendilerine özgü şarkılar, ince bir yazın istemeleri üzerine, kilise adamları, halkla ilgilenmeyi benimseyerek, onu gözetti ve üzerine çullandı. Halka dokunanın vay haline. Bu süt anne onu nasıl besledi? Anlamadığı Latince ile, Aristoteles'in bile kavrayamayacağı Bizans'a ait soyut düşünceleriyle; bununla birlikte, yukarda, büyükler, soylular ya da zenginler, gittikçe inceleşiyorlar; aşağıda, halk kapalı, terk edilmiş bir durumda kalıyordu, Aradaki açıklık daima büyüdü, kötülüğü istemek de öyle oldu. Ortak dilden bir tek sözcük, gerçekten halka ait bir tek şarkı kalmadı. Almanya'da herkesi birbirine bağlayan müzik, burada hiçtir. XVI. yüzyıl bu iki sınıfı birbirine yaklaştırmamıştır ve gösterişli XVII. yüzyıl onları birbirinden daha çok ayırmıştır. Moliére'i hangi köylü tanır? Ve onun hakkında ne bilir? Hiçbir şey.

X.

Akılcı mimarlık ve matematik. Gotiğin yenilgisi.

Rönesans'ın duyulan, rağbet gören ilk etkisi sanatta kendini göstermiş; bu da iki nedenle olmuştur.

Din yolu kesin olarak kapanmış görünüyordu. Kilise iyileştirmecileri, Constance Meclisi'nin ruhani başkanları, Gerson adlı biri, inancı kendi inançlarından pek az farklı olan çalışkan Hristiyan'ı diri diri yaktılar. Görünüşteki bir düşünce ayrılığı yüzünden, Hıristiyanlığın bütün yapısını yıkanlara yapıldığı gibi, Jean Huss yandaşları aforoz edildiler. Bir ulus kılıca teslim edildi ve bütün dünya onu yok etmeye çağrıldı. Korkunun yol açtığı vahşetlerin işitilmemiş ve dehşetli örneği. Imitation de Jesus adlı yapıtın sahibi olduğu ileri sürülen Gerson, kilisenin çöken o yıkıntısını desteklemek için çabaladığını, bu üzerine çöken çatlak kubbeyi onarmaya yarayacak bir çimento yaptığını sanmasaydı ellerini adil adamın kanına bulamazdı.

Ortaçağ'ın, ne ölmesini ne de yaşamasını bilen ve son saati yaklaştıkça gitgide acımasızlaşan bu korkunç ölünün son soluğunu vermesi, ancak dolambaçlı yollardan çabuklaştırılabilirdi. Roger Bacon'a, Arnauld de Villeneuve'e baskı ve zulüm yapıldığından beri bilimin yolu kapanmıştı. Fakat sanat, daha az gözaltındaydı. Zalimler, insan düşüncesinin değişik özgürlükleri arasındaki derin, içten bağları; serbest kalan sanatın yazın ve felsefeye vereceği kurtuluş şansını, pek az kavrıyordu.

Eğer eski sistem hâlâ görünümünü koruyor idiyse, bunun sanatta olduğunu unutmayın. Bu sistem sanatı kendisinin malı, yapıtı ve meyvesiymiş gibi benimsiyordu. Dine dayanan bu sistem her şeyi ele geçirdiği zaman, insan eyleminin verimli her enerjisinin bu sistem-

den esinlendiği sanılır ve onuru onun olur. Bununla birlikte, daha o zaman, büyük ressam Giotto, kutsal konuların çerçevesi içinde kalmış olsa da, beklenmeyen bir gözüpeklikle, gerçekte eski esine ne derece bağlı olmadığını göstermişti. O gördüğü, çevresini aylayla çevrelediği ve cesaretle mihrap üzerine yerleştirdiği ateşli İtalyan kafalarının, güzel ve canlı Meryemlerin resmini yapmak için, Ortaçağ'ın kutsal tiplerini, kaba ve anlamsız yüzlerini bir yana bırakmıştı.

Özellikle gücünü kuzeyin derinliğinden alan Van Eyck, yavan renkleri bir yana bırakarak, öteki renkleri solduran ve can sıkan gölgeyi skolastiğin yanına uyumaya gönderen bu yakıcı resim sanatında canlılığın meşalesini tutuşturduğu zaman, geleneği yenileyen pek büyük değişiklik olmuştu.

Bununla birlikte sanatın kesin savaşımı gerçekte orada değildi. Hıristiyan sanatının kalbi, onun şiiri, geçmiş dönemleri silme savı, mimarlıktaydı. Arapların ve Acemlerin gotik tarzında kubbe ve kemeri (VIII. ve IX. yüzyılların) XII. yüzyılda duvarcı ustalarınca kabul edilmiş, görkemli anıtlarda dehayla bağdaştırılmıştı. Mimarlığı papazların ellerinden alan bu laik devrimle, onlar az övünmüyorlardı. Kilise mimarlıkta kendini yenilmez sanıyordu. Onun mantığına karşı çıkanın destan bilgisinden kuşkulanılıyordu. O, taş destanını, yapılmak olasılığı olmayan o kubbelerin dayanan mucizesini göstererek yanıt veriyordu; "Bakın ve inanın," diyordu.

Gotik duvarcı ustalarının gizemli geleneğinin, X-

IV. yüzyılda özellikle Ren havzasında var olduğu sanılıyordu. Bu gelenek oraya geç gelmişti, fakat orada bir okul oluşturmuştu. Bu okul, çok kimsenin, mimarlık sanatının en son tipini gördüğünü sandığı sonsuz ün hırsını temsil eden anıtı, tamamlanamayan Köln kilisesini kuruyordu. İtalya bile Köln ve Strasburg duvarcı ustalarının üstünlüğünü tartışır görünmüyor; onlara karşı saygı gösteriyordu. Söylentiye göre Dük Jean Galéas, onların yardımı olmadan Milano kilisesinin kubbelerini örttürmemiştir.

Kendilerini dini kilisenin yandaşı olan bir tür sanat kilisesi halinde tanıtan; bu duvarcılık ustalığından, bu yanılmazlıktan şüphe eden, sarsılmaz düşünceli bir İtalyan ortaya çıktı. Merhametsiz, hesapçı biri olan Floransalı Brunelleschi, bu garip yapılara keskin bir bakışla baktı; bunların sağlamlığına itiraz etti ve onların az dayanıklı Ortodoks yapılarına karşı, bugün sanatın inancı olan dayanıklı sapkınlık [delalet] yapısını inşa etti.

Hesap ve sayı gösterişi bakımından "gotik"in ünü vardı. Bu kiliselerin her bölümüne, kutsal üç sayısı, gizemli yedi sayısı özenle yerleştirilmiştir. "Bu yedi kapı ve yedi kemere, bu on altı kez dokuza (dokuz rakamının kendisi üç kez üçtür, dikkat edin!) bu kule iki yüz dört kadem yüksekliğindedir, yani on sekiz kez on ikidir, bu da üçün birkaç kez iki katı vb,, vb... Üç ve yedi üzerine kurulmuş olan bu kilise çok sağlamdır," derlerdi. O halde, çevresinde bu kemerli payandalar ordusuna, bu kocaman dayanma duvarlarına, duvarcı tarafm-

dan unutulduğu sanısını veren bu ucu bucağı olmayan iskeleye ne gerek var? Kubbelerin kendi kendilerine tutunmaları için, bunları kaldırın. Yakından bakılınca, bu yapı seyredene bir yorgunluk duygusu veriyor. O daha yeniyken, vakitsiz harap olacağını belli ediyor. Kaygı duyuluyor; bunca dayanağa gereksindiği görülünce, desteklemek için insan onu eliyle tutmak isteğine kapılıyor.

Yağmurların, kışların yıkıcı etkileri altında bırakılan bölümleri nereleridir? Onun sağlamlığını sağlayan destekleridir. Onu sanki, yaralandıklarında, kendisinin de düşmesine yol açacak olan zayıf üyelerden oluşmuş bir kafileyi arkasında sürükleyen cılız bir böcek sanırsınız. Sağlam bir yapı, onun dayanıklı olmasını sağlayan desteklerini koruyabilir, kuşatabilirdi. Bu esaslı organları rastlantılara bırakan yapı sistemi, doğallıkla sakattır. Çevresinde bir hekimler ordusunun bulundurulmasını gerektirir; bu yapıların çevresine yerleşen, kendileri ve bir sürü çocuğuyla o yapılar yüzünden geçinen, semizleşen duvarcı köylülere başka bir ad veremem; onlar; zaman içinde parça parça düzeltildiği için, iki - üç yüzyıl sonra, belki asıl yapıdan bir taşı bile kalmayacak olan bu gövdenin, görevleri babadan oğula geçen hekimleridir.

Yanında Roma tarzı bir yapı bulunduğu zaman, karşıtlık büyüktür. Görkemli yalnızlığında o, cılız komşusunun bitmek tükenmek bilmeyen onarımına, onu yaşatan ve onun yüzünden yaşayan sayısız insan topluluğuna aşağılamayla bakıyor. İki bin yıl önce asker birlikle-

rinin inşa ettiği bu yapı, artık Alp ve Pirene dağlarını gereksinmediği gibi insanı da gereksinmeden, kışlara karşı yenilmez bir varlık olarak kalıyor.

İtalyan hesapçısı bu karşıtlığı sezdi. Yaşamöyküsünü yazan kişi, onun, uyumunu ve sürekliliğini matematik bilimlerinde bulan asıl sanatını güçlendirmek için bütün sanatları öğrenmeye başlayan, dehşetli istence sahip bir adam olduğunu söylüyor. Onda Dante'nin ruhu, her şeyi kavrayabilme zekâsı vardır; fakat bu ruh, başka bir Beatrice'nin, ilk rakamını Tanrısal gücünün ve fark olunur uyumunun egemenliği, yönlendirmesi ve yönetimi altındadır.

Onun yardımıyla, her türlü ayartma girişimlerine karşı, özellikle erkekçe çekiciliği önce kendisini saran yontuculuktan yakasını kurtardı. Bakışım [simetri] fenni, mekanik, mühendislikle ilgili değişik sanatlar; işte onun yeryüzünde göğün düzenini ve Tanrı yapılarının ezeliliğine öykünen bu Uranie'yi [Madagaskar kelebeğini] izleyerek tuttuğu yol budur.

Bu yüksek eğilimler için, hiçbir zaman, o zamanki kadar elverişsiz değildi. İtalya derin bir nesre, zalimlerin, yabancı asker sürülerinin maddiciliğine, maliyecilerin kentsoyluca yavanlığına giriyordu. Gerçek varlığını Floransa bankasında ve kutsal ekmeği poliçede bulan bir din beliriyordu. Medicilerin gelişinin açılış töreni şu sözlerle yapılıyordu: "Dört aurie'lik kumaş, iyi bir insan yapmaya yeter." Brunelleschi, sahip olduğu küçük bir tarlayı satıyor ve arkadaşı yontucu Donatello

ile, Roma'ya gidiyor. O zamana göre tehlikeli bir yolculuktu bu. Roma köyleri ortalığa pek büyük dehşet salan haydutların, Colonna, Orsini askerlerinin dolaştığı yerlerdi. Her gün bu çölde, insan çok şeyler yitirirdi, vahşi anlamda, inzivanın kıralı olurdu. Bu durum Roma'da da sürüyordu. İstihkam haline gelmiş, görünümleri değişmiş ve mazgallanmış olan eski yapıların arasında, sokaklar otla doluydu. Burası papaların Roması değildi; Piranesi'nin Roması, zamanın (güzelliği görmesini bilen) göze çarpan ihmaliyle bile, biriktirerek o yapıları süsleyen ve harabeden gölgelere ve otlara boğduğu görkemli ve garip yıkıntılardı. Yontu olarak hiçbir şey görünmüyordu; onlar hâlâ yer altında uyuyorlardı. Fakat pek büyük hamamlar, şimdi hemen hepsi yok olmuş bulunan on bir tapınak, yerin derinliklerinde yapılar, içinde Sezarların zafer alaylarımn geçebileceği kadar büyük lağımlar; Roma Sotteranea'nın bütün karanlık harikaları duruyordu.

Petrarca, unutulan Roma'ya dünyaca saygınlık kazandırmıştı. Brunelleschi onu, yeniden buldu ve düşünce olarak canlandırdı. Bu gözüpek geziyi neden yazıyla anlatmadı? Hemen her şey yerde gömülüydü. Yer, oldukça derin kazılınca, dimdik duran bir tapınağın çatısı bulunuyordu. Bu garip Roma'ya varabilmek için, en tehlikeli patikalarda keçileri izlemek ya da elde meşale, bilinmeyen uçurumların karanlık dehlizlerine dalmak gerekiyordu.

Bu dünyanın Cristoforo Colombosu, biçimle avunan

bir ressam değildi. O, gerecin türünü, çimentoların niteliğini, değişik taşların ağırlığını, bunların birbirine nasıl bağlanacağını ince ince araştırdı. O, Romalılardan bütün gizlerini ve üstelik, onlardan daha ileri gitmenin gizini öğrendi. Henüz bunlar, yaptıkları yapılara gereğinden geniş temeller atan çekingen insanlardır (Gard köprüsüne, Arles sirkine bakın). Brunelleschi'nin büyük hırsı, hesaba olan güveni, onda, daha az geniş kaideler üzerine, önce Tarquinlerin dev kubbelerini koyabileceği ve bunun üzerine, Panthéon'u havalarda üç yüz kadem yüksekliğe yükseltebileceği kanısını uyandırmıştı.

Kentine geri döndü ve mimarı temellerini attıktan sonra ölen Floransa kilisesini tamamlamaya talip oldu. Sekiz açısı, sekiz kenarı ve işi karıştıran özel bir planı olan temeller. Bu zor işte, yalnızca deha yetemezdi.

Floransa'nın hiçbir şey bilmedikleri halde her şeyi anladıklarını sanan bilgisizlerini, hasetçilerini; dinlemeyi ihmal etmeyen, yalnızca tüccar sınıfından olan bu kentsoylularını elde etmek için çok becerikli ve hünerli olmak da gerekiyordu. Brunellecshi, Avrupa'nın bütün sorunlarını çözmek için gerekli olan ince siyasetin üstünde bir siyaset kullanmak zorunda kalmıştı.

Onun beceriyle yaptığı iş, bizzat kendisi çağırmış olmasa da, kendisine karşı çıkarılacağı kesin olan büyük mimarların, özellikle Alman üstatların, her şeyden önce çağrılması gerektiğini söylemek olmuştur. Onların hepsini bir arada görmek ve bir defada yenmek istiyordu. Davet edilince, gereçlerinin yetersizliğini ve sanat bilgile-

rinin kararsızlığını açıkça söylemek gerekmiştir. Onlarda mimarlık biliminin biçimselliklerini, etkilerini ve pitoreskini kavrama dehası vardı; ama bina yapımıyla ilgili bilimsel yöntemler hakkında bilgileri yoktu.

O zamana kadar, duvarların basıncına göre dış destekleri güçlendirerek, yoklaya yoklaya çalışmışlardı. Çocuk ayakta duruyordu ama, uçları baba elinde bulunan kuşakla yardım edilmek koşuluyla. Bunu çok geç, ancak XV. yüzyılda hesap edebildiler. Onlardan, 1420 yılında Floransa'da toplanan mimarlık kongresinden öncesiyle ilgili hiçbir hesap kalmamıştır.

Orada onlar, duvarın eteğine getirilerek dış dayanaklardan vazgeçmeleri uyarısı karşısında, ancak yapının iç kısmına, üzerine kubbenin yükleneceği çok büyük bir dayanma direği konulması gibi kaba bir öneri getirmekten başka bir şey yapamamışlardır. O kadar gürültüyle söz edilen o sanatsız sanat, bu durumdaydı.

Onlar yalnızca her çeşit açıkta payanda kullanmakla yetinmezler; kiliselerimizden birini yapan bugünün bir mimarının gösterdiği gibi, süsleme işinde bile, en tehlikeli kısımları özenle gizlenen demir perçinlerle sağlamlaştırırlardı. Bu demirin az bir zaman sonra paslandığını ve sürekli onarım gerektiğini, taş taşıma gidiş ve gelişlerinin birbirini kovaladığını, hiçbir zaman eskisinden daha sağlam bir şey yapılamadığını söylemeye gerek yoktur. İlk kez, dayanıklı, başka şeylerin yardımı olmaksızın kendi kendine tutunabilecek bir yapı yapmak söz konusuydu.

Büyük sanatçı planını söyledi. Fakat kimse anlamak istemedi. Egemenler önce yetersizlerin yanında yer aldılar. Hep birden güldüler. Onun deli olduğunda oy birliği içindeydiler. Bu söylendi, halk inandı. Ve o sokakta göründüğü zaman; "Bu deli, Brunellecshi'dir," deniyordu.

Bununla birlikte, değerli bir şey önerilmeyince, onu yeniden çağırmaya tenezzül edildi: "Peki, bize modelinizi gösterin," dediler. Kuşkusuz, onu kopya edeceklerdi. Brunellecshi, bu zararlı bilgisizlere layık oldukları bir kanıtı göstererek karşılık verdi. Cebinden bir yumurta çıkararak, "İşte model, bunu dikleyiniz," dedi. Ve, içlerinden hiç kimse bu işi başaramayınca, o, yumurtayı kırdı ve dikledi. Hepsi birden, "Bundan daha basit ne olabilirdi," diye bağrıştılar. Brunelleschi de, "O halde niçin düşünmediniz?" sözüyle karşılık verdi.

Olup bitenlerin hepsini anlatabilmek isterdim. Bu aynı zamanda dehanın, kahramanlık ve sanatın,ürünü ve kurbanıdır. O, her şeye engel olan bir yontucunun yardımcılığına razı olmak koşuluyla, engelleri yendi. Başka bin bir zorlukla karşılaştı. İşçileri onu bırakıp gittiler. O, işçi yetiştirdi. Onların hepsine sanatlarını, duvarcılara duvarcılığı, çilingire demiri ateşte kızdırıp dövmeyi vb. öğretti. Eğer o işin ayrıntısında, vaktiyle genç yaşta elde edip büyük amaca özgülediği her şeyi kavrayabilmek gücünden yardım görmemiş olsaydı, bin kez başarısızlığa uğrardı.

Kerestesiz, dayanma duvarsız, kemersiz, dış destek-

lerin yardımı olmaksızın, güçlü bir adamın ne baston, ne koltuk değneği aramadan yatağından kalktığı gibi; yalın, doğal olarak, görkemli kilise yapısı dikildi ve herkesi dehşet içinde bırakan güçlü hesap adamı, onların korkularıyla alay edip, "Bu kitle, sağlamlığı artırır," diyerek, cesaretle kilisenin tepesine ağır mermer kubbeyi kondurdu.

İşte, temeli atılan Rönesans'ın sağlam taşı, Ortaçağ'ın aksak sanatına yapılan sürekli itiraz, kendi üzerine, hesaba ve akıl yürütmenin yetkesine dayanan, ciddi bir yapı yönteminin, birinci, fakat zafer kazanan denemesi. Sanatla kavrayışın birleşmesi; işte Rönesans: güzel ve gerçeğin evlenmesi.

Ruhun sağlam inançları.

San Pietro kilisesinin yapımını henüz bitirmiş olan Michelangelo'ya, "Nereye gömülmek istersiniz?" diye sorulmuş. O da: "Brunelleschi'nin yapıtını sonsuza dek seyredebileceğim bir yere," yanıtını vermişti.

XI.

Atılımlar ve gerilemeler. Vinci. Basımcılık. Kutsal Kitap.

Her şeyi kapsamayı amaçlayan ansiklopedik atılım, Brunelleschi zamanındaki Floransa'ya özgü bir deha gibidir. Önceleri her sanat dallara ayrılmıştı; ressamlar, kuyumcular, yontucular, mimarlar vardı. Bu durum elli yıl, her sanat ve her bilimi kavrama gücü ve deha-

sıyla donanmış olan Vinci zamanına kadar sürüyor. Bir bilgin olmayan Michelangelo, hiç olmazsa resim sanatlarını birleştirecek; yontucu, ressam, mimar olacaktır; fakat Raffaello ve XVI. yüzyılın diğer büyük üstatları bir tek sanatta karar kılacaklardır.

XV. yüzyıl hareketinde en çok şaşkınlık yaratan şey, dünyanın hayranlığını, şaşkınlığını kazanan yapıtın, Brunelleschi'nin yapıtının etkisinin eksilmesi, en az öykünülmesidir. Rönesans'ın bu utkusu karşısında, ölmek üzere bulunan Gotik diriliyor ve Strasburg kilisesinin kulesini ortaya çıkarıyor; bu andan başlayarak bıkıyor ve sapkınlığa yöneliyor; kendini düzeltmeyi düşünmeyerek, bütün küçük süsleme sanatlarıyla; oymacının, nakışçının incelikleriyle; kıvırmalar ve dantelalarla sarıp sarmalayarak, daha zayıf düşüyor. Brou'daki, daha yapıldığı zaman dayanıksız olan zarif kilise, her şeyden önce onarıma gerek gösteriyor. Brunelleschi'nin en değerli çömezinin yüksek yapıtı olan San Pietro kilisesi bile üstadın bulduğu biçimleri anımsatırsa da, onun sağlam dehasını anımsatmaz. İnsanı hayran eden o büyük kubbeye gizlice hile karıştırılacaktır; dıştan destekli olacaktır, kendiliğinden tutunmamaktadır.

Ressamlıkta da gerilemeler oldu. Enerji sahibi olan yaratıcı ressam büyük Van Eyck'in yerine, ay ışığında resim yapan, başında hasta takkesiyle göründüğü Bruges yetimlerevinde kendisini gayet iyi tanımış olan Hemling adında bir kadın geçiyor.

Böylece Flandre yeniden geriliyor. İtalya da yeni-

den gerileyecek midir? Eğer günün birinde Rönesans atılımının kesin olarak yapılmış olduğunu varsaymak gerekirse; bu atılımın, yüzyılın ortasında büyük İtalyalının; yetkin, dengeli, her konuda güçlü, bütün geçmişi özetleyen, geleceğin önüne geçen Floransalıya özgü her şeyi kavrama yeteneği dışında Kuzey'in bu özelliğini de taşıyan kimya ve mekanik bilgilerini resim bilgileriyle birleştiren adamın ortaya çıktığı zamanda olduğunu kabul etmek gerekir.

Leonardo da Vinci'den söz etmek istediğim kuşkusuzdur.

"Anatomici, kimyacı, müzikçi, yerbilimci, matematikçi, hazırcevap, şair; buhar makinesini, bombalı havan topunu, termometreyi, barometreyi icat ettiği, taşılbilimde [fosil bilimi] Cuvier'nin önüne geçtiği zaman mühendis ve fizikçi; Geoffroy Saint-Hilaire, Tanrı'nın birliği kuramında ressam olduğunu anımsıyor ve insanlık sanatına katılmış olarak yaratıcının yapmak istediğini uygulamak arzusundadır." (Rev. d'Italie Quinet).

Ortaçağ, doğanın karşısında ürkek ve utangaç bir durumdaydı. O ancak büyük periye ilenmeyi, onu kovmak için büyü yapmayı öğrenmişti. Aşkın ürünü ve insanların en güzeli olan bu Vinci, kendisinin de doğadan bir parça olduğunu duyuyor; ondan korkmuyor. Doğayla ilgili her şeyi benimser ve sever. Onun çıkış noktası ortalığı dehşete salıyor. Köylüler, süs yapmak için ona odundan bir tür arma levhası getirince, o bunu çekici ve korku veren şaşırtıcı, yüce bir şeye dönüştürerek, bir sü-

rü iğrenç, dehşetli hayvan resimleriyle donatarak geri veriyor. Çağdaş bilimin zamanımızda keşfetmiş olduğu ve bütün yaratıkların insanın akrabası bulunduğu yeniden anlaşıldığı gibi, her iki türün birleşmesinin çekinmeksizin gösterildiği Ledalarında da aynı cüret seziliyor.

Louvre müzesindeki büyük galeriye girin, eski dünyayı solunuzda, yeni dünyayı sağınızda görürsünüz. Bir yanda, Ortaçağ'ın Meryeminin ayaklarında papaz Angelico de Fiesole'nin bitkin yüzleri; onların hasta ve ölü gözleri, bir şey arar ve ister gibi görünür.

Bu kocamış mistisizm karşısında, Vinci'nin tablolarında, en acıklı kaygısıyla, en keskin hüneriyle Rönesans'ın dehası parıldar. Bu zamandaş şeyler arasında, bin yıldan fazla bir zaman aralığı vardır. Bacchus, Saint-Jean ve La Gioconda [Mona Lisa], gözlerini size doğru çevirirler. Siz büyülenmiş, şaşırmış bir hale gelirsiniz, garip bir manyetizmayla varlığınızı bir sonsuzluk kaplar.

Sanat, doğa, gelecek, mucize ve keşif dehası; dünyanın gizlerini, çağların bilinmeyenlerini bilen sizler, söyleyin, benden ne istiyorsunuz? Bu tablo beni çekiyor, çağırıyor, sarıyor, kendine kul köle ediyor; kuş nasıl yılana doğru giderse, ben de istemeyerek ona gidiyorum.

Bacchus ve Saint-Jean, ayrı ayrı zamanlarda aynı kişiliktir (ilk günlerin bu görünümü ortasında genç Bacchus'e bakın). Ne sessizlik, ne merak. İnzivada eşyanın ilk tohumunu, doğan doğanın sesini araştırıyor;

devlerin mağaralarının altında tanrıların, insanı kendinden geçiren mırıltısını dinliyor.

"Müjdeci Saint-Jean da iyi ve kötüyü öğrenmek konusunda aynı merak; ışığı kendisi getiren, zamanların ve maddelerin karanlığıyla eğlenen, göz kamaştırıcı bir bakış; bilim ve fenni arayan ve onu buldum diye bağıran yeni ruhun sonsuz hırsı" (Quinet). Bu an, kötürüm bir çocuğa benzeyen eski döneme karşı hafif bir alayla gelişen bir zekâda gerçeğin ortaya çıktığı, keşfin hayret uyandırdığı andır. O kadar haklı bir alay ki, onu, Galileo'nun Voltaire'i anımsatan konuşmalarında, yeniden muzaffer, esaslı bir biçimde dünya kıraliçesi olarak göreceksiniz.

Burada söylenecek tek bir şey vardır; o da bunların tanrı, fakat hasta olduklarıdır. Biz henüz utkuya ulaşmış değiliz. Galileo dahi ondan uzaktadır. Bacchus ve Saint-Jean, yeni ruhun bu sert peygamberleri, bundan acı duyuyorlar, eriyip bitiyorlar. Bunu onların bakışlarında görürsünüz. Sayısız seraplı bir çöl, ötekileri ondan ayırıyor. Garip bir Alcine adası, Gioconda'nın, bu hoş ve gülümseyen perinin bakışlarındadır. Siz onu [Dekameron'un yazarı] Boccaccio'nun hafif hikâyelerini dikkatle dinliyor sanırsınız. Sakın ha! Düşlemin o büyük üstadı Vinci bile onun tuzağına tutulmuştur. Bu kımıldayan, akıcı ve değişen, tehlikeli tablonun zeminine resmettiği dehlizden çıkamadan, uzun yıllar orada kaldı.

Leonardo da Vinci kadar kimse hayranlıkla beğenilmemiştir. Onun kadar kimsenin ardı sıra gidilmemiş-

tir. Bu hayret verici sihirbaz, Faust'un İtalyan kardeşi, hem şaşırttı, hem korkuttu. O, ne Floransa'dan, ne Roma'dan teşvik görmedi. Milano uzaktan, hem de az ölçüde, onun tablolarına öykündü. Yaptığı şey bu kadarlıktı. O, doğanın karşısında yaratan; onun gibi bağdaştıran; ona, yaşama karşılık yaşam, dünyaya karşılık dünya veren; meydan okuyan; bilimlerin peygamberi, cüretli yaratıcı olarak, yalnız kaldı. Vatikan'ın hoş ve güzel arabesklerini [Arap biçimi iç içe oyalardan oluşan süsleme], doğanın hayvansal yanının bu zayıf örneklerini ele alın ve onları, Vinci'nin birbirini ısıran savaş atlarını, birbirine girişmiş garip zırhlar, yılan ve akrep derileri giyinmiş barbar savaşçıları betimleyen tablosunun yanına koyun; bilimin nerede olduğunu o zaman görürsünüz. Vinci atı, yıllardan beri Rubens'in bilgili enerjisi ve Guericault'nun özelliğiyle resmettiği zaman, Raffaello daima Marc-Aurele'in atını örnek alıyordu. Halbuki Vinci, Rubens'in bilgili enerjisi ve Guericault'nun tekniğiyle at resimleri yapmıştı.

XV yüzyıla dönelim. Sessizlikle sona eren atılımlar, yeniden düşmeye yargılı olan Brunelleschi'nin, Van Eyck'in çabaları, ancak tek bir şeyi çok açığa vuruyor; o da bunların büyük yalnızlıklarıdır. Floransa'nın bin sanatçısı, Bruges'in üç yüz ressamı, resim ve mimarlık sanatlarının bu büyük yenilikçilerinin yasal çocukları olmaksızın ölmelerine ve uzun süre [onların] çocuklarım beklemelerine engel olmuyor. Guttenberg ve Colombo ile (ilerde göreceğimiz gibi) [ortaya çıkacak olan] çaba-

lar, araştırmalar, başarılamayan deneyler bakımından; zahmetli bir serüvenden sonra hiçbir biçimde hedefe varmanın olanağını, onlara hayret verecek keşiflerde bulunacaklarını umduracak yakın sonuçları elde edemiyorlar. Bu beş ya da altı adamla, istencin bu kahramanlarıyla, Ortaçağ'ın Gotik tarzından ve XV. yüzyılın ezginliğinden başkaldıramayan, alçakça kösteklenmiş ve geri kalmış olan halk arasında, şüphesiz bir uçurum kalıyor.

Söylemek gerektir ki, insan için özgürlüğün araçlarını yüz katına çıkaracak pek büyük bir nimet olan basımcılık, önce, üç yüzyıldan beri Rönesans'ı en etkili biçimde kösteklemiş olan yapıtları [basarak] çoğaltmaya hizmet ediyor, skolastik ve mistikleri sonsuz bir hızla çoğaltıyor. Bir yandan Tacitus basılıyorsa, öbür yandan da, kitaplıklar Duns Scot ve Saint Thomas'nın eserleriyle dolup taşıyor; basımcılar, tozlar içinde terk edilmiş olan Lombard'ın yüzlerce yorumcusunun yapıtlarını basıyor ve bunları sonsuzlaştırıyor. Aynı zamanda Ortaçağ'ın ortaya çıkarılan barbar kitaplarıyla dolup taşmış olan okullar, dinbilimin acınacak biçimde yeniden canlanan saçma düşüncelerinin salgınına uğruyorlar.

Halk diliyle pek az şey var ya da hiçbir şey yok. Eski kitaplar son derece yavaşlıkla yayımlanıyor. Keşiflerinden ancak kırk - elli yıl sonra Homeros'u, Tacitus'u, Aristoteles'i basmak anımsanıyor. Platon, öbür yüzyıla bırakılıyor. Eskiyle ilgili yapıtlar basılıyorsa, Ortaçağ'la

ilgili yapıtlar, özellikle sanat kitapları, kara tümceler, özetler, budalaca yazılmış bütün dersler, günah çıkartan papazların yazdıkları kitapçıklar ve vicdani düşünceler yeniden yeniden basılıyor. İlyada'ya karşı on Nyder; bir Vergilius'e karşı, yirmi Fichet basılıyor.

Doğrusu, basımcılık insanların ne zamandan beri tanımadıkları halde "hak" bildikleri kitabı onların elleri arasına koymak gibi pek büyük bir hizmet gördü. Sayısız Latin İncilleri yerine çeviriler (yalnızca Almanca'dan on yedi çeviri) geçti. Bununla birlikte, güçlük, bu kitabın pek büyük olmasında, içinde topladığı metinlerin değişikliğindeydi. İnsanlık, "Tanrı"sını yazılı olarak elde bulundurduğuna hoşnuttu; fakat onda bulduğu yüz türlü biçimden şaşkınlığa düşmüş, adeta ürkmüştü. Tanrı'nın birinci niteliği olan "birlik", "değişmezlik", bu sonsuz farklılıklarla bağdaşmaz, uyuşmaz görünüyordu. Bir simge yeğlenirdi, ama bir ansiklopedi ortaya çıktı. Yalın, uygulaması mümkün, öykünülebilecek bir tip yeğlenirdi. Dönemin anlayışı çalkantılıydı, fakat devrimci değildi. Mesih'ten, çekilmesini dileyen Ortaçağ'ın cüretli adamları çok uzaktaydılar. XV. yüzyıl, icat etmekle ancak öykünmek istiyordu. Fakat İncil'deki tiplerle ilgileri az olan Kutsal Kitap'taki tipler, sorunu karmaşıklaştırdılar. Davut, İsa'dan daha çekicidir.

Kutsal Kitap'taki bu karmaşıklıktan, birbirine karşıt bu kadar öğretiden (örneğin, ilk günahtan yana ve ona karşı) diğerlerini unutturacak, birkaç zaman için onlara egemen olarak zafer kazanan bir ilke çıkabilecek mi?

Bununla ilgili pek az belirti vardı. Kutsal Kitabı İbranice okuyan büyük ve bilgin vaiz Jean Wessel, Ren bölgesinin her yanında Luther'in ilerde parlak bir başarıyla yayacağı öğretiyi sundu. Zamanı henüz gelmemişti. Buna pek az dikkat edildi. Bu çok yönlü şey karşısında, ilk etki baş döndürücü olmuştu. Sersemleşen, şaşıran insan düşüncesi, yeğleyeceği yerde devinimsiz kalıyor; hiçbir şeyde karar kılamıyordu.

XII.

"Patelin'in Farsı". Kentsoylu sınıfı. Can sıkıntısı.

XV. yüzyılın göze çarpan yapıtı, onu bir bütün olarak ortaya koyan, baştan başa açıklayan çok yetenekli bir basımcı olan ve bize Roland'ın şansonlarını [şarkılarını] veren kişinin yayınladığı Patelin'in Farsı'dır.

Eleştirmen, emin bir elle, Ortaçağın ilk ve son anıtına dokundu; bu son anıt ilkinden daha az önemli, daha az anlamlı değildi. Patelin, dolandırıcılar dönemini canlandıran bu yapıtın hem Roland'ıdır, hem de hırsızlığın simgesidir.

Avukat, tüccarı aldatır; onu asık suratla, başarılı bir can çekişme oyunuyla kandırarak, baştan savar. İnce ve yetenekli olmasına karşın, kendisi de son derece saf, ona kat kat karşılık veren, koyunları gibi konuşan, para sözü olunca meleyen ve "mee"den başka bir şey söylemesini bilmeyen bilisiz ve yoksul çoban Agnelet tarafından aldatılır.

İşte, kentsoylu sınıfıyla halkın karşılıklı olarak birbirlerini soyluca aydınlatma yolları. Halk, avukatın ve tüccarın verdikleri erdem örnekleri karşısında, dolandırıcı olmayacak kadar anlayışsız değildir.

Yayınlayana göre, Patelin'i yazan, o yüzyılın en ünlü romanı Petit Jehan de Saintré'yi yazan (Antoine de la Salle) kişidir. Bunun o kadar önemi yoktur. Kesin olan bir şey var: Patelin nasıl halkın ve kentsoylu sınıfının bayağılığını anlatmışsa, bu roman da soylular sınıfının açılışını aydınlatmıştır.

Bu kitap, bir prensin eğitimi için yazılmış, XV. yüzyılın sıkıcı bir Télémaque'ı, bilgi taslayan, birkaç romandan alınarak oluşturulmuş derme çatma bir yapıttır. Yapılan değişiklikler başarılı olmamıştır. Yalnızca konu güzeldir; o da Ortaçağ'da alışılmış olan bir konudur. Kendisini büyütüp yetiştiren, ilerleten, yetkin bir adam yapan, yüksek tabakadan bir kadının iyiliklerini gören bir uşağın öyküsüdür. Fakat nasıl? Hangi ağır ve budalaca eğitimle? Buna dayanabilmesi için Saintré'nin her şeyi iyi yanından gören bir huyu olması gerekirdi. Başka şeyler arasında, Racines Grecqueslerin zevkine göre, teknik beyitlerle ona ahlak dersi veriyor: "Malle mori fame quàm nomen perdere famae. Tristitiàm mentis cavéas plusquam mala dentis." (Diş ağrısından çok ruhun kaygısından kork, vb.) Kıraliçe Genièvre, gözdesi Lancelot'ya bir savaş atı ya da bir kılıç vermiş. Prenses Saintré onun cebine para koyuyor. İşin sonu soysuzluğa varır. Haçlılar Seferinden dönen Saintré, yerinin son

derecede güçlü bir babayiğit, kendisine meydan okuyan pehlivan cüsseli bir papaz tarafından alınmış olduğunu anlar. Şövalye de meydan okur; silahsız bir adama karşı silah kullanır. Bütün bu sahne, çılgına dönen, saygınlığı kırılan prensesin karşısında olur. İşte kendisini korumuş olan kadına, bu ana ve sütnineye, bu tapılan sahibeye karşı eşsiz şövalyenin şükran borcu bu suretle ödeniyor.

En iyi şeylerin bile zararlı olduğu bu yüzyılın özelliği de budur. Felsefede olduğu gibi, sağduyunun skolastiğe karşı elde ettiği başarı ortaya ancak büyük bir boşluktan başka bir şey çıkarmadı; işte, siyasi alanda adaletin gelişi, aşağı sınıf halklarının yükselişi, gerçekten canlı bir şey yaratmıyor, ancak iki yüzlü, cinsi bozuk, uşak gibi öykünmeci, zengin ve soylu olmaktan başka bir şey istemeyen bir sınıf yaratıyor.

Bu iki sınıfı karşı karşıya koyalım. Kentsoylu hırsının şiddetiyle, etkinliğiyle ve gücüyle, soyluyu gölgede bırakıyor. O, dinçtir ve gelecekle yüklüdür. Esir tüccarı, Endülüslülerin ülkesinde tüccarlık yapan cesur kentsoylu Jacques Coeur, Bourges'deki evinin üzerine, "Yiğit ve yürekli olan bir adam için, mümkün olmayan bir şey yoktur," yazısını yazıyor.

İmparatorun buyruğunda bulunan soylu Jean de Ligny, armasına, yükün altında eğilen bir deve simgesini ve "Hiç kimse mümkün olmayan şeyi yapmak zorunda değildir" tümcesini koyuyor. O, bu simgeye bağlı kaldı. La Pucelle'i (Jan Dark'ı) teslim eden odur.

Soyluluk çöktüğü sırada, kentsoylu sınıfı işte böyle çok yüksek bir durumdaydı. Versay'da [Versaille sarayı] kentsoylu sınıfından bir kadının değil, doğrudan doğruya kentsoyluluğun portresine bakınız. Gelen bu yeni âlem hakkında açık bir düşünce edinebilirsiniz. Gördüğünüz bu iyi ve saf yontu, XI. Louis'nin bir danışmanının karısı, yazar ve maliyeci olan, savaş işlerinde bir devrim yapan, topçuluğu kuran, Jean Bureau'nun kızıdır. Bu becerikli adamın kızı da babası gibi enerjik, kafalı ve duygulu bir kadındır. Hiç güzel değildir, güzellikten çok uzak olduğunu itiraf edelim. O daha çok, hoşa gitmeyen karşıtlıklarla fazla çirkindir; genç ve yaşlı, yumuşakbaşlı görünüşte ve sert, bununla birlikte dengeli, beden ve düşünce bakımından dinç, fakat zariflikten ve büyüklükten büsbütün yoksundur. Yüzün bu kadar bayağı oluşu kesin olarak ruhun bayağılığını gerektirir. Avrupa'da şimdi egemen olan bu sınıfla, XI. Louis'nin Fransasında, Almanya İmparatorluğu'nun kentlerinde, Mediciler zamanındaki İtalya'da halkın ayaklanmasıyla Rönesans'ın yapılamayacağına güvenin. Bununla birlikte tersine, her yerde halkın yükselmesinin göstergesi olan kentsoylu sınıfı, bir engel olarak halkın karşısına dikilecek, gerektiğinde onu durduracak ve onun üzerindeki baskısını ağırlıkla duyuracaktır. İki şeyin, zamanın çaresiz sefaletini gerektirdiği sanılıyor.

Zaman, yükselen ve nüfuz kazanan bir sınıfın, kentsoylu sınıfının sıkıntılarla dolu ve kıskançlık uyandırıcı zamanıydı. Daha özgür olan köylü, eski zamana oran-

la daha kaygılıdır. Daha zengin olan kentsoylunın kafasında daha fazla kaygı vardır. Avukat ya da tüccar, kumaşçı ya da Patelin, daima koyunlarını Agnelet'nin kesip yemesinden ya da bunların gelirini ödememesinden korkarlar.

Başka bir üzüntü konusu da, yerginin gücünü yitirmesidir; yinelemeler onu yok etti.

Papa'nın, papazların gelenekleriyle, köy papazının eğitim anlayışıyla üç yüz yıl alay etmek, eninde sonunda usanç veriyor. Şunu da belirtelim ki, ilk yergiler belki de en iyileriydi. Yüzeysel ve gerçek olan bu eleştiri, kötülüğün önüne geçeceği yerde, sürekli sorunlara dokunduğu için, onu güçlendirmişti. İlke üzerinde hiç tartışılmıyor, kötüye kullanma [suiistimal] üzerinde duruluyordu. İşte Fransa böyle, devrimci olmaktan çok, şakacı ve alaycı idi.

Bu kadar alaydan ne kalmıştı? Kalan, yalnızca kötülüklerin artması, cesaretsizlik, iyiden umudun kesilmesi, can sıkıntısı ve kalp ağrısıdır. Günün alçalmış olduğu sanılıyor; hava kararmamış, fakat bulutlu ve kapalıdır. Tekdüze bir sis tabakası dünyanın rengini soldurıyor. Alışılmış saatlerde yorulmak bilmeyen çan çalınsın. Herkes esnesin; eski Latin lehçesiyle burundan söylenen şarkı sürsün. Herkes esnesin. Her şey önceden bilinmemektedir; bu dünyadan hiçbir şey umulmamaktadır. Nesneler aynı niteliğe bürünerek geri gelecektir. Yarından güvenli can sıkıntısı bugünden esnetiyor ve günlerce, yıllarca sürecek olan can sıkıntısının uzaktan

görülen görünümü, önceden ağırlığını duyuruyor, yaşamaktan nefret ettiriyor. Beyinden mideye, mideden ağıza geçen otomatik ve uğursuz titreme, sonsuz ve çaresiz olarak çeneleri germeyi sürdürüyor. Bu, sofu Britanya'nın, şeytanın muzipliklerine yorarak itiraf ettiği gerçek hastalıktır. Britanyalı köylüler onun ormanlarda yatıp gizlendiğini söylerler; o, oradan geçene ve hayvanları güdenlere dualar ve bütün ayinleri okur; onu ölesiye esnetir.

XV. yüzyılda harcanan sahte neşe çabaları, güldürmek için işlenmiş ve tasarlanmış bu girişimler, zamanı biraz daha bulandırdı. Brandt'm ahlakla ilgili görüşlerinden ve onun Vaisseau des Fous (Deliler Gemisi) adlı yapıtından daha az neşeli ne olabilir? Bin türlü biçimlerde basılan Danses des Morts (Ölüler Dansı) da hüzün bakımından ondan aşağı kalmaz. Bu yapıtta iç sıkarak hiç olmazsa daha canlı bir zamanın telaşlı baş dönmesini anımsatan zayıf ve bayağı dokundurmalar vardır. Saint Gui'nin dansları, VI. Charles'ın halka biçiminde oynanan dansları (her parçası başka bir kimse tarafından ya da dönüşümlü olarak söylenen şarkı).

Bu güzel buluşlardan, zamana gerçekten uygun ve ödül kazanacak olanı, kötü basların [en kalın erkek sesi] korosuna öykünen, halk yığınlarının derin sesinin kaba karikatürü olan, biçimsiz alettir. Günden güne ziyaretçileri eksilen bir kilisede, bundan böyle şeytan halkın yerine geçecek, yahut hiç olmazsa. çok masraflı olan kilise korosunu eksiltecektir. On iki sarhoş kilise şarkıcısı, bu-

na benzer bir böğürme çıkaramazdı. Bu insanlıktan çıkarılmış ve yeniden hayvanlığa, bir eşekler ve boğalar korosunun kaba ezgilerine karışmış olan insan sesidir.

İşte halkın bugünkü eğiticisi, Latince ve daha az anlaşılan din kitabının okunması sırasında o, şeytan'ı dinler. Onun kulağı, bu barbar ezgilerle doludur. Ağzı açık, sessiz, dalgın dalgın dinler. Cismiyle buradadır; çünkü bulunmak zorundadır. Aklının bu duvarların ötelerinde olmadığından emin midir? Ben buna güvence veremem. Daha çok, tutsak ve köle olan bu aklın tarlalarda, ormanlarda dolaştığına bahse girerim. Ele geçirilemeyen şeytanı, insan düşüncesinin bir çuvalda bağlı olarak alıkoymasının mümkün olduğuna inanıyor musunuz, aptallar!

İstiyorsanız söyleyeyim, ya da hayır söylemeyeyim, burada bulunan insan uzaktadır, çok uzakta, başka bir yerde. Nerededir? Perilerin meşe ağacında, iki bin yıldan beri gece vakti toplanılan kaynağın başında. Buna iyice inanacak mısınız? Saflığı sizi güldüren bu basit adam, benim üstatlarım olan sizlere karşı, sönmüş sandığınız mezheplerin bağımsız geleneğini koruyor. Ormanların güzel Dianası ay ışığının özgürlükleri (çünkü gün zalimlerindir), akşamleyin övülür ve kutlanır. Kaynakların derinliğinde, büyük ormanların sonsuz gün doğumunda, değişmez bir biçimde, eski günlerin anlayışı, köyün güçlü ruhu geçerlidir. O, sessiz, fakat yıkılmaz bir halde, o dinginlikle tanrıların geçmişini, Romalıların ve başka ulusların geçen tanrılarını seyreder; insanın buluşlarında, güçlü kaynakların kristalinden daha

saf, meşe ağaçlarının bozulmamış yüreğinden daha sağlam bir şey bulamadığını bildiği için, üzülmez.

Bütün Ortaçağ'da süren bir "masum itaatsizlik" (Grimm'in mitolojisine bakm). Yineliyorum; sıradan ve temiz bir yüreğin içgüdüsünde masum itaatsizlik böyleydi. Fransa'nın en iyi ruhunun, Fransa'nın içinde yeniden doğduğu ruh olduğunu; aziz bakire Jean d'Arc'ın [Jan Dark'ın] ilk esinini, içinde iki bin yıl yaşamış olan ve kendisine yurttan söz eden apaçık anlatımlı periler ağacının yükseldiği ormanda, Loren marşlarıyla aldığını bilmeyen var mıdır?

Kalbin "avutucu ana" olan doğaya bu görkemli dönüşünden doğan sonuçların böyle olması yazgıymış. Bunların gerçekten basit olmadıklarını üzülerek söyleyebiliriz. Skolastik çocuklar, dinbilim düşkünü köylüler isteyen anlamsız bir sanatın garip çabasıyla uzun süre bozulmuş, yolundan saptırılmış olduklarından, ancak "deli" olarak "budala" olmaktan kurtuluyorlar. Bu yüzyılda koyu bir delilik nöbeti kendini gösteriyor; can sıkıntısı ve umutsuzlukla artıyor. Büyücülerin çayırında beyaz Diana, en yaşlı, sahte tanrıların sonuncusu olan iğrenç Arimane'dan daha az görünüyor.

XIII.

Büyücülük. Özet.

Engizisyon döneminin ünlü kitabı Büyücülerin Çekici'ni yazan ve iyi bir Alman papazı olan Sprenger, er-

kek büyücüden çok kadın büyücü olmasının, şeytanın kadınlarla daha sıkı ve kolay anlaşmasının nedenini araştırıyor. Bu soruya birbirinden anlamsız yirmi yanıt buluyor; erkeği mahveden kadınmış; kadın ağırbaşlı değilmiş; vücudunda (Süleyman bunu sağlıyor) bir şehvet uçurumu varmış, vb. vb... Belki daha basit ve daha doğru başka nedenler de vardır.

Bu garip çağda, mihrapta Tanrının yerini alıp ideal olarak tapılan kadın, gerçekte, üzerine bütün kötülükler yüklenen bu dünyanın kurbanıdır; onun cehennemi, yeryüzündedir. Boccacio, Griselidis adlı yapıtında, yalnızca pek genelgeçer olan bir öyküyü, erkeğin zavallı ana yüreğine karşı, tasasız sertliğini anlatıyor. Kadına dadanan kötülüklere, erkek boyun eğerek katlanınca, onun dar görüşlülüğü yüzünden, ölçüsüz çocuk ölümüyle denkleşen ölçüsüz doğumlar oluyordu. Ana, her zaman sefil bir oyuncaktır; her zaman yasta olan kadın, ancak (Sprenger'e göre), "Meyvası şeytanın olsun," diyerek gebe kalırmış. Otuzunda ya da kırkında yaşlanan, çocuklarının ölümünü gören kadın, ailesiz, ihmal edilmiş, bırakılmış bir durumda kalırdı. Ailesinin yanında, köylünün bu sert ocağında, yaşlı kadının nasıl bir konumu olabilir? Uşakların en aşağısı. Küçük çoban bile ondan çok saygı görür. Ondan ekmek lokmaları kıskanılır, yaşadığından dolayı ona sitemler edilir. Ananın, İsviçre'nin bilmem hangi kantonundaki oğlunun evinde, ateşin başında yerini koruyabilmesi için, yazılı bir yasa gerekir.

O, homurdanarak uzaklaşır. Kalbi kinle dolu olduğu halde ilenerek ıssız çayırlıkta dolaşır, soğuk geceler, sokaklarda başıboş gezer. Kötü ruhları çağırır. Gerçekte olmasalar bile, onları yaratabilir. Benliğinde olan şeytanın ona gelmek için yolu uzun değildir. Kadın, onun anası, nişanlısıdır ve ondan başka kimseye tapmak istemez.

Bu kadını kim durdurabilir? Tanrı ona Latin diliyle, anlaşılmaz simgelerle sesleniyordu. Şeytansa onunla, doğanın, kıralı olduğu dünyanın diliyle konuşuyordu; bu dünyanın iyilikleri ve kötülükleri, onun gücünü yeterince ilan ediyordu. Sanır mısınız ki, bu kadın dünyadan vazgeçmiştir? Solmuş, yoksul, yırtık giysili, çocukların aşağılamalarına uğramış olmasına karşın, o şiddetli bir istenç gücünü korur; sonsuz kinler, garip istekler besler. (Bir kez olanağın üstüne çıkıp tutkuya kapılınca, nerede durulur?) Fakat özellikle kazandığı şey, dilediğinizi yapmaktaki şeytansal güçtür. Komşunun yakalanmış olduğu hastalığın nedeni, odur. Kendisine iğrenerek bakan kibirli kadının çocuğunu düşürür. Böylelikle ondan korkulur. Artık ona gülünmez, ona kocakarı denmeye cesaret edilmez. O madamdır, ona selam verilir. Ana, çocukları üzerine titreyerek, elleri dolu ona gelecektir. Yakışıklı genç adam, evlenmesinin suya düşmemesi için oraya gelecek, istediğini ona verecek, onun beğendiğini yapacaktır. Büyücü, tavan arasındaki evinde, arkadaşına, yeşiller giyinmiş, on beş güzel oğlan gösterdi ve "Seç, bunlardan biri senindir" dedi.

Sprenger, karlı bir havada, bütün yollarda derin oyuklar açılmış olduğu halde, korkudan çılgına dönen ve Almanya'nın küçük bir kentinin çevresini saran, çok ciddi büyücülük yıkımına uğramış sefil bir halk gördüğünü ürpererek anlatıyor. Notre-Dame de Grace ya da Notre-Dame des Ermites'e bu kadar ziyaret yapıldığının hiçbir zaman görülmemiş olduğunu söylüyor. Bütün bu insanlar batak yollardan, aksayarak, sürüklenerek, düşerek, şeytandan aflarını dilemek için, büyücüye gidiyorlardı. Bu halkı ayaklarına kapanmış görmekten kocakarının duyduğu gurur ve öfke, kimbilir ne kadar büyüktü. O vakit, bu derece güçlü olduğuna göre, onun güzel olmak, hiç olmazsa sevilmek konusunda garip istekleri vardı. En ağırbaşlı kişileri delirterek gönlünü eğlendiriyordu. Bir manastırın papazları Sprenger'e, "Sırayla papaz arkadaşlarımızdan üçünü büyülediğini, dördüncüsünü öldürdüğünü gördüklerini, iştahı çekmeyen büyülü şarabı göstererek, küstah bir edayla, 'Bunu yaptım ve yapacağım ve büyülü maddeyi yedikleri için kurtulamayacaklar,' dediğini işittiklerini..." söylemişlerdi.

Görüldüğü gibi, büyücüler oyunlarını gizlemek zahmetine pek az katlanıyorlardı. Daha doğrusu bununla övünüyorlardı; Sprenger, kitabını süsleyen öykülerin büyük bir kısmını onların ağzından dinleyerek derlemiştir. Bu kitap kendini bilgin sanan bilgisiz bir adamın yapıtıdır. Gülünç bir biçimde Thomistelerce alışılagelmiş olan yönteme öykünülerek bölümlere ve bölümler de alt

bölümlere ayrılmıştır; Tanrı'nın, kendisiyle şeytanın arasında yapılıp genellikle şeytanın üstünlüğü kazanmasını istediği bu dehşetli düelloda, çareyi ancak, elinde alev saçan ateşle ruhlarına yerleştiği cisimleri mümkün olan çabuklukla yakarak şeytanı kovalamakta bulan, saf yürekli, çok inanmış, gerçekten korkmuş bir adamın yapıtıdır.

Burada Sprenger ancak, geniş bir sistemi tamamlamak, daha toplu bir kitap, bir yazın ürünü verme artamını kazanmıştır. Eski ceza çektirme yolları ve günahların engizisyonu hakkındaki günah çıkarıcı papazların kitapçıklarının yerine, en büyük günah olan, dinsizliğin engizisyonu hakkındaki Directorialar geçti. Fakat en büyük dinsizlik olan büyücülük için özel Directorialar ya da kitapçıklar, büyücüler için tokmaklar yapıldı. Dominiken papazlarının çabasıyla sürekli olarak zenginleşmiş olan bu kitapçıklar, Sprenger'in Malleusu ile, onu Almanya'daki büyük görevinde aydınlatan ve en az bir yüzyıl için engizisyon mahkemelerinin kılavuzu ve ışığı olan kitabıyla, yetkin bir duruma gelmiştir.

Acaba, bu konuları incelemeye Sprenger'i yönelten etken neydi? O, Roma'dayken, papazların ziyaretçileri barındırdıkları bir manastırın yemek koğuşunda Bohemyalı iki adam görmüş, bunlardan birisi genç papaz, diğeri de onun babasıymış. Baba, yolculuğun başarıyla sonuçlanması için içini çekiyor ve dua ediyormuş. Bu görüntüden acı duyan Sprenger, kederinin neden ileri geldiğini soruyor. Adam, şeytanın oğlunu ele geçirdiği-

ni, büyük zahmet ve harcamayla onu Roma'ya, azizlerin mezarlarına götürdüğünü söylüyor. Papaz, "Bu oğul nerededir?" diye sorunca, "Yanınızdadır," yanıtını veriyor: "Bu yanıt karşısında korktum ve geriledim. Genç papazın yüzüne bakıyordum, onun pek utangaç bir edayla yemek yediğini ve tatlılıkla konuştuğunu görünce şaşırmıştım: Bir kocakarıya sert bir söz söylediği için, onun kendisine büyü yaptığını ve bu büyünün bir ağacın altında olduğunu bana anlattı. Hangi ağacın altında? Bunu söylememekte büyücü kadın inat ediyordu."

Sprenger, acıma duygusuyla, şeytanın ele geçirdiği bu adamı kiliseden kiliseye gezdirmeye ve kutsal sayılan şeyleri ziyaret ettirmeye koyuldu. Her durakta, okuyup üflemeler, öfkelenmeler, haykırışlar, kıvranmalar, her dilden anlaşılmaz sözler. Bütün bu şeyler, olanı biteni izleyen, şaşkınlıkla karşılayan, ürperti duyan halkın karşısında oluyor. Merak edilecek şey, Almanya'da o kadar çok olan şeytanlar, İtalya'da azdı. Birkaç gün, Roma'da başka şeyden söz edilmez oldu. Çok önem kazanan bu sorun, hiç şüphesiz Dominiken papazının dikkatini çekti. O, incelemeler yaptı, bütün malleusları ve diğer yazma risaleleri topladı; şeytanın yöntemleri konusunda birinci derecede güç sahibi oldu. Onun malleusu, bu macerayı, Sprenger'e, 1484 yılında Papa VIII. Innocente tarafından verilen büyük görevden ayıran yirmi yıl içinde yazılabilmişti.

Almanya'daki bu görev için, oraya sokulması söz konusu karanlık sisteme karşı isyan edecek olan Cer-

men sadakatini yenebilecek, deneyimli, akıllı ve becerikli biri gerekiyordu. Vatikan, Hollanda ülkesinde, engizisyonun onurunu yaralayan ağır bir başarısızlığa uğramıştı ve bunun sonucu da Fransa'yı engizisyona kapamak olmuştu. (Eski bir Protestan yöresi olarak yalnızca Toulouse kenti engizisyon yönetimine bağlandı). 1460 yılına doğru, Arras duayeni olan ve pek büyük günahların tövbe ayinini yapmak üzere piskoposça atanan Romalı bir rahip, dinle ilgili sorunları tartışmaya başlayan chambres de rhétorique'e (edebi toplantılara) dehşetli bir darbe indirmeyi kurdu. Bunlara katılan söylevcilerden birini, büyücü diye zengin kentsoylularla, hattâ şövalyelerle birlikte yaktı. Böylece, etkili olan soylular sınıfı kızdı, halkın sesi şiddetle yükseldi. Özellikle Fransa'da engizisyon aşağılandı, ona ilençler yağdırıldı. Paris parlamentosu ona şiddetle kapıyı kapadı ve Roma, beceriksizliği nedeniyle, bu dehşet veren tek yargıcını bütün kuzeye sokma fırsatını yitirdi.

1484 yılma doğru zaman daha elverişli görünüyordu. İspanya'da kırallığa egemen olacak derecede etkililiği ve gücü artan engizisyonun, o zaman kendiliğinden yürümesi, her yere girmesi ve her yeri sarması gereken muzaffer bir kuruma dönüşmüş olduğu sanılıyordu. Almanya'da ise bir engelle, ruhani prenslerin kıskanç muhalefetleriyle karşılaşıyordu. Kendi mahkemeleri, özel engizisyon yöntemleri olduğu için, bunlar Roma'dan gelecek olan engizisyon mahkemesini kabule yanaşmıyorlardı. Fakat bu prenslerin durumu, halkın kıpırdama-

larının kendilerinde yarattığı çok büyük kaygılar, bunları daha ılımlı davranmaya itiyordu. Salzburg'a doğru bütün Ren ve Souabe bölgesi ve doğu bile, için için kaynıyordu. Köylüler zaman zaman ayaklanıyorlardı. Sanki, yer yer alev saçarak varlığını duyuran büyük bir yanardağ, yer altındaki görünmez bir ateş gölüydü. Alman engizisyonundan daha çok korku uyandıran yabancı engizisyonu, bugün büyücü ve yarın asi sayılacak kimseleri ateşte yakarak ülkeye dehşet salma, serkeş ruhları ezme konusunda, parlak başarılar elde ediyordu. Bu, halka baş eğdirmek için çok iyi bir silah, yarayı vücudun tehlikeli yerinden çıkarıp atmak için şaşırtıcı bir önlem. 1349 yılında birçok nedenle Yahudiler üzerine yöneltilmiş olan fırtına, bu kez büyücüler üzerine yöneltilecektir.

Yalnızca bir adam gerekiyordu. İlk kez olarak Mayence ve Köln sarayları, Frankfurt ya da Strasburg'un alaycı halkı karşısında, mahkemesini kuracak olan engizisyon yargıcının zeki bir adam olması gerekliydi. Onun kişisel becerisinin, görevinin nefret edilecek yanını karşılaması ve bazen unutturabilmesi önemliydi. Bununla birlikte Roma, adamların iyi seçilmesi için daima titiz davrandı. Haklı olarak, sorunlardan çok kişilere önem verdi ve başarınm, öteki ülkelere gönderilen ajanların özel karakterine bağlı olduğunu sandı; bu sanısının nedenleri de vardı. Acaba Sprenger gerçekten aranan adam mıydı? Bir kez Alman Dominiken idi; ortalığa dehşet salan bu tarikatın bütün manastırlarından

ve okullarından yardım gören bir papazdı. Okulların yetiştirdiği onurlu, daima metinlere göre davranabilecek bir oğula; iyi bir skolastiğe; Somme [bir bilim dalının ilkelerini içeren kitap] adlı yapıtı iyi bilen, Saint-Thomas'a sadık kalmakta ısrarlı bir adama gereksinmesi vardı. Sprenger'de bu niteliklerin hepsi bulunuyordu. Fakat, üstelik, o bir budalaydı.

[Sprenger], "Dia-bolus sözcüğünün, 'iki' demek olan dia ile 'büyük fincan' anlamındaki bolus'un ya da 'hap' anlamındaki pilule'nin bileşmesinden oluştuğunu; çünkü o aynı zamanda hem ruhu, hem de cismi yuttuğu için, iki şeyden ancak bir hap, bir tek parça ortaya getirdiği çoğu zaman söylenir ve yazılır," der; (sonra da, Sganarelle'nin ağırbaşlılığıyla sözünü sürdürür:) "Ama, Yunan sözcük türetme bilimine göre, defluens (şeytan?) yani 'düşen' anlamına gelir; çünkü o, gözden düşmüştür."

"Büyücülükle zarar vermek kastı" demek olan "malefice sözcüğü nereden gelir? "Maleficiendo'dan yani 'male de fide sentiendo'dan gelir." Garip fakat çok önemli bir türetme bilimi. "Malefice" sözcüğüne "kötülük" anlamı verilirse, her büyücü bir dinsiz ve her şüphe eden bir büyücü olur. Kötü niyet besleyen her insan, büyücü diye ateşte yakılabilecektir. Arras kentinde yapılmış olan ve yavaş yavaş her yerde uygulanmak istenen şey de budur.

İşte Sprenger'in sağlam, tartışma kabul etmeyen artamı [meziyeti] budur. O, en az kabul edilebilecek tez-

leri cesaretle öne sürer. Bir başkasıysa, itirazları gidermeyi, hafifletmeyi ve azaltmayı denerdi. O, böyle bir denemeye gerek görmedi. Birinci sayfadan beriye, şeytanın mucizelerine inanmamak için elde bulunan nedenleri, cepheden ve birer birer açıklar. Sonra soğukkanlılıkla buna, nice dinsel kanıtlar ekler ve nedenlerini reddetmeksizin, birbirine karşıt olan metinleri, Saint Thomas'ı, Kutsal Kitap'ı, destanları, din yargılarını bilen bilginleri ve yorumları kopya eder. O, önce size sağduyuyu gösterir, sonra onu yetkeyle toz haline getirir.

Hoşnut, içi rahat, zafer kazanmış bir ruh durumuyla yerine oturur, "Pek iyi; şimdi, buna bir diyeceğiniz var mı? Akıl yürütecek kadar gözüpek misiniz?" demek ister. Göreyim sizi, örneğin, kilise ve din yargılarını bilen bilginler bunu bir ayrılık nedeni olarak kabul ettikleri halde, şeytanın karı-koca arasına girmekten zevk duymadığından şüphe edin. Herhalde, buna verilecek yanıt yoktur. Kimse bir şey fısıldamayacaktır. Yargıçlarla ilgili olan bu kitapçığın başında, "En ufak bir şüpheyi açığa vuran bir yargıcın, bununla yanıt veremez duruma getirileceğini, onun sarsılması gerektiğini ve kötü bir rastlantı olarak şüpheye düşmüş ya da ayartılmışsa, önce kendisini mahkûm etmekle, ateşte yakmakla işe başlamalıdır," denmektedir.

Her yerde aynı yöntem; yani, önce sağduyu, sonra cepheden, göz göre göre ve çekinmeksizin, sağduyunun yadsınması yöntemi egemen. Örneğin bir kimse, "aşk ruhta olduğuna göre, burada şeytanın gizemli etkisinin

bulunduğunu varsaymak kesinlikle gerekli değildir," demek isterse, bu anlamsız bir şey değil midir? Sprenger, "Hayır," yanıtını veriyor. "Odunu yaran, onun yakılmasına neden olmaz; o ancak dolaylı bir nedendir. Odunun yarıcısı, aşktır. (Eski devirde Atina'da toplanan Yüksek Ceza Mahkemesi üyelerinden Denis'e, Origéne'e ve Jean Damascene'e bakınız). Demek oluyor ki aşk, aşkın ancak dolayısıyla nedenidir. İşte incelemenin ne olduğu görülüyor. Böyle bir adamı zayıf bir okul yetiştiremezdi; insan beynini böylesine yoğurmaya elverişli makineler, yalnızca Köln'de, Louvain'de ve Paris'te vardı. Paris'teki okul çok güçlüydü; kullandığı mutfak Latincesi için, [onu] Gargantua'nın, Janotus'una karşı çıkarmak lazımdır. Fakat, Hutten'e Obscriviri tipini, pek çok verimli ve bereketli zümre olan bilgi düşmanları ve cahilleri tipini veren Köln okulu, karanlıkların bu şanlı kıraliçesi daha güçlüydü.

Sözcüklerle dolu ama anlamca boş, doğanın olduğu derecede mantığın da amansız düşmanı olan bu sağlam skolastik, görkemli bir inançla kitaplarında, giyiminde, pisliğinde ve tozunda egemen olur. Mahkemesindeki kasasının bir yanında Somme'u öbür yanında Directorium'u bulundurur. Bunların dışına çıkmaz. Geri kalan her şeye gülümser. O aldatılacak bir adam değildir; yıldızları okuma bilimiyle simya bilimine dayanarak gözleme yöneltecek olan, yeterince budalaca olmayan budalalıkları yapacak olan, o değildir; ne diyeyim? Sprenger güçlü bir düşünce adamıdır, o eski reh-

berlerden şüphe eder. Albert le Grand, büyük fırtınanın kopması için bir çeşmeye adaçayı konulmasının yeter olduğunu söylediği halde, o, buna baş sallamakla karşılık verdi: "Adaçayı mı? Rica ederim, bunu başkalarına anlatın," dedi. İnsanın biraz deneyimi varsa, burada izini yitirtmek ve aldatmak isteyen hileci prensin kurnazlığı sezilir; fakat onun çekeceği vardır; çünkü uğraşacağı bilgin, kurnazların kurnazıdır.

Bu hayranlık verici yargıç tipini ve onun önüne getirilen adamları görmek isterdim. Tanrının başka başka iki dünyadan ele alacağı yaratıklar birbirlerine bunlardan daha karşıt, daha yabancı, ortak bir dilden daha çok yoksun olamazdı. Gözü muziplik ışığı saçan, cehennem ateşinde üç kez pişmiş olan yırtık giysili kocakarı; kara ormanın ya da Alplerin yüksek çöllerinin çobanı olan korkunç yalnız... Gözü dönmüş bilgin taslağının önüne çıkarılanlar, işte bu vahşilerdir.

Bunlar adalet sandalyesinde onu uzun süre terletmeyeceklerdir. İşkencesiz, her şeyi söyleyeceklerdir. İşkence, sonra, tutanağın tamamlayıcısı ve süsü olarak gelecektir. Onlar sırasıyla ne yaptıklarını anlatırlar. Şeytan çobanın candan dostudur ve o büyücüyle yatar. Büyücü bu duruma gülümser, onunlar övünür. Topluluğun dehşetinden açıkça hoşlanır. O, onun sahibi ve âşığıdır. Yalnızca, kendisini yumruk gücüyle yönlendiren sert bir sahiptir. Bir kez ondan karnını şişirdi mi, boşuna yere korkunç konuğu defetmek, oraya buraya koşmak ister; nereye koşsa, onu da birlikte götürür. Asalak bir güç

tarafından kemirilen, onun inip çıktığını duyan, istemediği halde benliğinde yaşayan bir hasta gibi, bazen öfkeden çırpınır; erkeğe gelince, o kadının duyduğu eza ölçüsünde eğlenir. Kadın onun oyuncağı, topacıdır ve eğer kadın da herkesi hırpalıyorsa, bunu kendisi kabaca hırpalanmış olduğu için yapıyor.

İşte oldukça deli bir kocakarı; diğerleri de ondan az deli değildir. Yoksa bunlar budala mı? Hayır ne biri, ne öteki budaladır. Tersine, budala olmaktan uzak, incelmiş, kurnazdırlar; otu aralayıp duvarların arkasından gözetlemeyi bilirler. Onların daha iyi gördükleri şey, bilginin şapkasını gölgeleyen pek büyük eşek kulaklarıdır. Bu da onlardan korkmasından ileri geliyor. O, istediği kadar cesaret taslasın, yine titrer. Kendisi bile, eğer papaz şeytanı kovarken dikkat etmezse, onu bazen konakladığı yeri değiştirmeye; Tanrı'ya adanmış bir vücutta var olmayı daha gurur verici bularak papazın vücuduna taşınmak zorunda bıraktığını itiraf eder. Bu basit çoban ve büyücü şeytanların bir engizisyon yargıcının vücudunda barınmak hırsını beslemediklerini kimbilir? Kalın sesiyle kocakarıya: "Senin sahibin o kadar güçlüyse, onun tecavüzlerini ben neden duyumsamıyorum?" dediğinde içi hiç de rahat değildir; "Zavallı adam, kitabında ben bunları pek çok duyumsuyorum," diyor.

"Ratisbonne'da bulunduğum zaman, kaç kez evimin penceresinin camlarına vurmaya gelmişti. Kaç kez şapkama iğneler batırmıştı ve sonra yüzlerce düşlem; köpek, maymun düşlemleri görünmüştü..." vb...

Yüksek mantıkçı olan Şeytan'ın en büyük sevinci, kocakarının sesi ve diliyle, bilgine ancak, onun suyu bulandırarak ve mürekkep gibi karartarak kaçan balık gibi devinip saf dışı edebileceği, içinden çıkılmaz kanıtlar, aldatıcı sorular ileri sürmektir. Örneğin "Şeytan ancak Tanrı'nın izin verdiği kadar etkinlikte bulunur. O halde ona alet olanları niçin cezalandırmalı?" Ya da: "Biz serbest değiliz. Eyüb'ün [Peygamber] başına geldiği gibi, Tanrı, Şeytan'a bizi ayartması ve kışkırtması, dayak atarak bize karşı şiddet kullanması için izin verir. Davranışlarında serbest olmayan bir kimse cezalandırılmalı mıdır?"

Sprenger, "Siz özgür insanlarsınız (burada çok metin vardır). Siz ancak kurnaz şeytanla anlaştığınız için kölesiniz," diyerek işin içinden sıyrılıyor. Buna verilecek yanıt çok kolay olacaktır: "Eğer Tanrı şeytanın bizi aldatmasına, bizimle bir anlaşma yapmasına izin verirse, bu anlaşmanın uygulanmasını da o sağlar; bu bakımdan o sorumludur," vb.

"Bu adamları dinlediğimden dolayı, ben çok iyi bir insanım," diyor şeytanla mücadele eden budala. Bütün millet de onun gibi söylüyor. Hepsi davaya bakılırken alkışlıyorlar; hepsi heyecanlı, ürkek, idamı sabırsızlıkla bekler durumdadır. Asılanlar, yeter derecede görülür. Fakat büyücü erkekle büyücü kadın gelince, bu iki çalı demetinin alev saçan ateşinde, nasıl çıtırdayarak yanacaklarını görmek meraklı bir eğlence olacaktır.

Halk yargıçla birliktedir. O, zor durumda değildir.

Directorium'una göre, üç tanık yetecektir. Nasıl oluyor da üç tanık bulunmuyor? Özellikle yalan yere tanıklık yapmak için? Her dedikoducu kentte, her kıskanç, komşularına karşı kin besleyen köyde tanıklar pek çoktur. Bununla birlikte Directorium, modası geçmiş, yüzyıllık bir kitaptır. Nurlu bir yüzyıl olan XV. yüzyılda, her şey yetkinleşmiştir. Tanık bulunmazsa, halkın sesi, yani genel haykırış yeter.

İçten haykırış, korkudan haykırış, kurbanların, büyülenmiş olan zavallıların haykırışları yeter. Sprenger bundan çok etkilenir. Onun skolastiklerden, kuru düşlem peşinde koşan insanlardan olduğunu sanmayın. Onun bir kalbi vardır. İşte bunun içindir ki o kadar kolaylıkla öldürür. O acıyan ve iyiliği seven bir adamdır. Önceleri gebeyken, büyücünün bir bakışla çocuğunu boğduğu, göz yaşları döken kadına acır. Tarlasına dolu yağdırdığı zavallı adama acır. O, hiçbir suretle büyücü olmadığı halde, karısının büyücü olduğunu gören ve boynuna ip takıp onu ateşte yaktırmak için kendisine getiren bir kocaya acır.

Acımasız bir adamla, belki yakayı kurtarmak mümkün olabilirdi; fakat, bu iyi Sprenger'le, hiçbir umut yoktur. Onun insanlık yanı çok güçlüdür; çaresiz suçlu, ateşte yakılmak cezasına hüküm giyer ya da kurtulmak için çok becerikli, çabuk anlayışlı, hazırcevap olmak gerekir. Bir gün ona, aynı günde, aynı saatte görünmez darbelere uğrayan, Strasbourglu üç aile kadını tarafından bir şikâyet ulaştı. Bu kötülük nasıl ve kimin eliyle

yapılmıştır? Onlar ancak, kendilerine büyü yaptığını sandıkları asık suratlı bir adamı suçlu gösterebildiler. Engizisyon yargıcının huzuruna getirilen adam itiraz ediyor, bütün azizleri tanık göstererek bu kadınları tanımadığını ve yüzlerini hiç görmediğini söylüyor. Yargıç ona inanmak istemiyor. Ağlamalar, yeminler, onu kandıramıyordu. Yadsımalardan öfkelenmiş olmakla birlikte kadınlara karşı duyduğu büyük acıma duygusu onu büsbütün katı yürekli yapıyordu. Yerinden hemen kalkmak üzereydi. Adamcağıza işkence edilecek ve orada, en masumların yaptıkları gibi, o da itiraf edecekti. Yeniden söz söyleme iznini aldı ve dedi ki: "Evet anımsadım, gerçekte, dün ben dövdüm... Fakat kimi? Vaftiz edilmiş kimseleri değil; bacaklarımı ısırmak için üzerime saldıran üç kediyi..." Keskin zekâ sahibi olan yargıç, o zaman işin içyüzünü anladı; zavallı adam masumdu; olay günü kadınlar kesinlikle kedi biçimine girmişlerdi ve kurnaz şeytan, Hıristiyanları mahvetmek ve büyücü sandırmak için onları adamın bacaklarına saldırtarak eğleniyordu.

Ustalığı daha az olan bir yargıç, bu gerçeği sezemezdi. Fakat her zaman böyle bir adam bulunamazdı. O halde engizisyon mahkemesinde daima, basit ve deneyimi az yargıca, eski düşmanın hilelerini, onları saf dışı etmenin çarelerini, büyük Sprenger'in Ren'deki savaşımlarında büyük başarıyla kullandığı becerikli ve köklü yöntemi gösterecek ve rehberlik edecek iyi bir kitap bulundurmak çok gerekli bir şeydi. Bu bakımdan,

cepte taşınması zorunlu olan Malleus, genellikle o zaman az görülen küçük 18 formasında bastırılmıştı. Zor durumda olan yargıcın, yargılama sırasında masa üzerine dört sayfalık bir formayı açması uygun olmazdı. O, doğal olarak gözünün ucuyla bakıp, masanın altındaki budalalık kitapçığına başvurabilirdi.

Bu türden bütün kitaplar gibi Malleus da garip bir itirafı içerir: o da, şeytanın ilerlemekte, yani Tanrı'ın yitirmekte bulunması, İsa'nın kurtardığı insan soyunun şeytana av olmasıdır. Şeytan, çok açık olarak, menkıbeden menkıbeye doğru yürüyor. İncil zamanlarından, mistik ve hukukçu olarak onun azizlerle bahse tutuştuğu, düşüncesini savunduğu ve başarı kazanan üç önermeli kıyas sonucunda, üzerinde anlaşılamayan ruhu alıp götürürken gururlu bir gülüşle "'Benim mantıkçı olduğumu bilmiyordun," dediği söylenir. O, Dante dönemine kadar domuz ağıllarında barınmakla kendini çok talihli sayıyordu.

Ortaçağ'ın ilk zamanlarında Şeytan, ruhu alıp götürmek için henüz onun can çekişmesini bekliyor.

Aziz Hildegarde (1100 yılına doğru), "onun yaşayan bir adamın bedenine giremeyeceğini, girdiği kabul edildiği zaman organların dağılacağını; bedene yalnızca şeytanın düşleminin ve dumanının girdiğini" sanıyor. Bu sağduyu ışığı, XII. yüzyılda yok oluyor. XIII. yüzyılda, yaşarken Şeytan'ın eline geçmekten son derece korkan ve bu korku yüzünden kendisini gece gündüz silahlı iki yüz adamın korumasına bırakan bir papaz görüyoruz.

O zaman, Tanrı'nın koruyuculuğuna insan güveninin gittikçe azaldığı, şiddeti giderek artan bir dehşet dönemi başlıyor. Artık şeytan gizli bir ruh, karanlıklara dalan bir gece hırsızı değildir; o Tanrı'ın gözüpek düşmanı, onun güneşi altında, güpegündüz yarattıklarını bozan cesur taklitçisidir. Bunu anlatan kimdir? Acaba destan mı? Hayır, en büyük bilginlerdir. Albert le Grand, Şeytan'ın bütün yaratıkları değiştirdiğini söylüyor. Saint-Thomas daha ileri giderek, "Şeytan, yaratılış olarak ya da tohumlarla yapılabilen her şeye öykünebilir" diyor. Bu derece ağırbaşlı bir kimsenin dilinden çıkan ve en az gerçek yaratıcının karşısına bir yaratıcı konulmasına varan hayret verici bir ayrıcalıktır; o, "İnsanın hayvana dönüştürülmesi, bir ölünün dirilmesi gibi tohumsuz yapılabilecek şeyleri şeytanın yapamayacağını," ekliyor. Tanrı'nın payı işte böyle küçülmüş oluyor. Kendisine ait olmak üzere ancak, pek az görülen ve garip bir eylem olan mucize kalıyor. Fakat her günün mucizesi olan yaşam, yalnızca onun değildir. Taklitçisi olan Şeytan, onunla doğayı paylaşıyor.

Zayıf gözleri Tanrı'ın yarattığı doğayla, şeytanın yarattığı doğa arasındaki farkı göremeyen insan için, işte paylaşılmış bir dünya. Her şeyin üzerinde dehşetli bir kararsızlık dolaşacaktır. Doğanın saflığı kaybolmuştur. Saf kaynak, beyaz çiçek, küçük kuş, Tanrı'ın yapıtları mıdır, yoksa haincesine yapılmış taklitler, insana kurulmuş tuzaklar mıdır? Geri! Her şey şüpheli bir durum alıyor. Her iki yapıt da, "gerçek olan ötekidir" düşünce-

siyle şüphe altında olduğu için, bulandırılmış ve zorla elde edilmiştir. Şeytanın gölgesi aydınlığı perdeliyor ve her canlı yaratığa uzanıyor. Görünüşe ve insanların zulümlerine göre yargıya varmak gerekirse, o dünyayı bölüşmemiş, tümüyle el koymuştur.

Sprenger zamanında işler bu durumdaydı. Onun kitabı Tanrı'nın güçsüzlüğü hakkında en üzücü itiraflarla doludur. O, böyle olmasına Tanrı'nın izin verdiğini söylüyor. Bu derece mutlak bir sanıya göz yummak, Şeytan'ın her şey olduğunu, Tanrı'nınsa hiçbir şey olmadığını inandırmaya yönelmek, izin vermekten fazla bir şeydir; bu yanlışlığa karşı kendilerini hiçbir gücün korumadığı bahtsız ruhlar âleminin cehennemlik olmasına karar vermektir. Hiçbir dua, hiçbir pişmanlık ve af dileme, hiçbir ziyaret, hatta mihrabın kutsal şaraplı ekmeğinden tatmak bile (bunu itiraf ediyor) yetmez. Benliğe acı çektirmenin garip bir biçimi.

Günahlarını gayet iyi çıkartmış rahibeler, ağızlarında dualı ekmeklerle, böyle bir anda bile korkmadan, cehennemlik âşığın [Şeytan'ın] kafalarını bulandırdığını, kendilerini izlemekten vazgeçmediğini açıklarlar ve sorularla yapılan baskı üzerine, onun, ruhu elde ettiği için, bedene de sahip olduğunu, ağlayarak sözlerine eklerler.

Eski Manichénler (Mani dini bağlıları; burada bir iyilik ve bir de kötülük tanrısının varlığına inanan dinsizler anlamındadır), modern Albigeoislar (İlk Protestan tarikatına bağlı olanlar), iyinin yanında mücadele eden ve şeytanı Tanrı'ya eşit kılan, kötünün büyüklüğü-

ne inanmakla suçlandılar. Fakat burada o, eşit olmaktan fazla bir şeydir. Madem ki Tanrı kilisede dua sırasında papazm bölüp dağıttığı ekmekle bir şey yapamıyor, o halde şeytan, Tanrı'ya üstün demektir.

O zaman dünyanın gösterdiği garip görünüm beni şaşırtmaz. İspanya, karanlık bir şiddetle; Almanya, Malleus'ta anlatıldığı gibi, çekingen ve bilinçsiz bir öfkeyle; küstah galibi, kendisine yurt edindiği sefillerin yanında izlerler; onun yerleşebildiği canlı konutların [bedenlerin] hepsi yakılır. Ruhta çok güçlü olarak bulunduğu için, onu bedenlerden kovmak istenir. Fakat bu neye yarar? Bir kocakarıyı ateşte yaktırın, Şeytan onun komşusunda yerleşir; ne diyeyim? O bazen, (Sprenger'e inanırsak) kendisini büyüleyen papaza dadanır. Hakkındaki yargıyı şarkı gibi söyleyerek ve bir ruha karşı kaba ateşlerin savaşımıyla alay ederek, kendi yargıcını bile yener.

Bununla birlikte, Dominiken papazları çare olarak Meryem'in şefaatine [suçun bağışlanması için yapılan aracılık] başvurulmasını, Ave Maria duasının sürekli yinelenmesini salık verirlerdi. Sprenger bu çarenin geçici olduğunu itiraf ediyor. İki Ave arasında Şeytan tarafından ele geçirilmek olasılığı vardır. İşte bundan dolayı, Meryem adına çekilen yüz elli taneli tespih icat edildi. Bununla, dikkati vermeksizin, zihin başka şeyle ilgilenirken sonsuz sayıda mırıldamlabilir. Halk yığınları, sanatın bu ilk deneyimini kabul ettiler. Bununla Loyola dünyayı yönetmeyi deneyecektir. Onun Exercitiaları ilginç bir kitapçıktır.

Skolastik, düşünme makinesiyle sona ermişti. Dinin de dua makineleriyle sona ereceği sanılıyordu.

XIV.
Özet.

Rönesans neden üç yüz yıl gecikiyor? Niçin Ortaçağ, ölümünden sonra üç yüz yıl yaşıyor?

Bu çağın korkutma siyaseti, polisi, ateşte yakma cezaları, Ortaçağ'ın yaşaması için yeterli değildi. İnsan aklı bunların hepsini kırıp parçaladı. Onu kurtaran okul, akıl ve kavrayışa karşı akıl yürütmeyle bir halk topluluğunun oluşmasıdır.

Yokluk bereketli oldu, yarattı.

Bırakılan felsefeden, sonsuz itirazcı alayları, boş ve hiç olan şeyler üzerinde ciddi ve hararetli tartışmalar ortaya çıktı. Boğulan dinden, akılcı mistiklerin ikiyüzlü âlemi, saçmasapan söyleme sanatı doğdu.

Doğanın, bilim ve fenlerin bırakılmasından, yıldızları okuma bilimini bilen, servet toplayan yığınlarla dolandırıcı ve hileci insan ortaya çıktı.

Okulun yetiştirdiği, rüzgârdan doğmuş ve sözcüklerle şişirilmiş pek büyük bir ordu belirdi. Onlar okuyup üflediler. Soluklarından, bir yalanlar ve boş sözler Babili, akıl ve önlemin girmediği, sihirli bir biçimde kalınlaşan güçlü bir sis havaya yükseldi. İnsanlık üzgün ve sessiz, yadsıdığı gerçeğin ayağı dibine oturdu.

Gerçeğin yokluğunda, hiç olmazsa doğruya erişi-

lebilseydi! Kıral onu Papa'ya karşı ileri sürüyor. Bu tanrılarımızm büyük gürültüsü, büyük savaşıdır. Ve bütün bunlar bir hiç içindir. Cisimleşen her iki güç anlaşıyor. Her türlü özgürlükten umut kesiliyor ve eskisinden daha aşağı bir dereceye düşülüyor. Komünler mahvoldular. Kentsoylu sınıfı küçük sakınganlıkla birlikte doğdu.

Halk yığınları bu suretle mahvedilince, büyük ruhlar ne yapabilecekler? Ölüleri diriltecek, insan gücünün üstünde varlıklar ortaya çıkacak, ama hiçbir şey yapamayacaklardır. Jeanne d'Arc'ın geçtiğini gördüler ve "Bu kız kimdir?" dediler. Dante, büyük kilisesini yaptı ve Brunelleschi Santa Maria del Fiore'nin hesaplarını yapıyor. Fakat yalnızca Boccacio'nun zevkine varılıyor. Kuyumculuk, mimarlığa egemen oluyor. Can çekişmekte olan eski gotik kilise, küçük ziynetler, kıvrımlar, dantelalar vb. ile çevrelendi, süslendi ve güzelleşti.

Yüzyıllarca sürmüş olan asılsız kültürde dayatmak, insan beynini yassıltmaktaki olağanüstü özen, meyvelerini verdi. Bırakılan doğanın yerine doğadışı varlıklar geçti; bundan da, kendiliğinden, ikiyüzlü bir canavar, sahte bilim canavarı, fitneci bilgisizlik canavarı doğdu. Skolastik ve çoban, engizisyon yargıcı ve büyücü, birbirine karşıt iki sınıf halk görünümü gösterirler. Bununla birlikte hepsinde, kunduz postundan kürkleri olan budalalarda da, paçavralar içindeki delilerin ruhlarında da aynı inanç; bu dünyanın sahibi ve prensi sayılan kötülüğe olan inanç vardır. Şeytanın zaferinden dehşete dü-

şen budalalar, Tanrı'yı korumak için delileri yaktılar. Karanlıkların dibi tam oradadır. Basımcılık oraya biraz ışık getirmeksizin elli yıl geçti.

Okul ve öğreti anlaşmazlıkları, yüzyıllarca süren büyük Yahudi ansiklopedisi, önce insan aklının kararsızlığını büsbütün karıştırdı. İstanbul'un fethinden sonra sığınılan Yunanistan hiç yardım etmedi; gelen el yazması kitaplar ciddi okuyucularını bekliyordu; bunlardan başlıcaları ancak gelecek yüzyılda basılacaktır.

Böylece, büyük keşifler, makineler, maddi araçlar, rasgele yardımlar, bunların hepsi henüz yararsızdır. XI. Louis'nin ölümünde ve bu ölümü izleyen ilk yıllarda, yeni bir günün yaklaştığını tahmin ettirecek hiçbir şey görülmüyor.

Burada bütün onur, ruhun, kahraman istencin olacaktır. Savaşlar ve olaylarla karışık olan kaynaşmalar ve anlaşmalar, esinle dolu büyük bir devinim başgöstermektedir. Halk yığınlarının içinden çıkan, ama onların pek az önem verdiği biri (Colombo, Copernic veya Luther), bu karanlık uyarıların yalnızca kendisine yöneltildiğini kabul edecek ve ayağa kalkarak, "İşte ben buradayım," yanıtını verecektir.

AÇIKLAMALAR

II. Bölümün açıklaması.

Rönesans dönemi. Abailard, vb...

Olaylar doğal akışım izlemiş olsaydı, XII. yüzyıl kesinlikle Rönesans çağı olacaktı. Dinsel esin; simgesini, ayin kitabını ve söylencesini yaratmış olduğu için, kesinlikle tükenmişti ve halk şarkılarıyla başlayan ilk çağından henüz çıkmış, büyük destanlara kavuşmuş olan laik esin, manastırın kutsallığından söz eden söylence tiplerine karşı, bunlara doğrudan doğruya karşıt olan kahramanlıktan ve hareketten söz eden destan tiplerini çıkarmıştı. Godefroy de Bouillon gibi bir papazın, Papa'ya karşı savaşması ve Roma'nın duvarlarına imparatorluğun bayrağını dikmesi, daha o zaman bir devrim, insan idealinin bütün anlamıyla değişmesi anlamını taşıyordu. O zamanlar az yazılıyordu. Fakat Abailard'ın derslerini binlerce kişinin dinlediği görüldükten sonra, kültürün çok ilerlemiş olduğundan nasıl şüphe edilebi-

lir? Bugün, metafizik incelemelerine karşı, o zamanki kadar meraklı, düşkün kafalar bulup bulamayacağımızı kestiremiyorum. Bilindiği gibi bu büyük okul, Sainte-Genevieve'de, Clovis'in kulesinin (buna kötü bir ad verilmiştir) eteğinde açıldı. Panthéon'un arkasında yükselen bu kule, 1000 ile 1031 yılları arasında yapılmıştı. (Ölüm kaydına göre Sainte Genevieve, II, 374, Lebeuf). Demek ki, onun şu anda var olan eski temeli, büyük Abailard'ı dinlemişti. Böylece çağdaş felsefenin hareket noktası, Voltaire ve Rousseau'nun sonsuz uykularına daldıkları Panthéon'un mahzenlerine iki adım uzaklıktadır. Bütün çağdaş okullar dağdan inmişlerdir. Ben bu kulenin eteğinde dehşetli bir topluluğu, yalnız Abailard'ın öğrencilerini değil; elli piskoposu, yirmi kardinali, iki papayı, bütün skolastiği; yalnızca bilgin Héloise'i, dillerin öğretimini ve Rönesans'ı değil, fakat Arnaldo de Brescia'yı, yani devrimi görüyorum. Ne görkemli şey. Bu kule Capitole'e hor gözle bakmakta ne kadar haklıdır. Henüz dururken ona dikkatle bakınız. Bizim aceleci peygamberlerimiz onu ortadan yok edebilirler. Böyle sonuçlar vermiş olan bu olağanüstü öğretim nasıl bir şeydi? Şüphesiz, bu öğretim yalnızca ondan kalan ve korunmuş olan şeyden ibaret olsaydı buna hayret etmek yerinde olacaktı. Fakat bunda bambaşka şeyler bulunduğu gayet iyi seziliyor. Bu bir bilimden fazla bir şeydi. Bu bir ruhtu; özellikle Ortaçağ'm karanlık ve sert dinbilimi, yorum için insan mantığının harcadığı çabanın ürünü olan büyük yumuşaklık ruhu. Pek ola-

sıdır ki, onun mantığından ve toplu önermeler kuramından çok, bu yönden dünyayı ele geçirmişti. Ne yazık ki, çizdikleri kadronun darlığından sıkılarak ve güzel yapıtlarında Rémusat ve M. Cousin; sağlam, açık ve çok parlak özetinde M. Hauréau, onu her iki yönünden yorumlayamamışlardır. Fakat bu iki yön birbirinden ayrılabilir mi? Halk, XII. yüzyıldaki en karmaşık sorunlarda, Abailard'm mantığının önemini fazla duymuşsa, bu şüphesiz, onun halka daha yakın olan öğretiminden, pek güçlü olarak uyarılmış olmasından ileri gelmiştir. Zamanın usandırıcı yöntemi karşısında, gayet insansal ve yumuşak olan bu dinbilim, Abailard'm acıyan bir yüreğe sahip olduğunu gösterir. (Özellikle onun, ilk günah hakkında, Introductio ad Theologiam adlı kitabının, 988'inci sayfasına bakın.)

Bu büyük adamdan söz ederken sert bir dil kullandığımda, bunu duyamadığımdan dolayı yazıklanıyorum; itiraf etmeliyim ki, Héloise'e karşı onun gösterdiği soğukluk beni rahatsız etmişti. Söylencenin, bu hayranlık verici kadın özverisinin ve onun ölmez aşkının etkisi altındaydım. O kendisini, bu büyük mantıkçının şan ve şerefi uğruna kurban etti ve avuntu olarak elinde öğrendiği bilim ve diller kaldı. Saint-Esprit kilisesinde kendisi tarafından başlatılmış olan üç dil öğretimi, Raymond Lulle ve başkalarının yardımlarıyla, Rönesans'ın değişmez düşüncesi olarak kaldı ve sonunda I. François zamanında, Collége de France'ın açılmasıyla gerçekleşti. Birbirinden kötü bir biçimde ayrılmış olan man-

tıkla bilimin bu evlenmesi, dünyanın en güzel destanıdır, Ortaçağ halkının anısını koruduğu tek destandır. Mezarda birleşmiş olan iki evlinin ölü bedenleri, 1792'de Nogent belediyesine verilmiş ve sonra, M. Lenoir tarafından Fransız Anıtları Müzesine konulmuştur. (Onun Description'una, I, 219'a bakın.) Onların Doğu Mezarlığındaki mezarları, halk tarafından her zaman ziyaret edilmekte, çelenklerle dolu bulunmaktadır.

III. Bölümün açıklaması.

Düzenin kurulması ve bireyin güçten düşmesi.

Biz gerçeği yadsımıyoruz. Mm. Augustin Thierry, Henri Martin, Stadler, Chéruel, vb'nin çıkmış ya da çıkacak bilimsel yapıtlarının, çok yararlı yayımlarının karşısında, biz XIII. yüzyıldan beri Fransa'nın hayırlı yapıtı olan ve öteki Avrupa devletlerinin önüne geçmesine yaramış bulunan yönetsel ilerlemeye hiçbir biçimde itiraz etmek istemiyoruz.

Biz yine, garip bir surette biçimlenen; Joinville'den Froissard'a, çok çabuk, otuz ya da kırk yılda; ve Froissard'dan Comines'e çok ağır, elli yıllık bir dönemde, Fransız dilinin ilerlemesini ve Fransız düzyazısının oluşmasını yadsımak istemiyoruz. Çok uzun süren bu zamanda Deschamps, Charles d'Orleans ve Patelin'in küçük başyapıtlarının dışında, gerçekten yazın değeri olan hiçbir ad göremiyorum. Chastelain, üstadı olan Charles

le Téméraire gibi, çok çaba göstermekle birlikte bir şey yapmaya gücü yetmemiştir. Comines çok geç yetişti: O, VIII. Charles ve XII. Louis zamanında yazmaya başladı. Bir kez daha yineleyelim. Biz bu yönetsel ve yazmsal biçimlerdeki ilerlemeyi yadsımıyoruz. Biz yalnızca bu ilerlemenin daha az pahalıya mal olarak, insan karakteri bu derece ezilmeden yapılıp yapılamayacağını inceliyoruz. Ahlakın böyle zayıflaması, silahı elinden alınmış olan ülkeyi İngiliz istilasına teslim etti; yalnızca kendisi için herkesin kılıcını elinden almış olan kıralllık, onu kullanamadı ve o kadar sözü geçen, bu düzenin kurulması sorunu, her türlü düzeni ortadan yok eden iki uzun ve korkunç kesintiye uğradı. Bundan sonra hiçbir şeyin eskisi gibi, aynı büyüklükte ve aynı canlılıkta yeniden ele alınmadığını kaydedeceğiz. 1357'de, Etats Généraux zamanında Fransa, geleceğin hedefini görmüş ve açık olarak belirlemişti. İlerde görüleceği üzere, bundan sonraki devinimler, hemen hep yalanla dolu komedyalar, katıksız Ortaçağ tepkileridir.

IV. Bölümün açıklaması.

XIII. Yüzyılda alçalma.

Tarihin en çok yıkım getiren, en karanlık zamanı, bana göre 1200'üncü yıl, kilise tarihinin 93'üncü yılıdır. Bu, bir ulusun, Vaudoisların ve Albigoisların yok edilmesi dönemi oluşundan çok, büyük ruhani kolluk

örgütünün kurulmasına rastlayan dönem olmasındandır. Bu korkunç yıldırma siyaseti, bizim 93'te var olan bütün araçlara, dünyada hiçbir yetkenin kullanmadığı bir araç ekledi ki, o da, itiraftır. O andan başlayarak bir göz açıldı, her eve, her ocağa bir pencere deliği oyuldu. Ruhun derinliğini görecek bir yol bulundu ve bu o kadar erkle yapıldı ki, kendisine karşı bile bozulmuş olan maneviyat, bizzat kendi casusu ve fitnecisi oldu. "Fakat korku salma böyle olduysa, onu kanıtlayın. Yapıtını gösterin. Anıtlarını belirleyin," sözü, şakacı bir söz. Bundan hiçbir iz kalmaması için nasıl davrandığınızı siz daha iyi bilirsiniz. Yapıt, çöldür, halkın zekâsının, ruhunun birden yok olmasıdır. 1200 yılında, hepsinin birincisi; 1300 yılında, sonuncusu. 1200 yılında, İtalya'nın esinlendiği gezginci saz şairlerini koruyan bu perinin işitilmemiş parlaması. 1300 yılında Jeux Florauxların ilahilerinin tatsızlığı gelir. Daha başka yapıtlar ister misiniz? Carcassonne dolaylarına, kara dağların giriş kapısına gelin; 1836'da yeniden ortaya çıkarılmış olan bu mağaralara girelim. Bunlar halka biçiminde yere serilmiş iskeletlerle doluydu, bütün kafatasları merkeze yaklaştırılmıştı, vücutlar da dairenin ışınlarını oluşturuyordu. Onları tanıtabilecek hiçbir yazıt, hiçbir giysi parçası, hiçbir işaret yoktur. Ruhani yıldırma ölülerin bile peşini bırakmadığı için, aileler bu zavallı kemiklerin kamuya açık bir yerde yakılmasını görme utanç ve nefretinden kurtulmak için, akrabalarınm cesetlerini böyle gizliyorlardı. Çıplak, onursuz, adsız olarak bu ölüler, 1836 yılına kadar orada saklı kaldılar. Büyük ölü, bü-

tün anılarıyla, diliyle ve geleneğiyle öldürülmüş olan, ulustur. M. Fauriel'in, Albigeoisların Destam'na yazmış olduğu güzel ve soğuk önsözde, XIII. yüzyılda yayılmış, iki kez çevrilmiş olan bu destanın, birdenbire ortadan kaybolduğunu ve ancak destanda kullanılan dil anlaşılamayacak derecede eskiyip unutulduktan sonra, suçsuz sayılarak ortaya çıkarılmış bulunduğunu okudum. XII. yüzyılda okunamaz bir durumdadır. Dil değişmiş, anılar silinmiştir. Bu derece unutma, son derece barbar bir yıkım olayını varsaydırır. Yalnızca düşünmeye cüret edilememekle kalınmıyor, fakat anımsamaya bile cesaret edilemiyor. Papa'nm Haçlı Savaşlarının sonuçlarını yazıklanarak karşıladığını anlatan dizeli öykü, bu budalalığı kolaylıkla anlatıyor. Ben arşivlerde bunun tersini gösteren kesin kanıtı buldum. III. Innocente, ölümünden pek az önce yazdığı mektupta, yerinde durmayan bir heyecanı gösteren tümcelerle, dökülmüş olan kanın önemini kabul etmektedir. İşte gerçek Innocente; yoksa benim bile, bu öyküye bakarak yaratmış olduğum, kuşkulu ve ağlayan Innocente değil. (Ayrıcalıklar, Fermanlar, Evrak Mahzeni'ne bakın, kayıt 18. XIII, sayfa 32 ve karton J, 430).

V. Bölümün açıklaması.

XIV. Yüzyılın ahlakı üzerine.

Ortaçağ'ın ahlakı hakkında edinmiş olduğumuz olumlu düşünce, yeni metinlerin yayımıyla değişmişti.

Templierlerin (eski şövalyelerin özel bir sınıfı) davası hakkındaki ikinci cilt üzerinde yaptığım incelemeler, beni XIV. yüzyıl konusunda aydınlattı; bu belgeler Temple sınıfı için utandırıcıdır; bir kutsallık çağı olarak kabul etmiş olduğumuz XI. ve XII. yüzyıllar, Saint-Bertin'in kilise ayrıcalık ve vakıflarının koşullarını gösteren defterinin yayımlanması üzerine, bambaşka bir nitelikte göründü. Papazların, bir manastırın içinde görülmüş ve açığa vurulmuş olan yaşayışları; kavgalar, düzensizlikler, ahlak düşkünlüğü vb. bakımlarından, tam bir rezalettir. Fakat en dehşetli ışık, XIII. yüzyıl konusunda yazılıp, Rouen'da 1845 yılında M. Bonnin tarafından yayımlanan, Eudes Rigaud'nun piskoposluk ziyaretlerinin güncesinin (ziyaretlerin kayıtlarının tutulduğu defter) bize verdiği ışıktır. Rigaud bir Fransisken papazı, Saint-Louis'nin adamı, onun danışmanıdır. 1248-1269 tarihinde Rouen'da başpiskopos olunca, kiliseden kiliseye gezerek ruhani bölgesini dolaşır ve her akşam, çok sert, kısa ve acı notlarla, gördüğünü yazardı. Her yerde gördüğü şey, henüz kadınlara yaklaşma ve onlarla ilişkiye girme kolaylığı olmadığı ve bu olanak daha sonra ortaya çıktığı için, [papazların] uydurma bekarlığın[m] rezalet ve kötülüklerinin ayıplarını açığa vurmak zorunda kalmasıdır. Öz kızkardeşiymiş gibi, hepsinin karıları vardır. Bir sürü rahibe gebedir, onlar boyuna manastırın dışına gider gelirler; dostlarından tanınanların adları başpiskopos yanından not ediliyordu. Onun zor durumu göze çarpıyor, her türlü yetkesi; kıral, papa ve ulustan aldığı güç vardır ve gene de bir şey

yapmaya gücü yetmez. Hepsi suçludur. Kime güvenmeli? Rahibelere laikleri kabul etmeyi yasak ediyor ve onları gebe bırakmış olanların din adamları olduğunu itiraf ediyor. Ahlak bozukluğu, yalnızca ilkeyi unutmakla, inancı bırakmakla sınırlı olmayıp, fakat daha derin bir biçimde aşkı, gevşeklik verici mistisizmi, zayıflığa doğru uğursuz inişi anlatan ilkenin kendisini de kapsadığı için düzeltilemez bir durum aldı.

V. Bölümün açıklaması.

Bağımsızlıktan elçekmeler vb.

Tutsaklığı ortadan kaldıran kimdir? Kimse. Çünkü tutsaklık hâlâ sürmektedir; biçimlere ve sözcüklere aldanmamalı. İmparatorluğun düşmesinden sonra Hıristiyanlık, tutsağın köleye çevrilmesine karar vermiş midir? Hayır; çünkü kölelik, colonat (işlediği toprak ürünlerinin bir kısmını toprak sahibine veren yarıcı) adı altında, imparatorluk zamanında vardı. İktisadi yaşamda ve çalışma biçimlerinde ortaya çıkan bu büyük devrimler dinin etkisiyle ortadan kalkmaz. Bu çalışma yöntemi en fazla verimli bir yöntem olarak göründüğü sürece, imparatorluk Hıristiyanlarının köleleri oldu ve aynı nedenle sonraki Hıristiyanların da sömürgelerimizde böyle köleleri olmuştur ve daha da olacaktır. Hıristiyan ahlakının yumuşaklığının, şüphesiz ki köleye yararı dokunmuştur; fakat Hıristiyanlığın öğüt ve salık verdiği

yazgıya razı olma anlayışı ve bunun sonucunda her türlü kölelikten kurtulma çabasından vazgeçilmesi, açıkça zulmün işine çok yaramış; onu güçlendirmiş ve sağlamlaştırmıştır. Saint Basile zamanında, birkaç gözüpek düşünce adamı: "Kutsal ruhun, köle ile sahip durumunda var olmayıp,özgür insan durumunda yer aldığını" ileri sürmeye kalkışmışlardı. Saint Basile bu öğretiyi şiddetle reddediyor (kutsal ruhla ilgili); bu yüzyılda, genç Théodose zamanında, Isidore de Péluse, aynı düşüncede olduğunu bildiriyor (Lib. XIV, Epist. XII): "Özgür olmak elinde olsa bile, tutsak olmayı yeğlemelisin, çünkü böylece eylem ve davranışlarının hesabı senden daha az sorulacaktır" ve başka bir yerinde de (Lob. XIV, 169): "Kölelik özgürlükten daha değerlidir." Bunlar kişisel, rasgele düşünceler midir? Hayır; bunlar, Hıristiyanlık inancının derin esasından, emeksiz ayrıcalık düşüncesinden ve sahiplerin ayrıcalığından çıkıyor. Kölenin diyecek hiçbir şeyi yoktur; sahip, Tanrı'ın sevgili kuludur. "Her güce saygı gösteriniz, çünkü o, Tanrı'dan gelir." İşte Hıristiyanlığı, monarşinin, soylular sınıfının, bütün köleler ülkesinde sahiplerin bağdaşığı [müttefiki] yapan şey budur; işte, Avrupa'da, tutucu partinin iki kolunun (din ve siyaset) güçlü ve çözülmez bağdaşıklığını oluşturan şey budur; ortaçağ inancını, devrim tepkisinin yalnızca ruhu ve aracı değil, esasını ve cevherini yapan şey budur. M. de Maistre ve de Bonald tarafından, ne diyorum, gallican Bossuet (Gallican, katolikler içinde Fransız Kilisesi'ne yandaş olanlara verilen

ad; Fransız) tarafından reddedilemeyecek biçimde kurulmuş olan bu gerçekleri yinelemeye ne gerek vardır? Bossuet, politikasında ve her yerde, Hıristiyanlığın yetke dini, kölenin inancı olduğunu güçlü olarak kanıtladı. Bu dönemin başta gelen mantıkçısı Cenovalı M. Bonavino (Ausonio Franchi), bunu matematik bilimlerinin hoşgörü kabul etmeyen sertliği derecesine yükseltti. Kimse, onun koyduğu kuralın hiçbir yönünü değiştirmeyecektir.

VI. Bölümün açıklaması.

Budalalar ulusunun yaratılması vb.

Aristoteles'in çevrilmiş olan yapıtları üzerinde yaptığı incelemelerde, bilgin Jourdain, büyük skolastiklerimizin ne kadar az sağlam bir alan üzerinde yürümüş olduklarını bize sezdirmişti. Saint Thomas ve Albert le Grand, hiçbir kişisel girişimde bulunmamayı, daima bir metinden işe başlamayı, yorumlamayı, fazla hiçbir şey yapmamayı meslek edinmişlerdir. Ellerinde dayanabilecekleri ciddi metinler bulunmadığı, doğruluklarına hiç güvenilemeyecek aktarmaların kararsız ve aldatıcı zemini üzerinde yürüdükleri kanıtlanacak olursa ve bu da, örneğin Aristoteles'e yorulan bir konunun [aslında] Aristoteles felsefesine karşıt bulunduğunun farkına varılmaksızm olmuşsa, ne yapılır? Ellerinde daha yetkin metinler bulunmuş olsa bile, onların yalnızca Aristoteles ile

kiliseyi (akla karayı, buzla ateşi) kaynaştırmaya yeltenmeleri, bu ünlü mantıkçıların pek sağlam bir beyine sahip olmadıklarını gösterir. İşte Jourdan'ın incelemelerinden çıkarılması gereken ve M. Hauréau'nun, doğrudan doğruya Kant'ın felsefesine dayanan gözüpek ve sert bir eleştiri yapıtı olan kitabından anlaşılan budur.

Königsbergli stoacı, kuzeydeki kayalığından okullar, yöntemler, insanlar ve tanrılar hakkında adalet dağıtan bu büyük yargıç Kant, bu yapıta imzasını koyardı. Bu yalnızca bir kitap değil, fakat zamanın ahlaksal, güzel bir olgusudur. Enstitünün bir yarışmasına onu sunan yazar, kendisi hakkında yargıya varacak olanlar için hiç kayırmadan, esirgemeden kararını vermişti. Bu güzel, ender, insana güven veren bir şeydir. M. Cousin'in sakınan seçmeciliğinden (birçok filozofun düşüncelerinden yararlanıp yeni bir felsefe oluşturma; eklektizm) bu derece serbest olarak söz ettiğine göre onun bütün doğruluğuyla eski bilginlerin felsefe anlayışlarını nitelendirebileceği kolayca anlaşılır. Ona gene onur veren şey, skolastiklerin ustalıklarını, gereğinden fazla olan bilgi ve kavrayışlarını açığa vurmak zorunda kalınca, bunu büyük bir çabayla, eski dönemle Ortaçağ'ı birbirine yaklaştırma yolunda yapılan bu ilk girişim için gösterilmesi gereken özenle yapmasıdır. Öğretimleri, sonuç olarak Rönesans'a engel oluşturacak bir yığın eleştiri karşıtı düşüncesi olan bir kitle yaratmış olmakla birlikte, onlar bu soylu istenci beslemekle, Rönesans'ın malı olmuşlardır.

VII. Bölümün birinci açıklaması.

Doğadan yüz çevrilmesi.

Buna yaratıcıdan yüz çevrilmesini ekleyelim. 1843 yılında garip bir şey öğrenilmiştir; bu, Ortaçağ'ın koyu dinsizliğinin keşfedilmesidir. Buna inanacak mısınız?

I. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar Tanrı'nın bir tek tapınağı; bir tek mihrabı olmadı! Şüphesiz, burada söz konusu olan Baba Tanrı, her varlığın kendisinde yaşadığı varlıktır! Garip nankörlük! Avrupa'yı bu kadar uzun zaman dünyanın genel kaynaşmasından uzak bulunduran korkunç sapkınlık! Meryem'in ve bütün azizlerin tapınakları vardı. Kendi tarikatında sivrilen en küçük papaz, cennete giderdi. Onun yortusu, kilisesi, mezhebi vardı; fakat Tanrı'm böyle şeyleri yoktu. "Tanrı'dan başka her şey Tanrı'ydı." (Bossuet). Bu kanıtlanmış mıdır diyeceksiniz ve eğer bu kesinlikle böyle idiyse, kilise bunu nasıl örtbas etmemişti? Öykünün anlatılması garip, fakat keşfini kendisine borçlu bulunduğumuz eski dönemin bilgini için onurludur. M. Didron, Hıristiyanlık ikonografisini (resim, yontu, madalyon gibi eski yapıtları inceleme sanatı), henüz yayımlanmamış büyük belgeler koleksoyununu keşfetme iznini, ancak başpiskoposluğun sansürcüsü rahip M. Guame'i kabul ederek elde edebilmiştir; fakat ne yapmalı? Boşluk, gayet açıktı; M. Didron, Tanrı'nm bu birbirini izleyen betimlerinin, I. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar [olan] hiçbirini bulamıyor, bir tanesini gösteremiyordu.

XIII. yüzyılın başlangıcında, Baba Tanrı ilk kez bir minyatür üzerinde Oğul Tanrı'nın yanında görünüyor. O, 1360 tarihine kadar oğula eşittir, onunla aynı yaştadır. Bu tarihten sonra ondan ayrılıyor, eşitliği bozuyor, daha yaşlı oluyor, yavaş yavaş üç ilahi kişinin ortasında yer alıyor (s. 207-220-222). Fakat bunun için bir zaman gereklidir; onun ilk betimleri, hiç de layık olduğu saygıyı gösterecek nitelikte değildir. Paris'teki Notre-Dame kilisesinde (kuzey cephesindeki büyük kapı, 1300), kavsin çıkıntılı taş oymasında onun ancak bir eli görünür. Betimi, kuzey cephesindeki büyük kapıda, yağmurdan ve havadan etkilenen çıkıntılı bir taş oymasında görülür, oysa sıradan melekler siper altına alınmışlardır. Onun bir başka betimi de, merkez cephesindeki kapıda, kemerin taş oymalarının çıkmtıları, din uğrunda ölenler için yapılmış sayvanlar arasında sıkışıp kalmıştır (hiç değilse 1843'te durum böyleydi). Uzaklıklar yanlış hesaplanmış ve daha yer kalmış olduğundan, onu oraya bir boşluğu doldurmak için koymuşlardır (s. 189). Nasıl olmuş da, M. Gaume, çok doğru arkeoloğun bu 189'uncu sayfasını içine sindirebilmiş? Bundan hiçbir şey anlamadım. Fırtına koptuğunda, 207.-242. sayfalar, prova halinde düzenlenmişti. Papaz, "Üç ilahi kişilikten her birine daima aynı saygı gösterilmiştir. Tarikatta olduğu gibi dogmada da, Oğul hiçbir zaman Baba'dan ve Ruh-ül-Kudüs'ten üstün tutulmamıştır", dedi (not, s. 242, satır 16-20). M. Didron, kitabı gerçekten düzelteceğini, fakat sayfaların hepsi bağlanmış olduğu

ve basılmış olan birçok yaprağın üzerinde oynamak gerekeceği için, bunun olanaksız olduğunu saygıyla söyleyerek beceriyle ve ustalıkla işin içinden sıyrıldı. Baş eğip sayfaları bozmuş olsaydı, bizi uzun bir zaman için din tarihinin bu başta gelen, esaslı noktası hakkındaki eski bilgisizliğimizin içine yeniden sokmuş olurdu.

VII. Bölümün ikinci açıklaması.

Doğadan yüz çevrilmesi.

Jean de Salisbury, Abailard okulunun dağılışından ve mistisizmin utkusundan sonra, birçoklarının manastırlara kapandıklarını, başkalarının da kibar âlemlerin havailiğine, sarayların hiçliğine (nugis curialibus) döndüklerini, çok iyi açıklar; hafif düşünceli, hoş, şüpheci ve Papa IV. Adriano'nun yandaşı ve dostu olan Jean'ın bizzat yaptığı budur: fakat daha ciddi olan diğerleriyse Salerno'ya veya Montpellier'ye gittiler (Metalogicus, I-II. c.). Orada inanç bir sığınak buldu. Bilimin bu kutsal yerleri, doğaya ve unutulmuş olan yaratıcıya inananları kabul etti. Oğul'un mihrabından Baba'nın mihrabına; yaşamı yaratan, avunduran, her türlü araçla onu koruyan ve iyileştiren Tanrı'ın mihrabına sığındılar. Oysa Batı, Tanrı'yı tatlı bir ay ışığı olarak görüyor, Doğu, Arap ve Yahudi İspanya ise, onu, yaratıcı ve nimetlerini sel gibi döken gücü, verimli güneşiyle, hayranlıkla seyrediyorlardı. İspanya savaş alanıdır. Hıristiyanların

göründüğü yerde, çöl görünüyor. Arapların olduğu yerdeyse, her yandan su ve yaşam fışkırıyor, ırmaklar akıyor, toprak yeşeriyor, bir çiçek bahçesi oluveriyor ve düşünce alanı da çiçekleniyor. Barbarlar deyin, ama onlar olmasaydı acaba biz ne olurduk? Onlar olmasaydı, XI-II. yüzyılda sayıştayımızın [devletin gelir ve giderlerini denetleyen kurul] en basit bir hesabı yapmasının olanaksız olduğunu, Arap rakamlarını beklemek gibi utandırıcı bir durumda bulunduğunu söylemeli mi? Araplar dünyaya, hiçbir ulus dehasının insan türünü nimetlendiremediği en zengin armağanı vermişlerdir. Yunanlılar onlara mantık mekanizmasını verdilerse, Araplar da bilimlerin zorunlu aracı olan sayı mantığını, hesap bilimini ve cebiri verdiler.

Daha ne çok yararlı şeyi; imbikten çekme yöntemini, şurupları, merhemleri, ilk ameliyat araçlarını, mesanenin içindeki taşları kırma düşüncesini, vb... verdiler. (Sicilya ve II. Frederic'le Araplar arasındaki ilişkilerle ilgili, Sacy, Sédillot, Reinaud, Viardot, Libri, Renan, Amari'ye bakın.)

VIII. ve IX. yüzyılda, Gotik mimarinin hayret uyandırıcı örneklerini vermiş olan ulus, şüphesiz ki sanatçı bir ulustu. Kendileriyle vahşi kuzey komşuları arasındaki karşıtlık, Cid destanında (Rodrigo Diaz de Vivar'ın XI. yüzyılda yazdığı destan) göze çarpar. Şövalyelik, incelik, kadına saygı ve çocuklara sevgi o zaman Güney'e özgüdür. Bunu Hristiyanlar bile itiraf ederler (Ferreras, 1139). Buna hoş ve yüreğe dokunacak bir örnek verece-

ğim. Cordoba cennetini bir çöl yapmış olan bu yok edici savaşta, Haçlılar ordusu Granada ülkesine erişmişti ve Gastadoresler her şeyi yakarak, her şeyi; bitkileri, ağaçları, bağları keserek, açlık yaratmak için her çareye başvuruyorlardı. Yiğit bir Arap emiri, yiyecek toplamak için kentten dışarı çıktı. Bir çayırda, Hıristiyanların konakladığı yerin dışında, büyük İspanyol senyörlerinin çocuklarının güvenlik içinde oynamakta olduklarını gördü. Onları kargısının tahta sapıyla okşadı ve "Gidin çocuklar, analarınızın yanına gidin," dedi. Buna şaşılıyordu. O, "Ne yapayım? Bunların daha bıyıkları bile terlememiş," dedi. (Circourt, Mores, Mudejares Araplarının Tarihi, I, 312; Viardot, İspanya Arapları, I, 351.) Yahudilerden cildin sonunda söz edeceğim.

VII. Bölümün üçüncü açıklaması.

Ortaçağ ailesi.

Ortaçağ ailesinin karakterini, gerçek ve ideal bakımdan nitelendirmek konusunda tümüyle aldanılmaktadır.

Ana, ana mıdır? Oğul, oğul mudur? Ne şu, ne de bu. Anası onu yükseltemez: o, anasından üstündür. İdeal çocuk, bilgindir ve daha doğarken vaazda bulunur. İlk günah yüzünden cehennemlik doğan ideal çocuk, cehennemlik gibi yumruklana yumruklana yetiştirilir (Luther günde beş kez kamçı dayağı yerdi.)

Kadın, dengesini oluşturan analık karakterini taşımayınca, bir düşlem (Dante'nin Beatricesi) yahut Boccaccio'nun acıklı gerçekliği (zavallı Griselidis) oluyor. Griselidis seviyor ve yukarı bakıyor ve kalbini kırmakla eğlenen bir şövalyeyle evleniyor: onun kalbi o derece kırılmıştır ki, çocuğunu bile savunmuyor. O doğal durumundan çıkmıştır, artık ne ana, ne de kadındır. Beatrice de az doğa dışı değildir. O aşağı bakıyor, aşağılık adamı yükseltiyor ve ona bilmediğini öğretiyor: fakat neyi? Verimli olmayan, kısır, bereketsiz ve ısısız ışığı. O ağlamakla, pişmanlık göstermekle kalıyor. Gerçekte, o oda uşağını yetiştiren ortaçağ kadınıdır. Onu yetiştirir mi, yoksa onunla birlikte düşer mi? Saintre'nin küçük Jehan'ına bakınız. Bütün Ortaçağ toplumunda evlenme, bayağı bir bağ sayılarak kötü görülmüştür. Orada, dinsel düşünceye göre aile anlayışına uygun aile yoktur; çünkü baba ve koca yoktur. Koca, içten koca değildir; baba, eğiten olmadığı için baba değildir. Eğiten, yetiştiren, doğru yoldan ayrılmaya ve ocağın mahvolmasına neden olan yabancıdır.

Ortaçağ, bilim için olduğu kadar aile ve eğitim için de güçsüzdür. Doğanın düşmanı olduğu gibi, ailenin ve eğitimin de düşmanıdır.

IX. Bölümün açıklaması.

XIV. Yüzyılın İtalyası Dante karşıtıdır.
Pazar vaazlarından kovulan Dante.

M. Fauriel'in, bu kez M. Mohl tarafından yayımlanan Dante üzerine dersinde, büyük şair ve din adamının İtalya'da hiçbir zaman rağbet görmediği çok iyi biçimde saptanıyor. O zamanın işadamları olan ve her yerde Yahudilerin yerine geçen İtalyanlar, destandan ancak yergi içeren birkaç dizeyi akıllarında tutmuşlardır. Bundan başka, Dante'nin inancıyla Saint Thomas'ın inancı arasındaki tam uygunluk, onlara az önce ölmüş olan ve herkesin tanıdığı kadının tanrılaştırılması yolunda gösterilen olağanüstü gözüpekliği büsbütün unutturdu. Bu yeniliğin önemi o kadar az duyumsandı ki Tanrısal Komedya üzerine kiliselerde dersler verildi. Kilise, madam Beatrice de Portinari'nin övülmesini ağırbaşlılıkla öğretiyordu. M. Fauriel, yetkin bir sağduyuyla, burada söz konusu olan şeyin hiçbir biçimde ne bir yazıt, ne de aşıkça bir mistisizm olmayıp çok olumlu biçimde aşk olduğunu kanıtlıyor.

IX. Bölümün açıklaması.

Jeanne ve Jean.

Jeanne d'Arc'ın söylencesini, "Fransa Tarihi" adlı yapıtımda ve demiryolları kitaplığında bulunan ciltler-

den birinde olmak üzere, iki kez anlattım. (M. Jules Quicherat'nın çok nefis yayımladığı dava kağıtlarına bakınız.) M. Bonnechose, "Jean Huss'ün Mektupları"nı çevirmek gibi esaslı bir hizmet; M. Alfred Dumesnil de bunları yorumlamak ve bu derece büyük bir olayı yeniden aydınlatmak hizmetini görmüşlerdir. Dinbilimi pek az bilen bu aziz, yalın, din uğruna canını veren bu insan, öyle bir ulusal kahramandır ki! Dinin değiştirilmesinde olduğu kadar ve hatta daha çok doğrudan doğruya devrimin müjdecilerinden biridir. Aziz ruhu ve duygulu yüreğiyle, o dünyaya yalnızca her şey olan bir şeyi, çağdaş büyük mucizeyi, devrimin şölenini öğretir: ulusa yoksulluk; (bu Hussiteslerin çığlığıdır.) Papazsız yuvarlak masanın eşitlerinin oluşturduğu halka topluluk ve masa da mihraptır. Orucun karanlık sarhoşluğunun, insanları kurban vermekte son derece cömert davranan kanlı mistisizmin yerine; herkesin birleşmesi, tek varlık olması sevincinin, sonsuz kavrayışın ve doğanın iyiliği sayesinde, Tanrı'nın serbest kucağında, kardeşçe bir topluluk geçti.

X. Bölümün açıklaması.

Gotiğin bozgunu.

Günün birinde zamanımızın garip bir hastalığının, "Gotik merakı"nın tarihi yazılacaktır. Bunun ilk ve gülünç başlangıcı bilinmektedir.

M. de Chateaubriand, Sceaux civarında, Val aux Loups'da, zamanından önce bunun son derece kaba bir taklidini yazmaya kalkıştı. Yirmi beş yıl, iş bu durumda kaldı. 1830'da Victor Hugo dehasının erkiyle onu ele aldı, düşsel, garip ve çirkin yanlarından, yani sonradan ortaya çıkan özelliklerinden hareket ederek, ona yayılma gücü verdi. 1833'te kitabın ikinci cildinde bu serpilmenin canlı yasasını belirlemeyi deniyordum; Goethe buna "billurlaşma" demişti. Benim çok aşırı olan heyecanım bir sözcükle açıklanıyor: biz seziyorduk ve bizde biliciliğin nöbeti vardı. Konuyu aydınlatan metinler yayımlanmamıştı. Bu ilk zamanlarda kilise, her yeniliğe karşı olduğu gibi, bütün bu şeylere karşı yabancı ve ilgisizdi; onlara iyi gözle bakmazdı; papaz Pascal, Gotiğe karşı çıkmaktan henüz vazgeçmiyordu. Daha akıllı olan genç mimarlar, bununla bir iş yapılabileceğini papazlara anlatmaya kalkışmamış olsalardı, o belki bağışlanmayacaktı. Çabuk ilerleyen basın, sorunu unutmuş olabilirdi; ama mimarlar onu unutmuyorlardı. Onlar Hugo'ya koşuyorlardı; bana da geliyorlardı. Bütün yazın adamlarını kışkırtıyorlardı. Bizim öğretilerimize karşı gösterdikleri bu tutuculuktan biraz şaşırmıştık; bunu anlamıyorduk. Gerçekte olup biten işte buydu, halkın içinde kendilerini çok yalnız duyumsayan hükümet adamları rahipler sınıfına ellerini uzatıyorlar ve onunla anlaşmak istiyorlardı. (M. Guizot'nun Revue Française'deki makalelerine bakınız.) Fakat ne üzerinde anlaşmak? Rahipler sınıfı ne istiyordu? Çocuklarımıza geleceğimizin

öğretimini; hükümet, onu daha az bir ödülle hoşnut kılmak; ona sanatı, anıtları teslim etmek istiyordu.

Yazın adamı olan mimarların en iyi biçimde kavradıkları şey, işte budur. Kolaylık gösteren yan hükümet, zorluk gösteren yan rahipler sınıfıydı. Aslında, bu eski yıkıntılardan ötürü onun hiçbir kaygısı yoktu; hükümetin bütün önerilerine karşı, yalnızca, "Taşlarınızı alıkoyun, okullarınızı verin," diyordu. Bununla birlikte, sanatçılar ona, halktan bütün kentlerde kazanacağı işçi sınıfının önemini anlattılar. Ona önerilen şey, yalnızca hazinenin anahtarı; kabul etmeye tenezzül edeceği şeyi bütçeye kendisi yazabilmek için, bir kalemdi. Sainte-Clotilde için on milyon, şüphesiz Notre-Dame için yirmi, Saint-Denis için üç ya da dört milyon; Saint-Germain des Prés için ne kadar ve diğer yüz kilise için! Hükümet her şeyi bıraktı. Kentler her şeyi bıraktılar. En çok borca batmış olanları bile, devletin bağışlarına katılmak üzere büyük paraların harcanmasına izin verdiler. (Dokumacılarından günde on sou vergi alınan, erzak fiyatlarının çok pahalı olduğu) Rouen kenti, Saint-Ouen'i şımartmak için üç milyonu kabul etti. Kentsoylular hükümetinin papaz ve duvarcıyla yapmış olduğu bağdaşım ürünlerini verirken, biz yazın adamları, heyecanımızın konusuna daha dikkatle bakıyorduk. Bilimsel incelemeler yayımlanıyordu. M. Vitet, Cathédrale de Noyon üzerine yazısında, kimlerin yaptırdığı belli olmadığını sanmış olduğumuz Gotik yapıtların, tanınmış kimseler tarafından, laik ve evli duvarcı ustaları tarafından

yapılmış olduğunu saptıyordu. M. Vinet, Semeur'de çıkan çok güzel makalelerinde, dine bağlı ruhun bu taşlara kapılmasından ve maddeyle fazla ilgilendiği için manevi yönü unutmasından korktuğunu belirtiyordu; tapınağı şaşkınlıkla seyredenlere, İsa sözcüğünü söylüyordu: "Bu seyrettiğiniz şey orada mıdır?" 1843-1845 yılları, Collége de France'm Cizvitlere karşı savaşımı, eleştirinin uyanışı oldu. Journal des Débats gazetesi, papazlar sınıfına karşı cephe aldı ve hükümet onu korumaya kalkışmadı. 1846'da Güzel Sanatlar Akademisi, M. Raoul-Rochette aracılığıyla Gotiğe karşı bir bildiri çıkardı. Çalışmalarının bütün hızıyla sürdüğü bir sırada bu olay mimarlar arasında büyük bir şaşkınlığa yol açtı. Onların tarihleri tehlikeyle karşı karşıya kalıyordu. Eskiden bir sanatçı olduğu kadar bir düşünce adamı da olan M. Violet-Leduc, durumu kurtarıcı sözcüğü, "ulusal" sözcüğünü çok çabuk buldu; "Saldırıya uğrayan mimarlık, ulusal mimarlıktır," dedi.

Yeni bir şampiyon, Yunan mimarlık yapıtlarıyla Gotikler arasına atılan gözüpek bir genç adam, savaşıma karıştı ve onun, "Öykünmeler artık yeter! Buluş yapmayı deneyin. Başka ülkelerin ve başka çağın bu maskeyle biçim değiştirmiş yapılarına, bu taştan karnavala son verelim!" dedi. Bu genç adam, Laviron'du. Onun iki kitapçığı yeniden basılmaya değer. Güç ve sağduyuyla donanmış olduğu için, sorunu kestirip atıyor ve hiçbir karşı çıkışa meydan bırakmıyordu. Ona karşı çıkılmaktan çekinildi. Amaçtan şaşılmadı. Herkes kendi yo-

lunu izledi; bazıları servete doğru yürüdüler. Laviron öleceği yere (nasıl öldüğü bilinmektedir), Roma'ya doğru gitti. Sekiz yıl (1847-1855) tartışmasız geçti; kendilerini tümüyle güvende ve duruma egemen gören Gotikçiler, malayla, kalemle yürüyorlar, cesaretle yürüyorlar. Bu günlerde Gotiğin hesapçı sanat olduğunu ilan ettirmediler mi? İşte zayıf nokta üzerine dikkati sabitleştirmedeki parlak beceriksizlik! En basit sağduyu, yapılarını dış desteklere dayandıran; o destek duvarlarını, kemerli payandaları, mimari koltuk değneklerini daima sağlamlaştırabilen; eksiklerini ve zayıf noktalarını keşfettikçe dilediği ekleri yapabilen bir sanatta, hesap işinin lüks bir şey olduğunu gösterir. Bu sanat, düzeltmenin daima yapılabileceği görüşüyle, önce hesap yapmıyordu. Gotiklerimiz kuramlarının ne dereceye kadar aşınmış olduğunu, havada, tutunduğunu bilseydiler, akla sığmayan şeyleri söylemeyeceklerdi. Onlar söylemekle övünüp hindi gibi kabarırlarken, alçakgönüllü Chartelar Okulu, reddi mümkün olmayan metinlerle, tümüyle yazınsal olan bu sistemi baştan aşağıya yıktı. Bu metinlerin basılacağı gün, Gotikçiler onu sağlamlaştırmak için boşuna bir destek arayacaklardır. Her şey dönecektir. Jules Quicherat, bunu onlara, Ren ve Paris arşivleriyle, çömezleri olduklarını söyledikleri o eski üstatların tanıklıklarıyla bile kanıtlayacaktır: 1. Gotik sanatın çok geç, can çekişirken, XV. yüzyılda hesap yapmaya başladığını; resmi ve güvenilir belgeler ancak o zaman, Brunelleschi'den otuz yıl sonra, yanlış olarak Er-

win'e yorulan Strasbourg kulesini inşa ettiklerini saptamaktadır. (1439); 2. Daha az sağlam olmayan başka kanıtlarla, M. Quicherat Gotik üslûptaki kiliseler henüz ayaktaysalar, bu durumun, onların sürekli onarılmış olmasından ileri geldiğini kanıtlıyor. Bunlar arasız yenilenen çabalarla ayakta tutulabilen pek büyük süslerdir. Bunlar ömürlü oluyorlar, çünkü parça parça değişiyorlar; bu, Thesée'nin gemisidir. 1730'da; Notre-Dame kilisesi hemen bugünkü kadar geniş bir onarım gördü. XIII. yüzyıldan kaldığı sanılan büyük gülü kiliseye indirildiğinde şaşıran antikacılar, çerçevesi üzerinde dört Arap rakamı okumuşlardı; demek ki bu parça çağdaştı. M. Quicherat, kendi gözleriyle üzerindeki "1730" rakamını okudu. Bugünkü ayakta tutma çabası, sonuncu mu olacaktır? Bir gün, daha ciddi ve bir yapıtın stiline, karakterine, tarihine değer veren başkaları gelecektir; şu dakikada uygun görülen karıştırmaları bozacaklardır; Paris'teki Notre-Dame kilisesi üzerinde Reims'in şuhluklarını bırakmayacaklar, eklenmiş olan bu küçük çan kulelerini kaldıracaklar ve bu kiliseye Philippe - Auguste zamanındaki ciddi görünümünü geri getireceklerdir. O zaman kim bilir kaç milyon gerekecektir? Bunu ben söyleyemem. Yalnızca sanırım ki, Notre-Dame'ın iki kez onarımı için harcanacak parayla daha canlı ve Tanrı'nın rızasına daha uygun bir kilise yapılırdı; ilk öğretim: dünyayı kapsayacak bir biçimde yoksulun eğitimi.

XIII. Bölümün açıklaması.

Büyücülük üzerine.

Büyücülüğün, her dönemde kötü meraklara kapılmış, edebe aykırı mucizeler aramış, doğa dışında zevkler bulacaklarına budalaca inanmış olan yüksek, işsiz, sefih ahlaklı sınıflarda önemi azdır. Fakat, halkın, özellikle köylerin bulaşıcı deliliklerinde, yığınlarla insana dadanan ve bu inançlı sürüyü, benliklerine gerçekten kötü bir ruhun yerleştiği isterik kocakarıların peşinden sürükleyen sıkıntı ve umutsuzluk dönemlerinde, büyücülüğün önemi; karanlık ve hüzün veren önemi çoktur.

Yalnızca özgür düşünen, eleştiren, ruhban sınıfıyla gözüpek bir tavırla alay eden toplulukların üyesi oldukları zaman, ruhani yetke, bunlara kent büyücülerinin havraları adını vermişti: sanırım ki bu, Arras kasabasında Vaudois mezhebinden olanların gerçek sözüdür.

Malleus Maleficarum'dan aldığım özetlerden, üç nüshayı sürekli gözümün önünde bulundurmuşumdur: Birincisi, Paris'inkidir; bu tarihsiz olup, XV. yüzyıldan olması gerekir

(Venumdatur vico divi Jacobi); ikincisi, Köln kentininki, 1520 tarihlidir ve üçüncüsü de Venedik kentininkidir; 1576 tarihlidir.

Cumhuriyet
Aydınlanma Kitaplığı

DÜNYA KLASİKLERİ DİZİSİ

Yayınlanan Kitaplar:

1- Sokrates'in Savunması (Platon)
2- Devlet Adamı (Platon)
3- Candide (Voltaire)
4- Atinalıların Devleti (Aristoteles)
5- Top Oynayan Kedi Mağazası (Balzac)
6- Devlet I-II (Platon)
7- Devlet III-IV (Platon)
8- Yüzbaşının Kızı (Puşkin)
9- Philebos (Platon)
10- İtalya Hikâyeleri I (Stendhal)
11- İtalya Hikâyeleri II (Stendhal)
12- Yaşlılık/Dostluk (Cicero)
13- Masallar (Aisopos)
14- Pazartesi Öyküleri I (Alphonse Daudet)
15- Pazartesi Öyküleri II (Alphonse Daudet)

Okurlarımız, eksik kitapları Cumhuriyet Kitap Kulübü'nden sağlayabilirler.

Cumhuriyet
Aydınlanma Kitaplığı

DÜNYA KLASİKLERİ DİZİSİ

Çıkacak Kitaplar:

- Dr. Jekyll ile Mr. Hyde (R.L. Stevenson)
- Alice Harikalar Ülkesinde (Lewis Carroll)
- Yöntem Üzerine Konuşma (Descartes)
- Gılgamış Destanı (Anonim)
- Gülme (Bergson)
- Paul ve Virginie (Bernardin de Saint-Pierre)
- Totem ve Tabu (Sigmund Freud)
- Değişen Kafalar (Thomas Mann)
- Çin Öyküleri (Anonim)
- Gulliver'in Gezileri (Jonathan Swift)
- Vişne Bahçesi (Çehov)
- Mozart Prag Yolunda (Eduard Mörike)
- Yasaların Ruhu (Montesquieu)
- Yalnız Gezerin Hayalleri (Rousseau)
- Yeraltından Notlar (Dostoyevski)
- Üç Hikâye (Gogol)

Cumhuriyet'in
okurlarına armağanıdır.
Parayla satılmaz.